

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

І. Є. Підберезних

США та КРАЇНИ ДАЛЕКОГО СХОДУ: 1945 – початок 1990-х років

Навчальний посібник

УДК 94:327 (73 + 5-11)
ББК 63.3 (0)
П 32

*Рекомендовано до друку вченою радою
Чорноморського державного університету імені
Петра Могили (протокол № 4 від 13 грудня 2012 р.)*

Рецензенти:

Євтушенко О. Н., доктор політичних наук, професор
кафедри державної служби Інституту державного
управління Чорноморського державного університету
імені Петра Могили;

Буглай Н. М., кандидат історичних наук, доцент
кафедри нової та новітньої історії Миколаївського
національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

П 32

Підберезних І. Є.

США та країни Далекого Сходу: 1945 – початок
1990-х років : [навчальний посібник] / І. Є. Підберезних. –
Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 164 с.

ISBN 978-966-336-256-4

Навчальний посібник містить необхідні навчальні
матеріали для вивчення та свідомого сприйняття знань
із курсу «Всесвітня історія», розширює і доповнює
уявлення про зовнішню політику та дипломатію США у
Далекосхідному регіоні з 1945 до початку 1991 року.

Фактологічний матеріал видання й науково-теоретичні
викладки можуть бути призначені для викладачів,
науковців, аспірантів, студентів, а також усіх, хто
цікавиться проблемами історії міжнародних відносин
на Далекому Сході, новітньої історії США, Китаю,
Росії, Японії, Кореї.

УДК94:327 (73 + 5-11)
ББК 63.3 (0)

ISBN 978-966-336-256-4

© Підберезних І. Є., 2013
© ЧДУ ім. Петра Могили, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

*Доктор історичних наук, професор; завідувач кафедри
всесвітньої історії Чорноморського державного університету
імені Петра Могили С. В. Пронь*.....4

ВСТУП.....6

Розділ I. Ялтинсько-Потсдамська післявоєнна система світоустрою.....10

- 1.1. Формування принципів Ялтинсько-Потсдамської системи.....10
- 1.2. Системний підхід та роль США в історії міжнародних
відносин на Далекому Сході після Другої світової війни.....25

Розділ II. США і система міжнародних відносин на Далекому Сході в умовах Ялтинсько-Потсдамського порядку.....35

- 2.1. Китай як один із основних об'єктів зовнішньополітичних
інтересів США в регіоні.....35
- 2.2. Політика США на Корейському півострові.....41
- 2.3. Становлення та формування американсько-японських
відносин (1945-1960-ті роки).....47

Розділ III. Американський чинник та еволюція міжнародних відносин у Далекосхідному регіоні.....55

- 3.1. Зовнішня політика та дипломатія США
на Далекому Сході у період глобалізації: характеристика
домінуючих напрямків.....55
- 3.2. Американсько-китайські взаємини у 1970-1990-ті роки.....67
- 3.3. США-КНДР-Республіка Корея: взаємини у трикутнику.....76
- 3.4. Взаємовідносини США та Японії: 1990-ті роки – сучасність....102

ВИСНОВКИ.....129

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....134

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....135

ГЛОСАРІЙ.....153

ДОДАТКИ.....156

Переднє слово

Звернення к.і.н., доцента кафедри всесвітньої історії Підберезних І. Є. до проблематики американської політики на Далекому Сході у після-воєнний період, починаючи з 1945-го р., цілком логічне, аргументоване і ґрунтується на низці як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників.

Насамперед, зауважу, що в силу свого географічного розташування, Далекий Схід є частиною не тільки Північно-Східної Азії, але й контактною зоною у відносинах провідних акторів сучасної системи міжнародних відносин – США, Китаю, Росії, Індії, Японії з країнами Східної Азії та Азійсько-Тихоокеанського регіону, який об'єднує або 34, або, враховуючи острівні країни Океанії, 46 суб'єктів.

По-друге, необхідно чітко визначити, що, за переконаннями більшості науковців-сходознавців, територія Далекого Сходу включає Росію, Японію, Корею (Північну й Південну), Китай, Тайвань.

Не можна та й не варто акцентувати увагу на домінуванні на Далекому Сході будь-яких відносин – американсько-російських, китайсько-російських чи японсько-американських ... Всі вони, безумовно, важливі, вагомі, але були, є і залишаються складовими елементами регіональної системи міжнародних відносин.

Візьміть відносини США з Росією. Як відомо, дипломатично вони встановлені у 1809 році. На межі XIX-XX ст. Петербургський кабінет змістив акцент зовнішньої політики з близькосхідного та європейського на далекосхідний напрямок.

Не мають історичної ціни матеріали спеціальних досліджень російських вчених Бонч-Осмоновського О., Галковича М., Гальперіна А., Бродського Р., Доброва О., Зубока Л., Болховітінова М., Шаццлла В., Архангельської І. ... Або візьміть праці американських науковців Бейлі Т., Калба М., Ейбел Е., Моурі Г., Пратта Д. ...

Скільки цікавих даних містить збірник «Російсько-китайські відносини 1689-1916 рр.» щодо історії Північно-Східного Китаю, де вперше зіткнулися інтереси Росії та США.

А документи «Historical Statistics of the United States. Colonial Times to 1957», «American Diplomatic History since 1890», «Diplomatic and Consular Reports. Trade of Japan for the Year 1904», «Papers Relating to the foreign Relations of the United States, 1867-1918», «Treaties and Other International Acts of the United States of America».

Або торкнемось японсько-американського суперництва, яке стало визначальним у регіоні після поразки Росії у війні 1904-1905 рр. та просування Японії до статусу «великої держави». Що нам відомо про

роботу 1912 р. британського дослідника Лоутона Л., який підкреслював, що підвищення Японії відкриває «нову еру» в історії країн Далекого Сходу? Американський сходознавець Рейнт П., який пізніше став дипломатичним представником США у Китаї, також відмічав зростаючу роль Японії на міжнародній арені й особливо акцентував на «перебудові японського політичного життя на західних засадах». Відомий англійський публіцист Міллард Т. свого часу попереджав про «жовту небезпеку», яка загрожувала США з «підняттям Японії». Американець Клайд П., навпаки, писав про «чорну невдячність» з боку японського уряду на допомогу, що здійснили США Японії під час війни з Росією. Трім П. підкреслював «сердечність офіційних відносин» між Японією і США, а за оцінкою Уїлдеса Г., Японія «звернула з правильного курсу» та претендує на лідерство на Далекому Сході.

Чи багато ми знаємо про те, що після російсько-японської війни 1904-1905 рр., Японія, завдяки «підтримці» США, тільки у Північно-Східному Китаї відкрила 14 консульств, віце-консульств, консульських агентств? Що 29 липня 1905 р. після переговорів у Токіо військового міністра США Тафта У. з японським прем'єром Кацуурою Таро, Японії була «віддана» Корея? Що вже у 1908 р. закордонні капіталовкладення США в Латинську Америку й Далекий Схід сягнули 2,5 млрд доларів?

Все це та багато іншого корисного, нового, захоплюючого Ви, шановний Читачу, дізнаєтесь про історію політики США на Далекому Сході, опанувавши навчальний посібник під авторством Підберезних І. Є.

Авторка спромоглася вдало й аргументовано дати характеристику еволюції зовнішньополітичної діяльності США на Далекому Сході; визначити сутність дипломатії та зовнішньої політики США щодо Японії, Росії, КНР, Тайваню, КНДР, Республіки Корея; з'ясувати причини протистояння США та СРСР/Росії на Далекому Сході; дослідити роль і вплив США в історії міжнародних відносин Далеко-східного регіону.

Вважаю вихід навчального посібника к.і.н., доцента Підберезних І. Є. важливою подією у житті наукової спільноти зонайменши Півдня України, а шановній Інні Євгенівні щиро зичу нових творчо-переможних звершень.

**Доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Чорноморського державного
університету імені Петра Могили**

С. В. Пронь

ВСТУП

Після закінчення періоду «холодної війни» увага істориків, міжнародників, політологів була зосереджена головним чином на подіях у Центральній Європі, на Близькому та Середньому Сході, де наслідки розпаду біполярного світопорядку другої половини ХХ століття відбувалися особливо небезпечно і драматично: саме в цьому регіоні США прискореними темпами форсували створення системи однополярного світу. На Далекому Сході, на перший погляд, події розвивалися повільно, без будь-яких кардинально-рішучих перетворень. Дійсно, «берлінський мур» не впав на Корейському півострові; до сьогодні залишається відкритою проблема «двох корей» – Корейської Народно-Демократичної Республіки і Республіки Корея; Китайська Народна Республіка, офіційно не афішуючи намагання подолати наслідки маоїзма, упевнено рухалася шляхом, перш за все, економічно-соціального реформування; Японія, періодично намагаючись звільнитись від американського патронату (особливо у зовнішньополітичній діяльності), продовжувала «вдосконалювати» військово-політичний союз зі Сполученими Штатами Америки.

Проте об'єктивно Далекий Схід зокрема та Азіатсько-Тихоокеанський регіон у цілому був і залишається під особливим «кутом зору» з боку США, враховуючи не тільки його географічну масштабність (нараховує від 32 до 43 країн) [1], стратегічне розташування, геополітичний ландшафт, але й наявність майбутніх головних акторів світового порядку, в першу чергу, Китаю, який у змозі реально у найближчі роки зробити виклик американському гегемонізму. Як відомо, історія міжнародних відносин пережила чотири світові порядки – Вестфальський (1648-1814 рр.), Віденський (1814-1919 рр.), Версальський (1919-1945 рр.), Ялтинсько-Потсдамський (1945-1991 рр.) [2, с. 7].

Окремі вчені, наприклад, Ю. Ю. Нікітіна виділяє вісім систем міжнародних відносин (Вестфальська – 1648 р. – початок ХVIII ст., Утрехтська – 1714-1789 рр.; Тільзійська – 1807-1812 рр.; Віденська – 1815-1871 рр.; Постфранкфуртська – 1871-1914 рр.; Версальсько-Вашингтонська – 1919-1939 рр.; Ялтинсько-Потсдамська – 1945-1991 рр.; сучасна система – 1991 р. – до сьогодні) [3, с. 53]. Найбільш протирічним, заплутаним і малодослідженим, на думку автора посібника, є саме Ялтинсько-Потсдамський порядок.

Загально визнано, що домінуючою ознакою цього порядку є біполярність, – з одного боку, Сполучні Штати Америки (і «коло» їх союзників), – з іншого боку, – Радянський Союз (відповідно, з його прихильниками). Всебічно, об'єктивно, фактологічно доказово й обґрунтовано прослідкувати і проаналізувати зовнішньополітичну діяльність США на Далекому Сході у вищезазначений період, – саме в цьому полягає головна *мета дослідження*. *Актуальність теми* не викликає сумніву, бо зумовлена не тільки унікальністю розвитку історії міжнародних відносин на Далекому Сході, трансформацією, відповідно зі зміною регіональної ситуації, дипломатії та зовнішньої політики США, але й тим, що з крахом Ялтинсько-Потсдамського порядку, Сполучені Штати Америки залишаються головним світовим актором.

Для реалізації зазначеної мети автор поставила наступні *завдання*: проаналізувати джерельно-історіографічну базу та визначити концептуально-методологічні засади дослідження; встановити передумови виникнення, ознаки і головні характеристики Ялтинсько-Потсдамської світової системи; дати характеристику еволюції зовнішньополітичної діяльності США на Далекому Сході у вищезазначений період; дослідити роль США в історії міжнародних відносин Далекосхідного регіону; визначити сутність дипломатії та зовнішньої політики США щодо Японії, Китайської Народної Республіки, Корейської Народно-Демократичної Республіки, Республіки Корея; охарактеризувати специфіку американсько-тайванських взаємодій; з'ясувати причини протистояння США та СРСР як на Далекому Сході, так і в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні в цілому; простежити еволюцію підходів США до вузлових проблем далекосхідного регіону у контексті Ялтинсько-Потсдамського світового порядку.

Об'єктом дослідження виступає історія міжнародних відносин у період існування Ялтинсько-Потсдамського світового порядку.

Предметом дослідження є зовнішня політика США на Далекому Сході у 1945-1991 роках.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від створення системи у 1945 році (робота Ялтинської (Кримської) конференції – 4-11 лютого 1945 року та Потсдамського (Берлінського) форуму – 17 червня – 2 липня 1945 року) до 1991 року («саморозпад» Радянського Союзу), коли під впливом закінчення епохи блокового протистояння та якісних змін у зовнішній політиці провідних держав Далекого Сходу прискорився розвиток регіональної багатополярності, а США залишалися прихильником і втілювачем теорії однополярності.

Українські історики В. Ю. Крушинський і В. О. Якубов вважають кінцем Ялтинсько-Потсдамської системи 1989 рік, коли 9 листопада було зруйновано Берлінський мур [4, с. 88]. Автор переконала, якщо розуміти «холодну війну» як зіткнення ідеологій, то, безперечно, «право на життя» має саме ця дата; а якщо йдеться про протистояння наддержав (США і СРСР) необхідно зупинитися на 1991-у році.

Географічні межі дослідження. Географічні кордони Далекосхідного регіону мають кілька варіантів визначення. Автори російського перекладу енциклопедії «Hutchinson» стверджують, що Далекий Схід – це «географічний термін, який позначає райони Азії, що знаходяться на сході від Індії» [5, с. 155]. «Радянський енциклопедичний словник» вважає, що поняття «Далекий Схід» охоплює крайню східну частину СРСР (сучасний Російський Далекий Схід), східну частину території Китаю, Корею (КНДР і Південна Корея), Японію, Філіппіни [6, с. 361]. Російський вчений Олег Арін до Далекого Сходу Російської Федерації відносить Примор'я, Хабаровський край, Магаданську, Сахалінську, Камчатську, Амурську області [7, с. 139-147]. Професор М. С. Капіца до Далекого Сходу зараховує території Росії, Японії, Кореї, Китаю (включаючи Тайвань) [4, с. 88]. Автор дотримується такої ж точки зору і розглядає далекосхідну політику США відносно вищеназваних країн (крім Російської Федерації, бо це, безумовно, є об'єктом окремого дослідження).

Методи дослідження. Авторка використала загальнонаукові методи (аналіз, синтез, статистичний метод) та власне історичні методи. Проблемно-хронологічний метод був застосований для розмежування теми дослідження на декілька аспектів, кожний з яких розглядався у послідовності та історичних змінах. Порівняльно історичний метод дав можливість з'ясувати специфічні риси еволюції далекосхідної політики США у повоєнний період й до 1991-го року. За допомогою системно-структурного методу визначено економічну, фінансову, політичну, дипломатичну і військову діяльність США у далекосхідному напрямку. Історико-типологічний метод дозволив виокремити впливові групи, політичні партії країн Далекого Сходу, їх ставлення, оцінки, поведінки щодо американської зовнішньополітичної діяльності.

Теоретико-методологічний інструментарій роботи базується на принципах історизму, об'єктивності та системності, які були покладені в основу комплексного аналізу зовнішньої політики і дипломатії США у далекосхідному регіоні за часів Ялтинсько-Потсдамської системи.

Наукова новизна зумовлюється вибором об'єкта і предмета дослідження й полягає в тому, що вперше у вітчизняній історичній науці: здійснено комплексний аналіз теоретичних і організаційних засад

зовнішньополітичної діяльності США на Далекому Сході після Другої світової війни до 1991 року; введено до наукового обігу значну кількість недосліджених джерел, що дало змогу висвітлити дипломатію та зовнішню політику США у далекосхідному напрямку досліджуваного періоду; отримали подальший розвиток дослідження форм і механізмів впровадження зовнішньополітичної стратегічної доктрини США щодо Далекосхідного регіону; представлено цілісну картину еволюції зовнішньої політики США на Далекому Сході на фоні протирічних, складних і непередбачених подій вищезазначеного регіону.

Практичне значення навчального посібника полягає в тому, що сформульовані у висновках пропозиції та рекомендації відносно зовнішньої політики та дипломатії США у далекосхідному напрямку можуть бути використані Міністерством закордонних справ України при розробці та впровадженні зовнішньополітичної концепції держави щодо Китаю, Японії, Кореї. Фактологічний матеріал видання може бути застосований для написання підручників, навчальних посібників із всесвітньої історії в цілому, історії міжнародних відносин, новітньої історії країн Америки та Азії, політології, історії дипломатії. Науково-теоретичні викладки призначені для викладачів, науковців, аспірантів, студентів, а також усіх, хто цікавиться проблемами історії міжнародних відносин на Далекому Сході, новітньої історії США, Китаю, Росії, Японії, Кореї.

Розділ I

ЯЛТИНСЬКО-ПОТСДАМСЬКА ПІСЛЯВОЄННА СИСТЕМА СВІТОУСТРОЮ

1.1. Формування принципів Ялтинсько-Потсдамської системи

Завершення Другої світової війни призвело до кардинальної трансформації змісту світової системи міжнародних відносин. Була ліквідована багатополярна організація структури міжнародних відносин, що виникла ще з часів Вестфальської мирної угоди 1648 р. та зберігалася з певними модифікаціями (у межах Вестфальської, Віденської та Версальсько-Вашингтонської систем міжнародних відносин) протягом майже трьох століть.

Отже, наслідки Другої світової війни були такі:

1. У війні брали участь 61 держава з загальним населенням 1,7 млрд чол. Це створило передумови для виходу на політичну арену у світ значної кількості нових політичних суб'єктів, які мали підстави вимагати покращення свого політичного статусу. Це також створювало можливість політичного плюралізму у світі і заклало підвалини остаточного розпаду колоніальних імперій.

2. Загальні людські втрати становили близько 60 млн чол., що значною мірою порушувало демографічний баланс у світі.

3. Занепад економіки внаслідок бойових дій основних європейських країн (Франції, Німеччини...) та значні матеріальні збитки Британії призвели до падіння її міжнародного авторитету у світі.

4. Поразка країн гітлерівського блоку призвела до перерозподілу співвідношення сил в Європі та світі. Великими державами стають СРСР та США.

5. Величезні матеріальні втрати остаточно перетворили Європу в економічного банкрута, обумовивши її залежність від зовнішніх надходжень (ресурсових та фінансових).

6. Остаточо руйнуються ізоляціоністські настрої демократичних сил, перш за все, у західноєвропейських країнах світу [8, с. 101].

Домінування Радянського Союзу та США в повоєнному світі призвело до формування біполярної структури міжнародних відносин, що стало вирішальною ознакою Ялтинсько-Потсдамської системи; її політичною, стратегічною та міжнародно-правовою засадою стали

результати двох міжнародних конференцій (в Ялті 4-11 лютого та Потсдамі 17 липня – 2 серпня 1945 р.), під час яких керівництво головних держав антигітлерівської коаліції (СРСР, США та Велика Британія) намагалися узгодити базові принципи післявоєнного світоустрою.

Такими принципами мали б стати проголошені ідеї повоєнного співробітництва країн, що перемогли у Другій світовій війні, та підтримання їх згоди та єдності в інтересах такого співробітництва. Реалізація ідей та принципів діяльності антигітлерівської коаліції в повоєнний час могла б призвести до кооперативної біполярності на основі співробітництва двох наддержав. Проте фактично співробітництво та згода поступово були витіснені конфронтацією та непримиренними протиріччями.

Отже, повернемося до Ялтинської конференції.

На початку 1945 р. Червона Армія вступила на територію Німеччини. У лютому ц.р. вона форсувала річку Одер і вже була в 60 км від Берліна. Перемоги Червоної Армії примусили союзників активізувати свої воєнні та дипломатичні дії. Оскільки в процесі координації цих дій виникло багато проблем (післявоєнний устрій Німеччини, створення ООН, вступ СРСР у війну проти Японії, польське, югославське та інші питання), була дуже потрібна нова нарада керівників трьох великих держав антигітлерівської коаліції.

Такою нарадою стала Ялтинська (Кримська) конференція Й. Сталіна, Ф. Рузвельта й У. Черчілля 4-11 лютого 1945 р. У Ялті зібралось близько 700 осіб – члени делегацій та їх допоміжний склад. Конференція проходила в Лівадійському палаці – тимчасовій резиденції Франкліна Рузвельта [9, с. 29].

Радянська делегація наполягала на обговоренні й прийнятті таких рішень.

1. Передусім було обговорено питання про координацію військових зусиль трьох союзників і остаточний розгром Німеччини, узгоджені воєнні плани останніх ударів по гітлерівському рейху до його безумовної капітуляції.

2. Союзники домовилися про післявоєнну окупацію і спільний контроль над Німеччиною. Американські дипломати відверто говорили, що скоріше «росіяни опиняться на Рейні», ніж «американці та англійці вийдуть на Одер». Тому США й Велика Британія запропонували заздалегідь визначити точні кордони окупаційних зон союзників у Німеччині. Вирішено створити три зони окупації (пізніше за рахунок американської та англійської зон виділили зону для Франції) й окрему спеціальну тристоронню зону «Великого Берліна». Для узгодження політики щодо Німеччини утворювалася Центральна контрольна

комісія з місцем перебування в Берліні (пізніше її назвали Союзною контрольною радою для Німеччини). Союзники проголосили свою головну мету: «Знищення німецького мілітаризму та нацизму й створення гарантії того, що Німеччина ніколи більше не спроможеться порушити мир в усьому світі». За вимогою СРСР підкреслювалося, що в плани союзників не входять знищення німецького народу й розчленування німецької держави [10, с. 270-271].

3. Було вирішено питання про репарації з Німеччини з метою відшкодування збитків жертвам її агресії. Сума збитків окремих держав становила: США – 1,3 млрд дол, Англії – 6,4 млрд дол, Франції – понад 21,1 млрд дол. Безпосередня шкода лише Радянському Союзу становила понад 128 млрд дол. У СРСР німецько-фашистські війська знищили 30 % його національного багатства. Радянська й американська сторони погодилися в Ялті встановити загальну суму репарацій на рівні значно меншому, ніж справжні збитки (20 млрд дол, з них 50 % – Радянському Союзові). Англійська делегація заперечувала, вимагаючи їх зменшення. Вирішили стягувати репарації з Німеччини у таких формах: одночасне вилучення промислового обладнання, транспорту тощо протягом двох років після капітуляції, щорічні товарні постачання поточної продукції, використання праці військовополонених.

4. Сторони домовилися скликати міжнародну конференцію для створення ООН 25 квітня 1945 р. у Сан-Франциско. Проект Статуту ООН був вироблений ще на конференції в Думбартон-Оксі (серпень-вересень 1944 р.). При обговоренні питань знову спалахнула гостра дискусія між учасниками форуму. Радянська делегація наполягала на одноголосності («право вето») і єдності рішень великих держав – постійних членів Ради Безпеки, – щоб не протиставляти одні великі держави іншим. Делегації США й Великої Британії загалом не заперечували проти «права вето», але бачили в ньому потенційну загрозу своїм інтересам. Так, США заперечували, щоб «право вето» змусило їх використовувати свої збройні сили в чужих інтересах. Велика Британія побоювалася, що «право вето» може бути використано проти її імперських інтересів. Делегації зійшлися на компромісній пропозиції США: поділити конфлікти на дві категорії – з використанням воєнних, політичних та економічних санкцій і суто мирних процедурних засобів. У першому випадку постійні члени Ради Безпеки мали «право вето», у другому – учасник суперечки мав утримуватися від голосування. Фактично була прийнята радянська точка зору з урахуванням пропозиції США. Щодо учасників-фундаторів ООН повної єдності не було досягнуто через різні підходи до вирішення «польського питання».

5. Делегації прийняли «Декларацію про звільнену Європу» – мирну, демократичну, з наданням їй допомоги у відродженні нормального життя.

6. Питання про прийняття Української РСР і Білоруської РСР до ООН як її членів-засновників викликало дискусію, але після складних переговорів делегації США й Англії зобов'язалися підтримати цю радянську пропозицію. Вже після Московської та Тегеранської конференцій СРСР порушив питання про відновлення зовнішньополітичних прав союзних республік, щоб вони формально могли вступити до ООН. 1 лютого 1944 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про надання Союзним Республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату Закордонних Справ із загальносоюзного у союзно-республіканський Народний Комісаріат» [11, с. 102].

На Ялтинській конференції В. Молотов 7 лютого 1945 р. запропонував включити в число членів-засновників ООН Україну, Білорусію й Литву. Він підкреслив, що ці республіки «зазнали найбільших жертв у війні та були першими територіями, на які вдерлися німці». Ф. Рузвельт і У. Черчілль у принципі погодилися з цим, але обмежили кількість республік до двох. Наступного дня (8 лютого) А. Іден заявив, що Великобританія і США «підтримують СРСР у тому, щоб серед первинних членів організації були дві радянські республіки». Саме в Ялті 11 лютого й було вирішено «Великою трійкою» включити в число фундаторів ООН Україну й Білорусію. Керівники США й Великої Британії вперше зафіксували їх міжнародний статус [12, с. 31].

7. Польське питання було вирішене в цілому компромісно. Як відомо, у цей час існували два польських уряди: один із реальною владою в Польщі (Тимчасовий Національний польський уряд у Любліні), з ним СРСР 5 січня 1945 р. встановив дипломатичні відносини, і другий – емігрантський (у Лондоні), з яким СРСР розірвав дипломатичні взаємини. США й Велика Британія, у свою чергу, не визнавали «люблінський» уряд Б. Берута.

За рішенням конференції майбутній уряд Польщі мав утворитися на базі Тимчасового Національного польського уряду з включенням деяких польських діячів з Лондона.

Розглядаючи на конференції питання про східні кордони Польщі, Рузвельт наполягав на переданні їй Львова та деяких нафтоносних районів, що виходили за межі «лінії Керзона». Після активної дискусії Сталін підкреслив, що «лінія Керзона» придумана не росіянами.

Врешті-решт, «Велика трійка» вирішила, що «східний кордон Польщі має проходити вздовж «лінії Керзона» з відхиленнями від неї у деяких районах від п'яти до восьми кілометрів на користь Польщі».

8. Відносно Югославії, то було вирішено сприяти об'єднанню в уряді й парламенті демократичних сил серед прибічників Тіто й Шубашича і створенню Тимчасового об'єднаного уряду.

9. Учасники конференції також вирішили утворити постійну нараду міністрів закордонних справ СРСР, США й Великої Британії (НМЗС), яка мала збиратися раз на 3-4 місяці для консультацій і практичних рішень.

10. Була прийнята заява «Єдність в організації миру, як і у веденні війни», де підкреслено загальну рішучість зберегти й посилити в наступний мирний період єдність цілей і дій трьох великих держав.

11. 11 лютого 1945 р. сторони підписали угоду про вступ СРСР у війну з Японією через 2-3 місяці після капітуляції Німеччини. Угода передбачала задоволення висунутих СРСР умов: збереження статус-кво в Монголії, повернення Радянському Союзові Південного Сахаліну з островами, інтернаціоналізація порту Дайрен і відновлення радянської оренди Порт-Артура, спільна з Китаєм експлуатація Китайсько-Східної й Південно-Маньчжурської залізниць, передання Радянському Союзові Курильських островів. Радянські війська мали визволити від японських військ Маньчжурію і Північну Корею [13, с. 110].

Ялтинська конференція має особливе видатне міжнародне значення. Вона прийняла конкретні рішення про координацію спільних дій СРСР, США й Великої Британії на заключному етапі Другої світової війни й у післявоєнний час, продемонструвала єдність і могутність антигітлерівської коаліції великих держав.

Другою за наслідком важливих рішень була Потсдамська конференція керівників урядів СРСР, США й Великої Британії.

У зв'язку зі зростанням напруженості у відносинах СРСР із США та Англією після смерті Ф. Рузвельта, а також із необхідністю завершення війни проти Японії, потрібні були нові переговори між лідерами союзних держав [14, с. 132].

Західні керівники дедалі частіше висловлювали «антирадянські» думки. Черчілль у бесіді з Д. Девісом, спеціальним представником Трумена, наприкінці травня 1945 р. погрожував «негайно почати війну проти Радянського Союзу». У своєму звіті Трумену Девіс писав: «Я сказав йому, що був нечувано вражений, зустрівши настільки несамовитий і розлючений настрій... Це жахливо. Я охоплений страхом, що віднині не може бути миру... Позиція Черчілля створює реальну загрозу миру не тільки в майбутньому, але й тепер» [15, р. 657-658].

У листі Трумену від 4 червня 1945 р. Черчілль висловив свої «найпохмуріші передчуття» через те, що «радянська держава опиниться у самому серці Західної Європи, й між нами та всім тим, що розташовується східніше, опуститься залізна завіса».

Трумен у вузькому колі своїх прибічників теж став говорити про Радянський Союз як про майбутнього супротивника, натякаючи на великі

можливості США у зв'язку з їх монополією на атомну зброю [16, р. 1257-1268].

Проте можливості США й Англії виявилися значно меншими за бажання їх лідерів. Не були ліквідовані наслідки війни з Німеччиною, ще тривала війна з Японією, союзники не могли вирішити ці питання без СРСР. Вони мусили також зважати на зростання могутності й міжнародного авторитету Радянського Союзу, загальне прагнення народів до зміцнення миру.

Отже, назріла необхідність нової конференції «Великої трійки». Така конференція відбулася в Потсдамі, передмісті Берліна, з 17 до 25 липня і з 28 липня по 2 серпня 1945 р. (перерва була викликана зміною англійського уряду після парламентських виборів). Делегації очолювали Й. Сталін, Г. Трумен і У. Черчілль (після перерви – К. Етлі).

Спочатку президент США Гаррі Трумен хотів провести переговори тільки з радянською делегацією, а потім запросити Велику Британію, але Черчілль надзвичайно обурився. Трумен мусив відступити.

Чекаючи повідомлення зі США про випробування першої атомної бомби, президент США штучно відтягував початок конференції в Потсдамі. Тільки отримавши коротке шифроване повідомлення («Немовлята благополучно народилися»), яке підтверджувало випробування атомної бомби на полігоні в штаті Невада 16 липня, Трумен дав згоду починати конференцію. Новий державний секретар Дж. Бірнс визнавав, що атомна бомба була необхідна США не стільки для приборкання Японії, скільки для того, щоб «зробити Росію більш зговорливою в Європі» [17, р. 908].

Поява атомної зброї принципово змінила всю повоєнну міжнародну політику й дипломатію. 25 квітня 1945 року відбулася зустріч Трумена в Білому домі із двома поважними особами. Військовий міністр Стимсон уперше привів тоді до нового президента начальника «Манхеттенського проекту» – генерала Гровса. Гровс докладно проінформував Трумена про «Манхеттенський проект», пообіцявши через чотири місяці завершити створення найбільш потужної зброї, яку знало людство.

Інформація зі створення атомної бомби вплинула на зовнішньополітичний курс Білого дому. Однак Стимсон рекомендував «відкласти будь-яке загострення відносин із Росією доти, поки атомна бомба не стане реальністю й поки міць її не буде наочно продемонстрована... Страшно вступати в гру з такими високими ставками в дипломатії без козирної карти в руках», – підкреслював він. Не відкидаючи в принципі «атомної дипломатії», Стимсон разом із тим не вірив, що нова зброя може змусити Радянський Союз прийняти американські умови при

рішенні спірних міжнародних проблем. До того ж він уважав і сповістив про це Трумену, що США не зможуть довго «утримувати монополію на бомбу» [18, с. 25].

Зустріч справила на Трумена приголомшуюче враження. Він відчув себе азартним гравцем, якому на руки раптом прийшов козирний туз. Подальший курс дій чітко визначився. Спочатку на практиці показати, що Сполучені Штати стали єдиним власником нової зброї небувалої сили. А потім, опираючись на атомну монополію, шантажувати Радянський Союз, змусити його підкоритися американському диктату. «Якщо вона вибухне, а я (Трумен) думаю, що так воно й буде, у мене напевно з'явиться козир на цих хлопців (росіян)!» [19, с. 8].

В урядових колах США «атомне мислення» взяло гору ще до випробування атомної бомби. Ця зброя розглядалася ними не тільки в плані застосування його проти Японії, але й як засіб тиску на СРСР, установлення глобальної переваги США в післявоєнному світі. Застосування атомних бомб у війні проти Японії було зовсім непотрібним – результат був уже вирішений і без них. Однак у тих, хто стояв за негайне їхнє застосування, були свої розрахунки, що зводилися до того, щоб застрахати увесь світ і, насамперед, союзника по зброї – Радянський Союз.

Почалася так звана атомна дипломатія, суттєвість якої полягала в упевненості реакційних, войовничих кіл США в тім, що вони монополюють атомною зброєю й що при найбільш оптимістичних оцінках ні в кого не може бути створена бомба раніше, ніж через 7...10 років [20, с. 12].

Після «демонстрації» американської ядерної могутності в Хіросімі й Нагасакі вона стає одним з «аргументів» американських політиків. 6 серпня 1945 р. президент Трумен підкреслив намір США одноосібно зберігати контроль над атомною зброєю з метою «підтримки загального миру». 30 жовтня того ж року генерал Дж. Паттон підтвердив, що Сполучені Штати повинні залишатися «збройними й у повній готовності». Проти кого? В умовах військової поразки націонал-соціалістичної Німеччини й мілітаристської Японії відповідь була очевидною.

Вищі посадові особи США без тіні зняквітості відкрито називали майбутнього супротивника в «третьій світовій війні». 18 вересня 1945 р. Об'єднаний комітет начальників штабів схвалив директиву 1496/2 «Основа формулювання військової політики», де СРСР був названий як супротивник США. При цьому директива виходила з положення про нанесення Сполученими Штатами «першого удару» в можливій війні проти СРСР. Директива Об'єднаного комітету військового

планування 432/Д від 14 грудня 1945 р. наголошувала: «Єдиною зброєю, що США можуть ефективно застосувати для вирішального удару по основних центрах СРСР, є атомна бомба». Американські військові, як першорядне завдання, висували досягнення абсолютної військової переваги над СРСР. Дії у Вашингтоні приймали характер відвертого шантажу СРСР. У Конгресі США лунали заяви про здатність американської авіації «скинути атомні бомби на будь-яку точку земної поверхні й повернутися на бази», хоча реальні можливості США далеко не відповідали цим розрахункам. Англійські дослідники післявоєнної історії Сполучених Штатів підкреслювали: «Ядерному міфу широко вірили, але в дійсності атомних бомб було занадто мало, вони були неточні, надто слабкі й незручні, щоб дати можливість США домінувати над Радянським Союзом».

Зрозуміло, «психічна атака» на СРСР не мала успіху, але «атомна дипломатія» справила негативний вплив на міжнародну ситуацію в цілому. Вона викликала, як і слід було сподіватися, гонку озброєнь. У меморандумі президентові від 11 вересня 1945 р. військовий міністр Г. Стімсон підкреслював: за відсутності партнерства зі СРСР на базі співробітництва й довіри неминуче суперництво в області озброєнь, особливо через недовіру, викликане підходом США до рішення проблеми атомної бомби, «тому що, якщо ми не звернемося до росіян, а просто будемо вести з ними переговори, їх підозри й недовіра щодо наших намірів підсиляться» [21]. У прагненні зберегти монополію в області ядерної зброї американський уряд намагався поставити під контроль основні природні джерела уранової руди, позбавити інші держави (у першу чергу, СРСР) їх законних прав використовувати атомну енергію на свій розсуд. Така була одна з головних цілей плану Ачесона-Лілієнтала-Баруха («план Баруха»), внесеного США 14 червня 1946 р. на розгляд Комісії ООН з атомної енергії. Разом із тим уряд США не вважав себе чимось зв'язаним у виробництві, нагромадженні й удосконалюванні атомної зброї. До кінця 1940-х років американська стратегія, що існувала ілюзіями про «невразливість» США, була зорієнтована на створення військово-повітряної й ядерної переваги. Це означало, що зовнішньополітичні доктрини Сполучених Штатів у післявоєнний період прийняли характер суто військових доктрин.

У Вашингтоні стали розуміти, що час військової невразливості США закінчується.

Голова об'єднаної комісії Конгресу з контролю над атомною енергією сенатор Макмагон і Голова сенатського комітету зі справ озброєнь Тайдінгс виступили із заявами про доцільність переговорів із СРСР. При цьому Тайдінгс підкреслив, що США «більше уразливі»

для атомного нападу, чим Радянський Союз. Адміністрація Трумена зволіла піти іншим шляхом. Наприкінці січня 1950 р. президент Трумен віддав наказ почати роботу зі створення водневої бомби. Однак навіть у Білому домі відчули, що ситуація критично змінилася. Співвідношення сил на міжнародній арені складалося не на користь США. Багато чинників зовнішньополітичного курсу США виявилися під сумнівом. Проте нагнітання Вашингтоном міжнародної напруженості підсилювалося. Восени 1949 р. за вказівкою президента Об'єднаний комітет начальників штабів підготував план війни проти СРСР, який передбачалося розпочати у 1957 р. План «Дропшот» був орієнтований на нанесення першого атомного удару по СРСР і його окупацію американськими військами.

«Атомна дипломатія» – термін, що позначає саме зовнішньополітичний курс США після закінчення Другої світової війни, в основі якого було прагнення американських правлячих кіл використовувати створений США арсенал ядерної зброї як засіб політичного шантажу й тиску на інші країни. «Атомна дипломатія» будувалася з розрахунку спочатку на монопольне володіння США атомною зброєю, потім на збереження американської переваги в області виробництва атомної зброї.

Потсдамська конференція, як відомо, проходила в палаці Цецлієнгоф. Вона стала останньою зустріччю «Великої трійки» в 1940-ті роки. На форумі обговорювалися, в першу чергу, проблеми післявоєнного устрою в Європі, були укладені стратегічно важливі рішення на майбутнє, а саме прийнято низку рішень про ліквідацію наслідків війни, про майбутнє Німеччини.

Перетворення у Німеччині обов'язково мали включати:

- демократизацію, тобто демократичну перебудову політичного життя країни;
- демілітаризацію – роззброєння Німеччини, поділ її військово-морського й торговельного флоту порівну між трьома союзними державами;
- денацифікацію – ліквідацію націонал-соціалістичної партії та всіх її філій і закладів.

Сторони зовсім по-новому підійшли щодо репарацій. Американці фактично відійшли від ялтинських угод.

1. Було зафіксовано, що репараційні претензії СРСР задовольнятимуться шляхом вилучення обладнання та продукції з радянської зони окупації й додаткового одержання протягом двох років із західних зон 15 % вилученого промислового устаткування (з компенсацією протягом п'яти років) та 10 % безоплатно. У радянські репарації враховувалося також використання праці військовополонених. Польща

мала одержати репарації з частки СРСР. Претензії США, Англії та інших країн, які мали право на репарації, домовлено задовольняти шляхом вилучення промислового обладнання із західних зон окупації. Але для США й Великої Британії більше значення мало те, що конференція «узаконила» захоплення ними німецького золота, валюти, патентів, технічної документації та закордонних активів у всіх країнах (крім Болгарії, Фінляндії, Угорщини, Румунії й Східної Австрії).

2. Закріплено міжнародно-правовий статус Берліна як місця перебування верховного органу влади чотирьох союзників у Німеччині – Контрольної Ради.

3. Засновано Раду міністрів закордонних справ (5 союзних країн) із метою підготовки мирних договорів для Італії, Румунії, Болгарії, Угорщини та Фінляндії й пізніше Німеччини. Після підписання мирних договорів три союзних уряди зобов'язалися підтримати прохання цих країн про прийняття у члени ООН.

4. Було продовжено дискусію щодо кордонів Польщі. Західні делегації наполягали відкласти це питання до мирної конференції (в Парижі). Їм удалося зафіксувати, що «остаточне визначення західного кордону Польщі відкладається до мирного врегулювання». Все ж таки були затверджені пропозиції делегації СРСР. Вирішено тимчасово передати Польщі німецькі території на схід від кордону по річках Одер і Західна Нейсе, Східну Пруссію (крім Кенігсберга й Мемеля, які відійшли до Радянського Союзу) та Данціг.

5. У спеціальному рішенні підтверджено передання Кенігсберга й прилеглого району Радянському Союзові. Місто Танжер оголошувалося під міжнародним контролем.

6. Вирішено провести міжнародний суд над головними воєнними злочинцями. Союзні держави вважали «справою величезної важливості», щоб суд над цими головними злочинцями проходив саме в Нюрнберзі.

7. Радянська делегація підтвердила попереднє рішення Радянського Союзу про вступ у війну проти Японії.

Військові переговори в ході Потсдамської конференції з питань Далекого Сходу показали, що США й Англія як і раніше зацікавлені у вступі СРСР у війну проти Японії. Це стало ще більш очевидним після відхилення Японією Потсдамської декларації США, Англії, Китаю від 26 липня 1945 р.

Декларацію, яка носила ультимативний характер, СРСР не підписав, оскільки на той період не перебував у стані війни з Японією.

Глави урядів США, Великої Британії та Китаю заявляли в декларації, що «величезні наземні, морські і повітряні сили Сполучених Штатів, Британської імперії та Китаю ... приготувалися для нанесення ударів

по Японії ... Повне застосування нашої військової сили, підкріпленої нашою рішучістю, буде означати неминуче і остаточне знищення японських збройних сил і настільки ж неминуче повне спустошення японської метрополії. Настав час для Японії вирішити, чи буде вона як і раніше перебувати під владою тих запеклих мілітаристських радників, нерозумні розрахунки яких призвели японську імперію на поріг знищення, або піде вона шляхом, вказаним розумом».

Потсдамська декларація сформулювала також основні політичні принципи, які повинні були застосовуватися до Японії після її беззастережної капітуляції. Вони передбачали: повне викорінення мілітаризму; окупацію японської території; виконання умов Каїрської декларації та обмеження суверенітету Японії островами Хонсю, Хоккайдо, Кюсю, Сікоку і тими менш великими островами, які будуть вказані союзниками; роззброєння японської армії; суворе покарання військових злочинців; усунення всіх перешкод до відродження та зміцнення в країні демократичних тенденцій; встановлення свободи слова, релігії та мислення, а також повага до основних прав людини.

Японії дозволялося мати тільки мирні галузі промисловості, але не ті, «які дозволять їй знову озброїтися для ведення війни».

Союзники зобов'язалися вивести окупаційні війська з Японії, «як тільки будуть досягнуті ці цілі і як тільки буде засновано мирно налаштований і відповідальний уряд». Декларація закінчувалася словами: «Ми закликаємо уряд Японії проголосити тепер же беззастережну капітуляцію всіх японських збройних сил і дати належні і достатні запевнення у своїх добрих намірах у цій справі. Інакше Японію чекає швидкий і повний розгром» [22, с. 437].

Таким чином, Потсдамська декларація не тільки проголошувала капітуляцію Японії, але й визначала політику союзників після її розгрому. Вона визначала принципи демілітаризації, демократизації Японії, відбивала антифашистський визвольний характер Другої світової війни.

Зміст Потсдамської декларації повною мірою відповідав інтересам народів СРСР, тому 8 серпня Радянський Союз приєднався до неї.

Потсдамська конференція мала дуже важливе міжнародне значення.

По-перше, вона врегулювала найскладніші міжнародні проблеми, пов'язані з ліквідацією наслідків війни в Європі.

По-друге, конференція продемонструвала можливість досягнення єдності великих держав антигітлерівської коаліції в мирний час, як і в роки війни.

По-третє, рішення Потсдамської конференції стали реальною програмою післявоєнного устрою Європи.

Щодо формування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, то необхідно зауважити, що коріння створення повоєнного

світового порядку торкалися часів співробітництва держав антигітлерівської коаліції в період Другої світової війни. Принципи такого співробітництва були сформульовані в Атлантичній хартії (14 серпня 1941 р.), Декларації Об'єднаних Націй (1 січня 1942 р.), Московській декларації (1943 р.), на Тегеранській конференції (1943 р.), конференції в Думбартон-Оксі (1944 р.), Ялтинській конференції (1945 р.), конференції в Сан-Франциско (1945 р.), а також у радянсько-американській Угоді про принципи, застосовані до взаємної допомоги у веденні війни проти агресії (11 червня 1942 р.), англійсько-радянському Договорі про союз у війні проти гітлерівської Німеччини та її спільників у Європі й про співробітництво та взаємну допомогу після війни терміном на 20 років (26 травня 1942 р.), франко-радянському Договорі про союз і взаємну допомогу терміном на 20 років (10 грудня 1944 р.) [23, с. 514].

У цілому формування Ялтинсько-Потсдамської системи пройшло в чотири етапи.

I етап: конференція в Бреттон-Вудсі (США, 1-23 липня 1944 р.), на якій були закладені основи міжнародного співробітництва з регулювання повоєнної світової економіки. Ключовими інструментами економічної стабілізації стали три інституції: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), а також Генеральна угода з тарифів та торгівлі (ГАТТ, підписана в Женеві у жовтні 1947 р.). Ці інституції сформували комплекс світо економічних регулюючих механізмів, відомих під назвою Бреттон-Вудської системи.

II етап: Ялтинська (Кримська) конференція (4-11 лютого 1945 р.), на якій були погоджені загальні підходи СРСР, США і Великої Британії щодо майбутнього політичного устрою в Європі та світі. У «Декларації про звільнену Європу» та Заяві «Єдність в організації миру, як і у веденні війни» були окреслені спільні принципи політики трьох держав щодо вирішення економічних та політичних проблем визволених європейських країн, формування в них демократичних виборів шляхом проведення вільних виборів. Фактично закладалися підвалини нової повоєнної системи міжнародних відносин.

III етап: конференція в Сан-Франциско (25 квітня – 26 червня 1945 р.), на якій було погоджено та прийнято Статут Організації Об'єднаних Націй. ООН мала стати головним та універсальним інструментом регулювання міжнародних відносин, підтримання міжнародного миру та безпеки, трибуною багатостороннього діалогу з проблем повоєнного світоустрою.

IV етап: Потсдамська (Берлінська) конференція (17 липня – 2 серпня 1945 р.), на якій були конкретизовані шляхи розбудови нового євро-

пейського порядку. Рішення Потсдамської конференції продемонстрували можливість досягнення єдності держав антигітлерівської коаліції в мирний час, як і в роки війни, та стали програмою післявоєнного устрою Європи.

Таким чином, наприкінці Другої світової війни й одразу ж після її завершення було закладено фундамент нової, Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, яка базувалася на новому співвідношенні сил і інтересів країн, що перемогли у війні, насамперед США та СРСР. Була створена система регуляторних та кооперативних механізмів, які були покликані вирішувати завдання повоєнного світоустрою на основі єдності та співпраці країн антигітлерівської коаліції.

Проте ефективність та результативність механізмів співробітництва суттєво знижувались і, врешті-решт, сходили нанівець внаслідок зростання взаємної недовіри, протиріч, суперництва та конфронтації між двома новими наддержавами – США та СРСР – в ідеологічній, політичній, економічній, стратегічній та геополітичній сферах.

Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин (1945-1991 рр.) мала такі основні характеристики та особливості:

1. Перш за все, це особливість біполярності структури повоєнних міжнародних відносин, в яких провідну роль відігравали дві наддержави – СРСР та США. Значний відрив військово-силових, політичних, економічних та культурно-ідеологічних спроможностей цих двох держав від інших країн світу, призвів до формування двох основних, домінуючих «центрів сили», що здійснювали системуючий вплив на структуру і характер всієї міжнародної системи [24, с. 34].

2. Повоєнна система носила конфронтаційний характер. Малося на увазі системне, комплексне протистояння в економічній, політичній, військовій, ідеологічній та інших сферах, протистояння, яке час від часу набувало характеру гострої конфліктної, кризової взаємодії. Такий вид протистояння у форматі взаємних погроз використання сили, балансування на грані реальної, «гарячої» війни отримав назву «холодної війни» (1948-1953, 1958-1962, 1981-1984 рр.). Періоди конфронтації малої інтенсивності, конфронтаційної стабільності та спроб подолати «холодну війну» на шляхах посилення елементів співробітництва, кооперативності та мирного врегулювання існуючих суперечностей отримали назву «розрядки» міжнародної напруги (середина 50-х, друга половина 60-х – перша половина 70-х, друга половина 80-х років).

3. Повоєнна біполярність складалася в епоху ядерної зброї, що призвело до перебудов як у військових, так і в політичних стратегіях.

Ці перетворення сприяли поступовій трансформації стратегій та доктрин ядерного залякування, ядерного шантажу та ультиматумів в особливий механізм попередження світової ядерної війни на основі доктрини взаємного ядерного стримування, на базі ядерного паритету та «рівновазі страху», а потім і виключення ядерної війни як засобу здійснення політики та концепцій однакової безпеки, розумної достатності та стриманості в ядерній сфері (друга половина 1980-х – початок 1990-х рр.).

4. Розподіл світу на сфери впливу двох наддержав як в Європі, так і на периферії, виникнення «поділених» країн (Німеччина, Корея, В'єтнам, Китай) та становлення військово-політичних блоків під домінуванням США та СРСР призвело до глобалізації та поглибленої геополітичної структуризації системного протистояння та конфронтації.

5. Повоєнна біполярність мала форму політико-ідеологічного протистояння, ідеологічної конфронтації між «вільним світом» країн західної демократії на чолі із США та «соціалістичним світом» на чолі з СРСР. З одного боку ідеологічний антагонізм віддзеркалював месіанський характер зовнішньополітичних настанов Заходу та Сходу: США прагнули встановлення у світі американської гегемонії, СРСР наголошував на невідворотності перемоги соціалізму у світовому масштабі. Ідеологічна конфронтація, «боротьба ідей» призводила до взаємної демонізації протилежної сторони і залишалась важливою рисою повоєнної системи міжнародних відносин.

6. Повоєнний світ перестав бути переважно євроцентристським, міжнародна система перетворилася у глобальну, загальновсвітову. Руйнація колоніальних систем, становлення регіональних та субрегіональних систем здійснювалася під домінуючим впливом горизонтального розповсюдження системного біполярного протистояння та тенденцій економічної й політичної глобалізації.

7. Ялтинсько-Потсдамський порядок, на жаль, не мав міцної договірно-правової бази. Первинні домовленості, що лягли в основу повоєнного порядку, були або усними, офіційно не зафіксованими, або були закріплені переважно в декларативній формі, або ж їх реалізація була заблокована внаслідок гостроти протиріч та конфронтацією між основними суб'єктами повоєнних міжнародних відносин.

Як приклад, діяльність ООН – один із центральних елементів Ялтинсько-Потсдамської системи, яка мала стати головним механізмом координації зусиль із метою виключення з міжнародного життя війн і конфліктів шляхом гармонізації відносин між державами та створення глобальної системи колективної безпеки. Повоєнні реалії, непримиримість конфронтаційних відносин між СРСР та США значно обмежили

спроможність ООН реалізувати свої уставні функції та цілі. Головне завдання ООН переважно зосереджувалося на попередженні збройного зіткнення між СРСР та США як на глобальному, так і, переважно, на регіональному рівнях, тобто на підтриманні стабільності радянсько-американських відносин як основної передумови міжнародної безпеки та миру в повоєнний час.

Біполярність Ялтинсько-Потсдамської системи забезпечувала їй певну стабільність. Два полюси, гаранти системи, врівноважували один одного, підтримували загальну рівновагу системи, контролювали союзників, у тій чи іншій мірі регулювали конфлікти, що виникали. Обидві держави за всіх найглибших суперечностей були зацікавлені в збереженні «правил гри», властиві сформованій системі [25, с. 134].

Важливу роль в Ялтинсько-Потсдамській системі міжнародних відносин відігравав ядерний фактор. Першими володарями ядерної зброї, як підкреслювалось вище, були США. У липні 1945 р. вони провели перше випробування ядерного пристрою, а 6 і 9 серпня того ж року скинули атомні бомби на японські міста Хіросіму і Нагасакі. Радянський Союз став «володарем» атомної бомби в серпні 1949 р., оголошено про це було у вересні. Членами «атомного клубу» стали також Великобританія – 1952 р., Франція – 1960 р., Китайська Народна Республіка – 1964 рік.

Таким чином, США володіли «атомною монополією» з 1945 по 1949 рік. Але навіть у цей період американська атомна зброя (в поєднанні зі стратегічними бомбардувальниками) не створювала реальної можливості для перемоги США в новій світовій війні. Тому і тоді атомна бомба швидше підкріплювала американську зовнішню політику, робила її більш жорсткою. Разом із тим сталінське керівництво прагнуло продемонструвати відсутність зайвої поступливості перед американським атомним натиском, що робило й радянську зовнішню політику менш схильною до компромісів.

Ситуація помітно змінилася після 1949 р., коли і США, і СРСР стали господарями ядерних арсеналів. Істотні нові елементи з'явилися з 1957 р., після успішного запуску першого радянського штучного супутника Землі, коли Радянський Союз налагодив виробництво міжконтинентальних балістичних ракет. Ядерна зброя перетворилась на інструмент «стримування». Жодна з двох наддержав не могла піти на ризик широкомасштабного конфлікту перед загрозою ударів у відповідь. СРСР і США як би блокували один одного.

Ядерні потенціали в той же час відігравали й стабілізуючий вплив. Вони сприяли запобіганню небезпечної ескалації конфліктів. Змушували керівників найбільш могутніх держав порівнювати свої акції із загрозою глобальної катастрофи.

При цьому стабільність у межах Ялтинсько-Потсдамської системи була слабкою. Вона ґрунтувалася на рівновазі страху і досягалася за допомогою конфліктів, кризи, локальних війн. У цілому ж Ялтинсько-Потсдамська система виявилася більш стійкою, ніж Версальсько-Вашингтонська, і не призвела до нової світової війни [26, с. 13].

1.2. Системний підхід та роль США в історії міжнародних відносин на Далекому Сході після Другої світової війни

Система, як відомо, (від грець. поєднання, утворення) – це сукупність визначених елементів, між якими існують закономірний зв'язок і взаємодія. Система є одним із найважливіших наукових понять, оскільки більшість явищ, які вивчаються науково, характеризуються внутрішньою структурою, елементи якої перебувають у сталих взаємозв'язках між собою. Їхні взаємозв'язки утворюють функціональну цілісність. Категорія «система» ввійшла до теорії міжнародних відносин завдяки працям Л. фон Берталанфі та А. Рапопорта. Під їхнім впливом поступово сформувалось розуміння міжнародних відносин як складної суспільної системи.

Міжнародна система – це закономірно побудована структура з тісними системотворчими взаємозв'язками між її учасниками. Отже, елементами системи є, з одного боку, учасники, а з іншого, – відносини між ними.

Третя група понять і категорій безпосередньо пов'язана з міжнародними відносинами, оскільки вони застосовуються для означення низки їхніх процесів та явищ [27, с. 54].

Політика Сполучених Штатів на Далекому Сході та в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні у період після Другої світової війни неодноразово корегувалася американськими адміністраціями, які прагнули забезпечити перевагу військово-політичних та економічних цілей у цьому регіоні світу.

У 1947 р. була сформульована перша післявоєнна американська зовнішньополітична програма, що одержала назву стратегії «стримування», або «доктрина Трумена».

США претендували на визначення власної генеральної лінії розвитку міжнародних відносин, одночасно вони бажали закріпити за собою домінуюче положення в економічних, політичних, ідеологічних та військових сферах [28, с. 7].

Доктрина «стримування» мала на меті запобігти поширенню впливу Радянського Союзу та ідей соціалізму взагалі на існуючу систему міжнародних відносин.

Сформульована фактично лише для Європи «доктрина Трумена» поступово почала розповсюджуватися і на азіатські країни, у тому числі на країни Далекого Сходу. Відомо, що доктрина «стримування» була прямо пов'язана з «теорією доміно», згідно з якою прихід «комуністичних сил» до влади в одній країні нібито неминуче призвів би до перемоги їх і в сусідніх країнах.

Новий етап в американській політиці у далекосхідному напрямі був пов'язаний з іменами Д. Ейзенхаура і Дж. Ф. Даллеса. Стратегія «стримування» отримала свій подальший розвиток в ідеї «відкидання» комунізму.

У повоєнний період США були налаштовані перешкодити відродженню сильної, конкурентоспроможної Японії. По-перше, вони прагнули уникнути зіткнення сфер своєї прямої військово-політичної зацікавленості і були схильні до логіки створення буферних держав – наприклад, у Кореї. По-друге, подібним було ставлення США до Тайваню, під керівництвом Чан Кайши. При цьому Вашингтон розглядав Тайвань як основного і важливого актора майбутнього регіонального порядку, демократичну державу, здатну зайняти місце, яке колись займала Японія [29, с. 38].

У липні 1945 р. японська територія увійшла в американську зону впливу. Отже, можна стверджувати, що саме з 1945 року розпочинається системний підхід США у зовнішньополітичній діяльності.

Відомо, що у 1945-1947 рр. штаб окупаційних військ під керівництвом Д. Макартура ініціював проведення демократичних реформ в Японії. Була демонтована репресивна машина, закладені основи парламентської демократії, обмежена база військового виробництва. 3 травня 1947 р. набрала чинності нова конституція, яка закріпила відмову Японії від війни, як засобу вирішення міжнародних суперечок.

Подібні зміни відповідали стабілізації ситуації на Далекому Сході, так як вони знижували ймовірність відновлення в Японії милітаристського, напівтоталітарного режиму. Американська адміністрація була зацікавлена у довгостроковому закріпленні своєї присутності на Далекому Сході, оскільки для США основним засобом проекції своєї могутності в регіоні були військово-морські сили, які базувалися в Японії.

З часом у США почали розмірковувати про те, що після виведення американських військ «слабка» Японія може потрапити під вплив СРСР. У 1948 р. Дж. Кеннан, який на той час став керівником Управління зовнішньополітичного планування США, здійснив візит до Токіо, після повернення з якого виступив за згортання реформ і розробку заходів для збереження військової присутності США на Японських островах після

припинення періоду окупації. Йшлося не тільки про створення американських баз, а й про можливість обмеженого переозброєння японських військових сил. До завершення цієї роботи питання про мирний договір пропонувалося тимчасово відкласти [30, с. 90].

Загальновідомо, що у Каірській декларації 1943 р., прийнятій США, Китаєм та Великою Британією, було зафіксовано: Корея отримає незалежність «у належний час», тобто йшлося про поступовий перехід до незалежного існування цієї країни.

СРСР і США були змушені відмовитися від ідеї опіки, як неприйнятної для самих корейців. Після майже 20 місяців переговорів протягом 1946-1947 рр. Москва і Вашингтон не змогли домовитися про умови створення єдиного уряду Кореї. Наростання напруженості в Європі у ці часи не лише не блокувало, але навіть стимулювало кроки СРСР і США щодо закріплення статусу-кво в Кореї. Він був оформлений створенням двох самостійних корейських держав – Республіки Корея на півдні (липень 1948 р.) і КНДР на півночі (вересень 1948 р.). Північно-корейський уряд очолив лідер корейської компартії Кім Ір Сен. Президентом Республіки Корея (Південної Кореї) став Лі Син Ман, представник одного з угруповань корейських емігрантів у США.

«Буферний» підхід СРСР і США до ситуації на Далекому Сході був результатом компромісу між двома найсильнішими державами світу. Разом із тим азійські держави неохоче приймали «буферну» американсько-радянську логіку, результатом якої стали, за великим рахунком, розколи Кореї, Китаю, В'єтнаму.

Ця позиція підкріплювалася заявами провідних американських політиків, відповідно до яких Корея не входила в «тихоокеанський периметр безпеки» США і, отже, не вважалася життєво важливою для національних інтересів Сполучених Штатів. Навесні 1948 р. на обговоренні в Об'єднаному комітеті начальників штабів генерал Д. Макартур заявив, що всередині цього периметра, на його думку, знаходяться архіпелаг Рюкю, Японія і Алеутські острови. Корею і Тайвань у «периметр безпеки» генерал не включив. У березні 1949 р. Д. Макартур виклав цю точку зору в одному з інтерв'ю. Найбільший суспільний резонанс концепція «периметра» отримала після того, як вона була повторена Д. Ачесоном, який став Державним секретарем у 1949 р. 12 січня 1950 р. Д. Ачесон проголосив офіційне розуміння «тихоокеанського периметра» у своєму виступі у національному прес-клубі [31, с. 123].

Геополітичний зсув, викликаний випаданням Китаю із зони впливу США, створив необхідність відновити стійкість регіональної підсистеми в

умовах, коли не можна було розраховувати на співпрацю з Пекіном і навіть доводилося долати його протидію.

1951 рік у структурному відношенні був для Далекосхідного регіону рубіжним. З нього почався період інтенсивного формування регіональних союзів двостороннього і багатостороннього рівнів, свого роду «блокоманія», характерна для 50-х років ХХ століття. Домінуюча роль США розпочалася з 1951 року з підписання Сан-Франциського договору від 8 вересня 1951 року Японії з 48 країнами. Потім було підписано Договір безпеки між США і Японією 8 вересня 1951 року та Адміністративну угоду між США і Японією від 10 березня 1952 року (всі набули чинності 28 квітня 1952 року після ратифікації їх японським парламентом). Сан-Франциський договір, «пакт безпеки» та адміністративне узгодження заклали основу системи всебічного контролю Сполучених Штатів над Японією. Сан-Франциська система – це система договорів, яка регулює багатопланові відносини Японії насамперед зі Сполученими Штатами та іншими країнами.

Разом із тим Сан-Франциську систему можна розглядати не тільки як систему договорів, але й як систему міжнародних відносин між США, Японією, Південною Кореєю, КНДР, Китайською Народною Республікою, Тайванем та іншими країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону [160, с. 40].

Скликаючи у вересні 1951 р. Сан-Франциську конференцію, США одночасно мали намір укласти з Токіо двосторонній договір про засади майбутніх відносин. Процес нормалізації відносин з Японією був головною ланкою у ланцюзі зусиль, покликаних заповнити американську «втрату Китаю». Хоча повністю це було навряд чи можливо, «нова Японія» могла стати важливим партнером США. Поворот до партнерства з Японією був концептуально значущим. Про Ялтинський порядок стосовно Далекосхідного регіону після 1951 р. можна говорити лише умовно, тому що в тому вигляді, як він обговорювався в Ялті 1945 року, цей порядок базувався на ідеї «сильного Китаю», а Сан-Франциський порядок, яким він опинився насправді, будувався навколо незагрозливої, підконтрольної у військовому відношенні й економічно сильної Японії [32, с. 76].

Мирне врегулювання з Токіо усунуло формальні перешкоди для укладення американо-японського договору про гарантії безпеки, який був підписаний наступного дня після Сан-Франциського. Оскільки конституція Японії, прийнята в 1947 р., закріпила відмову Токіо від війни, як засобу вирішення міжнародних суперечок, Японія не могла створювати великі національні збройні сили. У зв'язку з цим американсько-японський договір безпеки 1951 р. передбачав делегування Японією

Сполученим Штатам права захищати її. Іншими словами, США повинні були захищати Японію, але Японія не повинна була захищати Сполучені Штати, фактично опиняючись із військово-політичного погляду під своєрідним «м'яким протекторатом» США. Згідно доданої до договору Адміністративної угоди США отримали право розмішувати збройні сили в Японії і навколо неї, якщо це було необхідно для забезпечення миру і безпеки на Далекому Сході. У зв'язку з цим у Японії була незабаром створена мережа військово-морських і військово-повітряних баз США. Японсько-американський союз став основою американської військової стратегії на Далекому Сході. Тепер у зовнішній політиці Японія беззастережно прямувала за Сполученими Штатами Америки [33, с. 67].

Підписання американсько-японського договору відтінило необхідність розв'язати сумніви азійських країн відносно сенсу та спрямованості союзу Вашингтона з Токіо.

Таким чином, у роки правління адміністрація Г. Трумена зробила важливі кроки до формування нової системи регіональних відносин. Її елементом стала військово-політична співпраця тихоокеанських країн з США, спираючись на яку Вашингтон розраховував попередити зміни співвідношення регіональних позицій, які склалися на початок 50-х років ХХ ст. Ці договори, насамперед, втілювали реалізацію підсумків Тихоокеанської війни 1941-1945-х років.

Здобувши нових партнерів у цьому регіоні, США були змушені взяти на себе основний тягар відповідальності за їх безпеку. Це не тільки ідштовхувало ресурси, але заважало їх концентрації у більш важливих, з точки зору американських, в першу чергу, військових напрямках. Американські партнери залишалися слабо інтегрованими між собою. Міністерство оборони США навесні 1954 р. висунуло ідею «колективної та ефективної» взаємодії не-комуністичних країн Східної Азії за допомогою створення багатобічного союзу.

Договір був підписаний у Манілі 8 вересня 1954 р. (звідси його назва – Манільський пакт). До нього приєдналися вісім країн (Австралія, Велика Британія, Нова Зеландія, США, Франція, Пакистан, Таїланд, Філіппіни). Манільський пакт мав би протидіяти тенденції до зрощування регіонального націоналізму з комунізмом у тому вигляді, як це виявилось в Китаї, Північній Кореї і Північному В'єтнамі. Завдання США також полягало у вичленюванні націоналістичної складової суспільного бродіння у країнах Південно-Східної Азії.

У разі виникнення в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні загрози миру та стабільності країни пакту зобов'язалися консультуватися один з одним щодо прийняття індивідуальних або колективних заходів для

протидії прямим збройним нападам або підіривним діям ззовні з метою порушення їхньої територіальної цілісності та політичної стабільності. Але в цілому ефективність блоку була сумнівною.

По-перше, переважання серед членів пакту неазіатських країн не дозволяло йому стати силою, яка консолідувала націоналізм. Концепція пакту конкурувала з обговорюванням у той період ідей афро-азіатської солідарності і політикою неприєднання.

По-друге, США дали зрозуміти, що вони були не готові виділяти кошти, які могли б піти на реалізацію ідеї об'єднання азіатського націоналізму [34, с. 221].

Зміст і текст Манільського договору звучали двозначно. У преамбулі ключовим стало підтвердження права націй на самовизначення. Крім прихованого засудження колоніалізму текст преамбули договору дозволяв інтерпретувати його і як вираз зобов'язання США протидіяти втручанню в справи регіону з боку зовнішніх, не тихоокеанських держав – у тому числі Великої Британії та Франції. У тому вигляді, як він був підписаний, Манільський пакт здавався антикомуністичним документом не більш, ніж антиколоніальним.

Ця двозначність була очевидною для США. Тому Вашингтон супроводжував договір спеціальною обмовкою, в якій говорилося, що американські зобов'язання будуть мати силу тільки в разі «комуністичної» агресії, а в інших випадках США зобов'язуються вступати тільки до консультацій про прийняття необхідних заходів. Нарешті, особливим протоколом дію договору було в односторонньому порядку розповсюджено на Камбоджу, Лаос і територію Південного В'єтнаму. Безумовно, США розраховували на приєднання цих трьох нових членів пакту в майбутньому, однак, негайно це зробити було неможливо, так як у попередній Женевській угоді 1954 р. Індокитаю заборонялося брати участь як колишній французькій колонії у військових блоках.

У середині 1960-х років однією з «найгарячіших точок» на планеті знову стала, як на рубежі 40-50-х років, Південно-Східна Азія, ситуація в якій не могла не вплинути й на Далекий Схід. Зважаючи на нездатність Нго Дін Дьєма знайти взаєморозуміння з більшістю суспільства, американська адміністрація санкціонувала контакти своїх представників у Сайгоні з групою південно-в'єтнамських військових. Силами останніх 1 листопада 1963 р. був здійснений заколот, під час якого Нго Дін Дьєм був убитий.

У грудні 1963 р. американське керівництво прийшло до висновку про те, що і новий південно-в'єтнамський уряд не в змозі контролювати ситуацію. У січні 1964 р. в країні відбувся наступний заколот, але і новий уряд не забезпечив порядку. Напір опозиції не слабшав, а уряд

контролював не більше половини сільських районів. Були підстави очікувати перемоги прихильників нейтральності Південного В'єтнаму, що, на думку американської адміністрації, було рівнозначне приходу до влади комуністів. США схилилися до необхідності свого втручання.

На початку серпня 1964 р. два американських міноносця в Тонкінській затоці, увійшовши у територіальні води Північного В'єтнаму, спровокували атаку північно-в'єтнамських катерів. Використовуючи інцидент, адміністрація нового президента США Ліндона Джонсона звернулася до Конгресу за дозволом застосувати силу. Відповідна резолюція («Тонкінська») була прийнята. У ній йшлося про те, що Конгрес «схвалює і підтримує необхідні заходи для відбиття нападу на Збройні сили США і попередження подальшої агресії». Адміністрація США розглядала на той час дві форми втручання: бомбардування території Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ) і висадку американських військ у Південному В'єтнамі. «Тонкінська резолюція» санкціонувала і те, й інше. Однак Л. Джонсон не хотів починати війну в 1964 р., напередодні президентських виборів. Ескалація почалася пізніше – після інавгурації Л. Джонсона в січні 1965 р. Одночасно в лютому 1965 р., після того, як на бази американських військово-повітряних сил у Південному В'єтнамі стали нападати південно-в'єтнамські партизани, які користувалися підтримкою ДРВ, адміністрація Л. Джонсона на підставі «Тонкінської резолюції» прийняла рішення: «в цілях захисту американських військовослужбовців у В'єтнамі» почати бойові дії як проти партизанів, так і проти ДРВ. Розпочалися американські бомбардування території Північного В'єтнаму, а у липні ц. р. у Південний В'єтнам були направлені американські сухопутні частини, чисельність яких на кінець 1965 р. досягла 150 тис. осіб. Адміністрація Л. Джонсона боялася бути звинуваченою свого часу у «втраті В'єтнаму», як у «втраті Китаю» був звинувачений Г. Трумен. Л. Джонсон, подібно Д. Ейзенхауера, сприймав в'єтнамську ситуацію включно в контексті існуючої доктрини «доміно» [35, с. 425].

Новий президент США Річард Ніксон пообіцяв вивести американські війська з Південно-Східної Азії і припинити війну. Вашингтон вважав, що врегулювання у В'єтнамі неможливе без одночасного поліпшення відносин США з Москвою і Пекіном. Але якщо з першою співробітництво налагоджувалося, то в другому випадку мала місце невизначеність – між КНР і США не було навіть дипломатичних відносин. Від американського президента було потрібне нестандартне рішення. Причому йому доводилося проявляти граничну обачність: враховувати можливу реакцію з боку ДРВ, КНР та СРСР.

Поліпшення відносин із Вашингтоном було вигідно Китаю, так як воно могло зміцнити його позиції в протистоянні з Москвою. Тому ще в листопаді 1968 р., відразу після перемоги Р. Ніксона на президентських виборах, Пекін виступив із пропозицією провести переговори про укладення китайсько-американської угоди щодо нормалізації відносин на принципах мирного співіснування. Це був сигнал, адресований новому американському лідеру, який з 1967 р. був відомий своєю налагодженістю про необхідність перебудувати американську політику в Азії з урахуванням «реалій у Китаї» [36, с. 170-173].

25 червня 1969 р. президент Річард Ніксон, виступаючи перед військовослужбовцями американської військової бази на острові Гуам, оголосив нову доктрину політики США в Азії, в основу якої було покладено принцип «в'єтнамізації» війни, що була ознакою перенесення основного тягара ведення бойових дій з американських експедиційних військ на частини армії уряду Південного В'єтнаму.

«Гуамська доктрина» Р. Ніксона означала, що США відмовляються захищати союзні їм режими в Азії силами американської армії. Азіатські союзники відтепер повинні були захищатися, в першу чергу, своїми власними силами. Вашингтон гарантував їм «ядерну парасольку», тобто забезпечував захист від втручання з боку ворожих великих держав, і був готовий надавати авіаційну і військово-морську підтримку. Новий підхід передбачав скорочення кількості американських баз на іноземних територіях. У всьому, що виходило за межі американської безпеки безпосередньо Австралії, Нової Зеландії, Японії, Південної Кореї, Тайваню, Таїланду і Філіппін, адміністрація США була схильна шукати порозуміння з Радянським Союзом. Доктрина Р. Ніксона вела до підвищення бар'єру відносно залученості США в азіатські конфлікти. Це означало, що існуючі військові зобов'язання США у Далекосхідному регіоні слід було розуміти, як якщо б вони передбачали можливе збройне втручання США, то тільки у випадку нападу з боку Китаю (чи СРСР – що, мабуть, було ще менш імовірно).

З 21 до 28 лютого 1972 р. Пекін з офіційним візитом відвідав Президент США Річард Ніксон [37]. Умови американсько-китайської нормалізації були закріплені в підписаному 27 лютого 1972 р. в Шанхаї комюніке. Із загальнополітичної точки зору головним у цьому документі була вказівка на відмову обох держав від спроб встановити свою гегемонію на Далекому Сході і про виступ кожної з них проти спроб будь-якої держави встановити таку гегемонію. Іншими словами, США підтвердили намір підтримати КНР у випадку наростання загрози з боку СРСР, а Китай обіцяв продовжити лінію дистанціювання від Москви [38]. По суті справи, йшлося про відмову Сполучених

Штатів від «подвійного стримування» одночасно СРСР і КНР на користь стримування одного тільки Радянського Союзу, у тому числі і шляхом паралельних акцій із Китаєм [39, с. 288].

Шанхайське комюніке, на жаль, не усунуло всіх проблем американсько-китайських відносин. Між двома країнами не були встановлені дипломатичні відносини, бо в той період вони існували між США і Тайванем. З цього приводу в комюніке було сказано, що «всі китайці по обидві сторони Тайванської протоки вважають, що існує тільки один Китай, і Тайвань є частиною Китаю» [40, р. 109]. Американська сторона зобов'язалася евакуювати з острова свої військові об'єкти, припинити в майбутньому дипломатичні відносини з Тайванем, денонсувати американсько-тайванський договір і підтримати КНР з питання про передачу їй права представляти Китай в Раді безпеки ООН. Поступившись Пекіну, американська сторона зарезервувала за собою термінування, необхідне для переформування відносин з Тайванем у неофіційне русло. США належало не тільки розірвати дипломатичні відносини з Тайванем, денонсувати американсько-тайванський договір безпеки 1954 р., але й найважче – отримати на це згоду американських законодавців [41, с. 25].

Протягом 1978 р. Вашингтон усунув перешкоди для встановлення дипломатичних відносин із КНР. Із Тайваню були виведені американські війська, офіційні відносини з Тайбеєм були перетворені в неофіційні, і американська адміністрація заявила про намір денонсувати американсько-тайванський договір 1954 р., який повинен був втратити силу через рік. У січні 1979 р. відбувся візит Ден Сяопіна в США, під час якого були встановлені дипломатичні відносини між двома країнами [42, с. 310-314].

Отже, одним із напрямків американської зовнішньополітичної дії на зміну умов «після В'єтнаму» була поява так званої «острівної стратегії», відповідно до якої роль вирішальних пунктів для Сполучених Штатів у далекосхідному регіоні стали відігравати Японія, Філіппіни, Індонезія, Південна Корея. Іншими словами, з'явилася «теорія доміно навпаки», (авторка дослідження має на увазі можливість приходу до влади в азіатських країнах антикомуністичних режимів під безпосереднім впливом сусідніх країн «антикомуністичного напрямку»). Певною мірою «острівна стратегія» і «теорія доміно навпаки» задалегідь втілювали нову зовнішньополітичну доктрину, проголошену президентом Дж. Фордом на Гавайях у грудні 1975 року. «Тихоокеанська доктрина», або «гавайська декларація», представляла собою спробу подолати так званий «в'єтнамський синдром», привернути увагу союзників до сильних сторін американської політики як в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, так і на Далекому Сході.

Таким чином, виходячи як із суттєвості головних ознак, так і з характеристики сформованого у повоєнний період Ялтинсько-Потсдамського порядку, можна стверджувати, що він не тільки вплинув, але й відіграв значну роль у формуванні та спрямуванні системи міжнародних відносин на Далекому Сході, враховуючи, безумовно, домінуючі позиції (політичні, військові, дипломатичні, фінансово-економічні тощо) Сполучених Штатів Америки після 1945-го року.

Розділ II

США І СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ В УМОВАХ ЯЛТИНСЬКО- ПОТСДАМСЬКОГО ПОРЯДКУ

2.1. Китай як один із основних об'єктів зовнішньополітичних інтересів США в регіоні

У період Другої світової війни політика США відносно Китаю в цілому характеризувалася прагненням забезпечити йому важливе місце у післявоєнному світі за допомогою сприяння надбання цієї країною статусу великої держави (зрозуміло, що це – офіційна точка зору Вашингтону). Ця політика відповідала не стільки інтересам Китаю, скільки домаганням самих США. Метою її було витіснення з Китаю інших держав і перетворення його в сферу монопольного впливу американського капіталу, в знаряддя «політичних махінацій» американської дипломатії в ООН і на міжнародній арені. Американська адміністрація намагалася впливати і на внутрішню політику Китаю.

Всі ці цілі були достатньо ясно сформульовані у меморандумі Державного департаменту США від 29 січня 1945 р. «Наші довготривалі цілі в Китаї, – наголошувалося в ньому, – полягають у сприянні розвитку об'єднаного, демократичного, прогресивного і такого Китаю, який є схильним до співробітництва, здатного внести свій внесок до безпеки і процвітання на Далекому Сході... Наша мета... використовувати свій вплив для здійснення як короткострокового, так і довгострокового завдання об'єднання Китаю. З цього необов'язково виходить, що він повинен бути об'єднаний під владою Чан Кайши. Проте, що стосується найближчих завдань, Чан Кайши представляється єдиним лідером, хто зараз подає надію на об'єднання. Альтернативою підтримки Чан Кайши для досягнення наших короткострокових цілей може бути хаос. Стосовно перспективних цілей нам необхідно підтримувати визначену ступінь гнучкості, що допускає співпрацю з будь-яким керівництвом у цій країні, яке надасть найбільші можливості, що сприяють об'єднаному, демократичному і дружньому Китаю» [43, с. 25].

Цей документ свідчить, що ще при Франкліні Рузвельту США в здійсненні своїх далекоглядних цілей на Далекому Сході робили ставку на різні політичні сили в Китаї.

Перемога народної революції в Китаї 1 жовтня 1949 р. стала в той же час найбільшою поразкою американських прагнень, адже метою участі США в Другій світовій війні було також встановлення остаточного панування і в Азії, і перш за все, в Китаї. Вступ СРСР у війну на Тихому океані і капітуляція Японії докорінно змінили обстановку в Азії і створили сприятливі умови для підйому національно-визвольної боротьби її народів. У авангарді цієї боротьби опинився китайський народ і його Народно-революційна армія.

Прагнучи не допустити перемоги китайського народу, адміністрація США на чолі з президентом Гаррі Труменом відразу після капітуляції Японії приступила до інтервенції в Китаї, що продовжувалася до 1949 р., і мета якої полягала не тільки у всебічній підтримці реакційного гомінданівського режиму, що розв'язав у країні руйнівну громадянську війну, але й у введенні до Китаю крупних американських військових формувань, а саме: трьох дивізій морської піхоти, повітряних і військово-морських сил. Не обмежуючись цим, уряд США пішов на використання в боротьбі проти Народно-революційної армії також японських військ.

Інтервенція США в Китаї супроводжувалася неприкритим втручанням їх у внутрішньополітичну боротьбу у формі так званого «посередництва» в переговорах між КПК і Гомінданом про мирну демократизацію країни, що зводилося до спроб за допомогою будь-яких заходів військового, політичного і економічного тиску примусити КПК і перетворитись на політичний доробок гомінданівської диктатури. При цьому правлячі кола США розраховували на дрібнобуржуазні націоналістичні елементи в керівництві КПК, привертаючи їх обіцянками військової та економічної допомоги.

Як підкреслювалось вище, 1 жовтня 1949 р. була проголошена Китайська Народна Республіка. Частина військово-політичного персоналу гомінданівського угруповання відступила на острів Тайвань і за підтримки з боку американського уряду фактично створила ситуацію «двох Китаїв». Питання про возз'єднання КНР із Тайванем залишається однією з найскладніших проблем сучасних регіональних відносин. Витоки проблеми торкаються останніх місяців громадянської війни в Китаї восени 1949 р., коли уряд Китайської Республіки на чолі з лідером Національної партії (Гоміндан) Чан Кайши під тиском сил Мао Цзедуну відступив на Тайвань. З тих пір новий уряд – комуністичний, в Пекіні і старий, гомінданівський, у Тайбеї – претендували на легітимність і вважали

себе єдиним законним, загальнокитайським урядом. Радянський Союз визнав, як відомо, КНР, а США і їх союзники – Чан Кайши [44].

У повоєнний період, в умовах конфронтації між Сходом і Заходом, уряд США, виходячи з міркувань так званої «глобальної стратегії і захисту своїх національних інтересів», зі всіх сил підтримував саме гомінданівське угруповання, забезпечуючи його грошима, зброєю, радниками, щоб перешкодити демократичним перетворенням китайського народу. Проте уряд США не добився своєї бажаної мети. Після створення Китайської Народної Республіки США почали проводити політику ізоляції, заборони і перешкоджання «новому» Китаю. Причому після того, як вибухнула Корейська війна 1950-1953 рр., США пішли навіть на збройне втручання у відносини між двома сторонами Тайванської протоки, що відносилися суто до внутрішніх справ Китаю [45].

У грудні 1954 р. США підписали з тайванськими властями «договір сумісної оборони» [46], перетворивши Тайвань у територію «протекції» США. Помилкова політика уряду США, яка була направлена на продовження поетапного втручання у внутрішні справи Китаю, привела до довготривалої напруженої ситуації протиставлення в районі Тайванської протоки, саме з тих пір тайванське питання стало і продовжує бути головною суперечкою у відносинах між КНР і США [47, с. 28].

З метою пом'якшення напруженості в районі Тайванської протоки, а також пошуку шляхів до вирішення суперечок між КНР і США уряд КНР у середині 50-х років розпочав діалог із США. З серпня 1955 р. до лютого 1970 р. КНР і США провели 136 раундів переговорів на рівні послів. Проте не було досягнуто принципового зрушення з ключового питання про пом'якшення й усунення напруженості в районі Тайванської протоки. Наприкінці 60-х років і початку 70-х років у зв'язку зі змінами міжнародного стану, а також зважаючи на зростання сил КНР, США почали вносити певні корективи до своєї політики відносно Китаю, внаслідок чого поступово з'являлася тенденція відлиги в двосторонніх взаєминах [48, с. 62].

У кінці лютого 1972 р. відбулася подія, що мала по суті значний характер, причому не тільки для свого часу, але і для всього подальшого розвитку міжнародної політики. Візит тодішнього президента США Річарда Ніксона в КНР, його зустріч з Мао Цзедунем і підписання відомого «шанхайського комюніке» сприяли формуванню на Далекому Сході іншої, в порівнянні з минулим, американської стратегії (про це йшлося вище) [49].

На банкеті в Пекіні, який дав Чжоу Еньлай на честь Річарда Ніксона, президент підкреслив, що, незважаючи на наявність суттєвих протиріч між США та КНР, обидві сторони мають спільні інтереси, що

переважають ці протиріччя. У привітанні китайського прем'єра візит президента був названий «важливою подією в історії відносин між Китаєм та Сполученими Штатами» [50, р. 154]. 27 лютого 1972 року у Шанхаї було надруковане спільне американсько-китайське комюніке.

Китайські лідери, підписавши шанхайське комюніке, фактично зафіксували в ньому розрив Китаю із соціалістичними країнами. У свою чергу, американська сторона ніби підштовхувала, а в окремих офіційних заявах небезпідставно натякала на пряме заохочування Пекіна до подальшого здійснення власного (великодержавного) зовнішньо-політичного курсу.

У той же час комюніке ігнорувало такі актуальні проблеми, як: роззброєння, заборона ядерної зброї, боротьба проти агресії та інші. Хоча пізніше Г. Кіссінджер, аналізуючи комюніке, підкреслив, що, працюючи над його змістом, «ми не мали на увазі конкретну країну» [51, с. 26], але його теза про боротьбу з монополією наддержав у посиланні дає можливість зробити висновок про антирадянський напрямок цього документа.

1 січня 1979 р. між Китайською Народною Республікою і Сполученими Штатами Америки були офіційно встановлені дипломатичні відносини. Необхідно нагадати, що 14 лютого 1950 р. був підписаний Договір про дружбу, союз та взаємодопомогу між КНР та СРСР. Ця двостороння домовленість фактично засвідчила поширення і закріплення принципів Ялтинсько-Потсдамського порядку на далекосхідний простір. Договір позбавив адміністрацію Трумена-Агесона підстав на американсько-китайське партнерство, бо стаття № 3 Договору засвідчила наміри сторін не брати участі «... у будь-яких коаліціях, а також у діях чи заходах, направлених проти іншої сторони» [52, с. 112].

Необхідно констатувати, що китайсько-радянський договір 1950-го року своє призначення і мету виконав.

Встановлення дипломатичних зв'язків між суверенними державами – справа звичайна і закономірна у міжнародній практиці. Проте Сполученим Штатам було потрібно майже 30 років, щоб зробити цей крок. Вже сам факт того, що так довго Білий дім ухвалював рішення про визнання КНР, однієї з найбільших держав миру, свідчив перш за все про глибину суперечностей між США і Китаєм.

Візит Президента США у невизнану ними державу, проти якої вони впродовж трьох десятиліть вели ціленаправлену боротьбу, був безпрецедентним в історії міжнародної дипломатії і практики.

Правлячі кола США і керівництво Китаю на чолі з Мао Цзедуном робили все можливе, щоб відвернути увагу світової громадськості і народів своїх країн від розуміння справжніх причин, що викликали

такий різкий поворот у китайсько-американських взаєминах. Мотиви, що наближали Вашингтон і Пекін назустріч один одному, стратегічні і тактичні цілі, які цим зближенням переслідувалися, – все це належним чином камуфлювалося. Щоб політично й ідеологічно забезпечити «наведення мостів» над китайсько-американською прірвою, США пустили в хід всі засоби пропаганди, прагнучи представити у вигідному для себе світлі «нову політику» США відносно Китаю, обілити всю історію американсько-китайських відносин [53, с. 479], хоча цілком зрозуміло, що головна домовленість була направлена проти СРСР.

Прошло лише три місяці після встановлення дипломатичних відносин КНР і США, як американський Конгрес прийняв «Акт про взаємини з Тайванем». «Акт про взаємини з Тайванем» містить у собі ряд положень, що йдуть всупереч із сумісним комюніке про встановлення дипломатичних відносин між КНР і США і принципами міжнародного права, що серйозно обмежило права. Згідно з цим актом уряд США продовжував продавати зброю Тайваню і, по суті, втручатися у внутрішні справи Китаю.

Вплинули на розвиток американсько-китайських відносин і тяньаньмінські події 1989 року. Тяньаньмінські події 1989 р., які також відомі як «події 4 червня» в Китаї і «різанина на площі Тяньаньмін» на Заході, – це серія демонстрацій у Китайській Народній Республіці, що продовжувалися з 15 квітня по 4 червня 1989 р., головними учасниками яких були студенти [54, с. 3].

Починаючи з 1978 року впливовий китайський керівник Ден Сяопін провів ряд економічних і політичних реформ, які привели до поступового впровадження ринкової економіки і деякої політичної лібералізації й послабили систему, встановлену Мао Цзедуну [55]. Деякі студенти і частина інтелігенції вважали, що реформи зайшли недостатньо далеко і що Китай повинен докорінно реформувати свою політичну систему. Вони також були стурбовані соціальними і політичними засобами управління, збереженими після смерті Мао лише за Комуністичною партією Китаю. Спостерігаючи за політичною лібералізацією, запроваджену президентом СРСР Михайлом Горбачовим, вони сподівалися на точно такі дії з боку китайських лідерів.

Протести на площі Тяньаньмін у 1989 році були більшою мірою спровоковані смертю колишнього Генерального секретаря КПК Ху Яобана. 16 січня 1987 року було оголошено про відставку Ху Яобана з посади Генерального секретаря ЦК Комуністичної партії Китаю. Його відверті заклики до «швидкої реформи» і його майже неприховане презирство до «маоїстських переконачень» викликали незадоволення у керівників країни. Раптова смерть Яобана через серцевий напад 15 квітня

1989 р. дала студентам можливість ще раз висловити їхні вимоги про анулювання вироку проти нього і привернути увагу до важливих проблем демократичного Китаю.

Виступи проходили на площі Тяньаньмін у Пекіні з 27 квітня по 4 червня. Протестуючі розбили палатковий табір на площі, що традиційно використовувалась як місце масових протестів проти влади. Як відомо, підтримку протестуючим надавали прихильники Чжао Цзяна в партійних структурах. Основну масу склали студенти. Цікаво, що протестуючі засудили спробу екстремістів заплямувати фарбою портрет Мао Цзедуна, виставлений у мавзолеї, і передали їх властям для покарання.

Після того, як учасники протестів неодноразово відмовилися підкорятися закликам уряду розійтися, 20 травня в місті було введено військовий стан. У кінці місяця було ухвалено принципове рішення розігнати протестуючих силою.

Вранці 3 червня 1989 р. неозброєні частини намагалися увійти на площу, але були відкинуті, а 3 червня пізно ввечері до Пекіна увійшли армійські підрозділи з танками, яким протестуючі чинили опір, особливо запеклий на південному і західному підступах до Тяньаньмін. Згідно з офіційними даними, демонстранти застосовували відпрацьовану тактику боротьби з бронетехнікою, і прем'єр-міністр Сінгапуру Куан Ю., що відвідав Пекін, незабаром після подій стверджував, що на вулицях у безпосередній близькості від нього знаходилося не менше 15 спалених танків і армійських автомашин. Площа за допомогою армійських підрозділів силою була очищена від демонстрантів.

Після придушення протестів уряд провів масштабну серію арештів, наклав заборону на розповсюдження іноземної преси і поставив під суворий контроль освітлення подій у китайських ЗМІ. Багато активістів протестного руху втекли за кордон, особливо до Гонконгу [56, с. 36].

Події 1989 року надовго залишилися в політичній свідомості США і були сприйняті там мінімум, як наслідок гострих суперечностей, що існували в різних прошарках китайського суспільства, а максимум – як системний конфлікт у китайському суспільстві, породжений «авторитарною» моделлю управління ним [57, с. 25].

У цей період «політичного протверезіння» в США зрозуміли помилки своїх колишніх оцінок глибини і кінцевої мети проринкових перетворень у китайській економіці, ступеня трансформації ідеологічних настанов КНР, рівня політичної стабільності в країні.

Привабливість КНР для інвестицій, в тому числі з боку США, тимчасово похитнулась, було накладено ембарго на експорт озброєнь і технології прямого військового призначення, скорочені політичні,

культурні і гуманітарні обміни. Хоча віднести Китай до групи «держав-вигнанців» не дозволили ні параметри його ваги у світовій економіці, ні система його дипломатичних зв'язків і впливу, ні стійкий інтерес до нього представників крупного західного бізнесу [58, с. 82-85].

Отже, впродовж 1950-1970-х років відносини між Сполученими Штатами Америки і Китайською Народною Республікою зазнали радикальних змін: від політики відвертої ворожості у 1950-ті рр. до обережної «перевірки» один одного у другій половині 1960-х років. Завдяки «дипломатії пінг-понгу» Кіссінджера-Чьжоу Еньляя на початку 1970-х роках вони трансформувалися у взаємне дипломатичне визнання і встановлення стратегічних зв'язків. Разом із тим, цей рух зовсім не був прямолінійним. Навпаки, він відрізнявся значною непередбаченістю: від американського маневрування між КНР і Тайванем, до майже повного заморожування двосторонніх контактів двох країн після тяньаньмінських подій 1989 року [59, с. 21-22].

2.2. Політика США на Корейському півострові

Загальновідомо, що політична ситуація у світі після закінчення Другої світової війни була напруженою. Боротьба двох великих держав – США та СРСР – визначила й подальший розвиток Кореї.

Відповідно до Потсдамських домовленостей (липень 1945 р.) було визначено, що розмежувальна лінія між радянськими та американськими військами в Кореї пройде по 38-й паралелі, на північ і південь від якої війська обох сторін повинні були провести роззброєння японських сил. Фактично повоєнне суперництво США і СРСР та їхні протиріччя навколо Кореї призвели в 1948 році до розколу держави на Північну Корею (КНДР), яка орієнтувалася на СРСР, і Південну Корею (Республіка Корея), яка орієнтувалася на США. І, як наслідок, у Республіці Корея сформувалася ринкова економіка, а у КНДР – азійський соціалізм із централізованою системою державного управління авторитарно-тоталітарного типу [60, с. 98].

На думку завідувача відділом Кореї і Монголії Інституту сходознавства РАН Ю. Ваніна, саме в той момент була допущена стратегічна помилка, тому що при розділі не було враховано ряд чинників, головний з яких, що Корея – давня країна з багатовіковою державністю. Після звільнення від японського колоніалізму корейці навряд чи б захотіли іншого втручання. Саме ця дилема, як вважає дослідник, стала основним фактором розколу як на півдні, так і на півночі. У Південній Кореї між собою боролися «ліві» і «праві», у Північній Кореї – комуністи і націоналісти. Це посилювало прірву між північчю і півднем [61, с. 64].

У Північній Кореї владу у свої руки взяло радянське військове командування. У Південній Кореї після висадки 9 вересня 1945 р. військ США була створена американська військова адміністрація. Командуючим збройними силами США на Далекому Сході був генерал Д. Макартур. Паралельно на Півдні формувалися народні комітети. У вересні 1945 р. в Сеулі відбулася конференція представників народних комітетів Південної Кореї. Була схвалена програма створення єдиної корейської держави. У різних регіонах Південної Кореї пройшли масові виступи на підтримку цієї програми. Був створений Центральний народний комітет Південної Кореї на чолі з комуністом Пак Хен Еном. Американський уряд прийняв жорсткі заходи проти лівих сил, що діяли в Південній Кореї. Проголошена до висадки американських військ на Півдні Народна Республіка не була визнана військовою адміністрацією США. Сполучені Штати Америки обрали свій власний шлях дій [64, с. 26].

У лютому 1946 р. під контролем американських військових були скликані установчі збори на чолі з Лі Син Маном, а також обрана палата Південної Кореї у складі 27 чоловік. «Демократична палата» незабаром була розпущена і замість неї створена законодавча палата під головуванням Кім Гю Сіка як консультативний орган при американській військовій адміністрації. Главою цивільної адміністрації став Ан Дже Хон. Департаменти керували різними галузями господарства, а також обороною, військовою поліцією і безпекою. Був посилений американський контроль за органами юстиції, прокуратури і судочинства. Була проведена реорганізація місцевого управління. Поряд із апаратом південнокорейської адміністрації на місцях діяли американські військові губернатори провінцій, мери міст, начальники повітів. Таким чином, на півдні за активної участі США сформувалися структури влади, які стали надійною опорою США [65, с. 109].

Питання про Корею неодноразово обговорювалося на міжнародних конференціях. За домовленостями Ялтинської конференції, з ініціативи США, над Кореєю повинна була бути встановлена опіка за участю СРСР, США та Китаю. На нараді міністрів закордонних справ СРСР, США і Великобританії, яка відбулася 16-26 грудня 1945 року в Москві, щодо цього питання розгорнулася гостра політична дискусія. США пропонували тривалий період опіки – на 5 років з одноразовим пролонгуванням і введенням іноземного типу управління. Радянський Союз – лише на 5 років із використанням органів влади об'єднаного корейського уряду [66, с. 121].

Під час запеклої дипломатичної боротьби були вироблені такі положення: створення Тимчасового корейського демократичного уряду,

утворення спільної радянсько-американської комісії для сприяння Тимчасовому урядові, вироблення заходів допомоги у діяльності політичної, економічної та соціальної інфраструктури. У Північній Кореї до рішень Московської наради поставилися позитивно. У Південній Кореї почалися гострі протиріччя. Комуністи підтримали опіку, «праві» на чолі з Лі Син Маном категорично відкинули її й вимагали негайного надання незалежності. У містах Південної Кореї пройшли масові виступи проти опіки. Створена на Московській нараді Спільна радянсько-американська комісія з питань Кореї, на жаль, не змогла домовитися з протидіючими сторонами про створення Тимчасового уряду [67, с. 81].

У вересні 1947 р. радянська делегація внесла пропозицію про одночасне виведення з Кореї військ СРСР і США та надання Кореї повної незалежності. Американська сторона відмовилася прийняти цю пропозицію. Це протидіювання двох держав призвело до остаточного розколу країни й утворення двох нових країн [196, с. 155]. У результаті в 1947 р., з ініціативи США, Генеральна Асамблея ООН почала обговорення корейського питання. США домоглися, щоб Асамблея прийняла рішення про проведення в обох зонах Кореї виборів. У Південній Кореї багато організацій виступили проти сепаратних виборів. У квітні 1948 р. політичні партії та громадські організації Північної і Південної Кореї провели в Пхеньяні нараду, під час якої категорично були відкинута рішення ООН. Вони зверталися до урядів СРСР і США з вимогою вивести війська і дати корейському народу самому вирішити свою долю [68, с. 85].

Незважаючи на «штучну» одноставність корейських лідерів, ще в 1947 р. Лі Син Ман наполягав на проголошенні суверенітету Південної Кореї. Боротьба ще більше загострювалася. 10 травня 1948 року відбулися вибори в Південній Кореї. Комісія ООН у справах Кореї визнала їх легітимними, і 15 серпня 1948 р. було проголошено створення Республіки Корея на чолі з Лі Син Маном. Північна Корея не визнала «сепаратного уряду» Півдня і оголосила про проведення виборів на Півдні та Півночі Кореї в єдиний законодавчий орган – Верховне народне зібрання (ВНЗ). Воно було сформоване за підсумками виборів 25 серпня 1948 року. 8 вересня 1948 р. було проголошено утворення Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР) і була прийнята конституція КНДР. Головою Президії ВНЗ став Кім Ду Бон, Головою Кабінету Міністрів – Кім Ир Сен. КНДР встановила дипломатичні відносини з існуючими соціалістичними країнами. Як наслідок усього, на Корейському півострові було створено дві самостійні корейські держави [69, с. 42].

Протистояння Сполучених Штатів і Радянського Союзу сприяли зміцненню обох режимів. У 1948 р. Республіка Корея за фінансової та військової підтримки США створила власні збройні сили. Північно-корейське керівництво, у свою чергу, за допомогою СРСР також почало військові приготування. Радянські війська були виведені з Північної Кореї, але при цьому все озброєння і військова техніка залишилися Корейській народній армії. Американські війська залишили півострів у 1949 році. Перед початком військового конфлікту 1950-1953 рр. обидві сторони розпочали широку пропагандистську діяльність. Уряд Лі Син Мана виступав із заявами про те, що «Південна Корея готова до вторгнення на Північ», а північно-корейське керівництво висувало «мирні ініціативи» з метою об'єднання Кореї [70, с. 72]. Кожна корейська держава вважала себе єдино законною, що сприяло нагнітання напруги і прямому збройному протистоянню. Як вважає С. О. Курбанов, корейська війна була неминучою, тому що півострів був розділений на два протиборчі табори, які не визнавали легітимності один одного [71, с. 444].

Наприкінці 1949 р. – на початку 1950 р. ситуація в районі 38 паралелі різко загострилася. Між військовослужбовцями Півночі і Півдня постійно спалахували перестрілки. 25 липня 1950 року між арміями обох сторін почалися військові дії, причому кожна сторона звинувачувала іншу в розв'язанні війни. За твердженням А. В. Торкунова та І. Бажанова, з розсекречених у 1990-х роках архівних даних, на Півночі Корейського півострова йшла посилена підготовка до збройного конфлікту. Кім Ір Сен особисто переконував І. В. Сталіна підтримати його дії. Сталін насамкінець погодився з північно-корейським лідером, оскільки вважав, що і на цей раз Захід залишиться осторонь від подій, як це було в Китаї, коли Чан Кайши залишився без їх підтримки [72, с. 30]. Фактично першими військові дії почали північно-корейські війська. Протягом трьох днів вони оволоділи Сеулом і у вересні підійшли до Пусану, де зіткнулися з добре укріпленим плацдармом. До того моменту КНА оволоділа 95 % території Республіки Кореї [73, с. 201].

Військовий конфлікт у Кореї викликав негативну реакцію у світі. 25 липня 1950 року на вимогу США була скликана Рада Безпеки ООН. За відсутності представників СРСР Північна Корея була визнана агресором. До Південної Кореї були направлені війська ООН, що переважно склалися з військовослужбовців США. У вересні 1950 р. війська ООН (50 тис. чоловік) під командуванням генерала Макарура звільнили Сеул [74, с. 199]. 20 жовтня впала столиця КНДР Пхеньян. Північно-корейська армія була практично розгромлена. Радянський уряд переконав керівництво Китайської Народної Республіки втрутитися в

корейський конфлікт і не допустити повного розгрому КНДР. 25 жовтня 1950 р. китайські добровольці, а також регулярні частини Народно-визвольної армії Китаю (до 1 млн осіб) під приводом забезпечення безпеки Китаю вступили на північ Кореї. До початку 1951 р. фронт у районі 38 паралелі «стабілізувався» [75, с. 249].

У середині 1951 р. почалися мирні переговори, які тривали два роки. Після смерті Сталіна радянське керівництво пішло на вирішення збройного конфлікту в Кореї. 27 липня 1953 року було підписано Угоду про перемир'я. Угоду підписали представники Корейської Народної Армії, китайських добровольців, з одного боку, і представники командування військ ООН, з іншого боку. Юридично Південна Корея не є учасником угоди про перемир'я. Угода про перемир'я лише створила міжнародно-правовий механізм для припинення військових дій до остаточного мирного врегулювання. Документом передбачалося скликання міжнародної конференції з мирного врегулювання корейського питання.

Війна принесла величезні страждання і втрати населенню Північної і Південної Кореї. Людські жертви становили за різними даними від 2 до 4 млн осіб. Були зруйновані будинки, промислові підприємства, шахти, електростанції. Війна серйозно посилила розкол Кореї, у той же час вона продемонструвала неможливість вирішення проблеми військовими методами. У 1955 р. у Женеві відбулася нарада на рівні міністрів закордонних справ, в якій взяли участь делегації СРСР, КНР, США, Великобританії, Франції, КНДР, Республіки Кореї та інші. КНДР виступила з пропозицією об'єднання двох частин Кореї, утворення єдиного уряду, виведення всіх іноземних військ. Південна Корея також виступила за об'єднання, але під наглядом ООН. Дискусії з двох корейських проектів зайшли в глухий кут, тому що виявили гострі, в першу чергу, ідеологічні протиріччя конфліктуючих сторін.

Корейська війна була однією з суттєвіших подій у зовнішній політиці США першої половини 1950-х років. Її затягування, хід і безрезультатність, найнегативнішим чином позначилися на політичному рейтингу Трумена. Перемога кандидата від республіканців Дуайта Ейзенхауера була багато в чому обумовлена його обіцянками припинити бойові дії в Кореї.

Головним чином у зв'язку з Корейською війною 1950-1953 рр. Трумен залишився в історії США як президент, що мав найнижчий рейтинг під час перебування на цій посаді [76, с. 19].

Після закінчення Корейської війни КНДР приступила до відновлення народного господарства. Матеріально-технічну допомогу в цьому їй надавали Радянський Союз та інші соціалістичні країни [77, с. 97-99].

США продовжили укріплювати Південну Корею як своєрідний плацдарм для здійснення своїх зовнішньополітичних планів в Азії, хоча після закінчення війни вони також почали надавати активну допомогу Південній Кореї у відбудові економіки, промисловості, сільського господарства, хаосу [78, с. 146].

Після закінчення Корейської війни адміністрація Д. Ейзенхауера посилила нарощування військового потенціалу Південної Кореї. Цьому сприяв і «Договір про взаємну оборону між Корейською республікою і Сполученими Штатами», укладений 1 жовтня 1953 року, який надавав право США розміщати свої сухопутні, військово-морські сили на території Південної Кореї без будь-яких обмежень і попередніх умов. За Сполученими Штатами надійно зберігався контроль над південнокорейськими збройними силами [79, с. 14].

Американська адміністрація почала розглядати Корею як район «життєво важливих інтересів» США й опорний пункт американської стратегічної системи в Азії. У цей період зростають асигнування США на військову допомогу Сеулу. Для здійснення спеціальних програм підготовки південнокорейських військ і розширення військового виробництва південнокорейська влада почала звертатися до зовнішніх займів і кредитів, активно залучаючи в країну іноземний капітал, що призвело до зростання зовнішнього боргу. У Південній Кореї почали діяти більше тисячі філіалів закордонних монополій, у тому числі американських, які не тільки контролювали важливі галузі економіки, а й у власних інтересах використовували національні багатства країни [80, с. 72].

Після Корейської війни 1950-1953 рр. на півострові зберігалася складна ситуація. Багато в чому вона визначалася загальним рівнем напруженості в міжнародних відносинах в умовах політики «холодної війни». Сьогодні з корейського питання виділяють декілька аспектів: ядерна безпека, проблема обмеження ракетних технологій, мирний договір за підсумками корейської війни 1950-1953 рр. [81, с. 62].

Відомо, що ще в кінці 1960-х рр. у Південній та Північній Кореї почалися розробки зі створення ядерної зброї. Ядерна програма КНДР здійснювалася на її власній базі. За допомогою СРСР був побудований дослідницький реактор потужністю 8 мегават, відкриті на території КНДР родовища урану [82, с. 30].

Південна Корея також у цей самий період почала дослідження в області ядерних технологій. Основним джерелом напруженості на Корейському півострові був 40-тисячний американський експедиційний корпус, що розміщувався на базах, військових об'єктах і в таборах вздовж «демлітаризованої зони». Ряд південнокорейських портів, таких як

Чинхе і Мокпхо, були «переобладнані» для заходу і стоянки американських атомних підводних човнів та інших кораблів 7-го флоту. Південна Корея перетворилась на найважливіший район передового базування американської ядерної зброї в Східній Азії [83, с. 28].

Корея після Другої світової війни опинилася в жорсткому вирі міжнародних подій. Вона була розчленована на дві частини всупереч волі корейського народу, багато в чому це відбулося з вини двох ворожих блоків у «холодній війні».

Не слід недооцінювати значення корейського уроку для поведінки США в «холодній війні». Під його впливом визначився загальний напрям американської політики у світі на найближчі десятиліття: здійснювати військове просування в глобальних масштабах, створювати конфлікти в периферійних зонах, але уникати прямого зіткнення з СРСР.

Таким чином, саме така цілеспрямована політика США призвела до сьогоденної нестабільної та вибухонебезпечної ситуації на Корейському півострові, яка, на жаль, і у першій чверті ХХІ століття продовжує ускладнюватись. Безумовно, що значна частина провини у «корейському вузлі», на переконання авторки, лежить на недоліках Ялтинсько-Потсдамської світової системи, одна з ознак якої – блокове військово-політичне протистояння СРСР і США.

2.3. Становлення та формування американсько-японських відносин (1945-1960-ті роки)

Взаємини Сполучених Штатів і Японії у 1945-1960-х роках у цілому були складними та суперечливими, однак протягом всього періоду обидві країни демонстрували курс до взаємовигідного зближення. У його основі знаходилися три основних пріоритети: геополітичний, військовий і економічний. Всю другу половину минулого сторіччя і до сьогодення вирішальне місце в зовнішній політиці Японії відігравали відносини зі Сполученими Штатами Америки. Період американської окупації (вересень 1945 – початок 1952 р.), який супроводжувався прийняттям нової конституції, адміністративно-економічними реформами, що змінили світоустрій Японії, завершився формуванням і укладанням японсько-американського військово-політичного союзу [84, с. 256-290].

Специфічний характер цього союзу, оформленого підписанням обопільних умов, для обох країн «Про гарантії безпеки» (1951 р.), а потім – «Про взаємне співробітництво і безпеку» (1960 р.), полягає в тому, що партнером США в АТР є країна, яка за вимогою Вашингтона проголосила у своїй конституції принципи, що орієнтують її на винятково мирний подальший розвиток. У дев'ятій статті основного закону Японії зафіксована відмова «від війни як суверенного права нації, а також від погрози або

застосування збройної сили як засобу вирішення міжнародних суперечок». Більш того, там же міститься обіцянка ніколи не створювати «сухопутні, морські і військово-повітряні сили, так само як інші засоби ведення війни» [85, с. 205].

Під час «холодної війни» серед японців досить широко поширилося побоювання того, що союзницькі відносини зі США приховують у собі загрозу втягування Японії у війну, але одночасно великі надії покладалися і на американські гарантії забезпечення безпеки Японії від потенційних «зовнішніх ворогів» (при цьому до їхнього числа незмінно відносилися СРСР і Китай) [86, с. 51-52].

Японсько-американські відносини другої половини ХХ століття пройшли складний історичний шлях розвитку, вдало використавши як позитивні, так і негативні уроки минулого [87, с. 195-196].

Якщо взяти за точку відліку поразку японських військ на Халхинголі влітку 1939 р. і підписання Радянським Союзом Пакту про ненапад з Німеччиною в серпні того ж року, то слід зазначити, що саме відтоді стратегічний зовнішньополітичний курс Японії радикально змінився. Японські владні структури вважали доцільним відмовитися, принаймні тимчасово, від політики «просування на Північ» і вирішили реалізувати свою концепцію безпеки у країнах Південно-Східної Азії, де знаходилися так необхідні Японії нафта, каучук, олово й інші види ресурсів.

13 квітня 1941 року, як відомо, Японія укладає з СРСР Пакт про нейтралітет, який мав важливе значення для обох сторін. Міністр закордонних справ Японії Мацу Ока був прихильником створення вісі Берлін-Москва-Токіо. Він говорив Сталіну під час їхніх зустрічей у Кремлі 24 березня й 12 квітня 1941 р., що англосакси є загальними ворогами Японії, Німеччини і Радянської Росії, підкреслюючи при цьому, що Японія воює в Китаї не проти китайського народу, а проти США й Англії [88, с. 13-14].

Що стосується позиції США, то спочатку їм здавалося, що за допомогою Японії можливо ліквідувати «більшовизм» у Китаї. Сполучені Штати не погоджувалися із застосуванням будь-яких санкцій проти Японії з боку, наприклад, Ліги Націй.

Американці намагалися взяти реванш у Китаї, економічно і дипломатично ізолювавши Японію. Японська сторона мала інші плани та власні методи вирішення існуючих проблем. 5 листопада 1941 р. було вирішено оголосити війну США, Англії та Голландії. 7 грудня 1941 р. японська ескадра здійснила напад П'юерл-Харбор [89, с. 233].

Немає потреби детально розглядати американсько-японські взаємини протягом 1941-1945 років, що не є предметом дослідження, але незаперечним є те, що стосунки керівників США, СРСР, Великої Британії та

їх рішення, особливо на Ялтинській (Кримській) конференції лютого 1945 року щодо Японії [90, с. 99-130], денонсація 5 квітня 1945 р. Радянським Союзом пакту про нейтралітет [91, с. 183] та проголошення 8 серпня війни Японії, як і капітуляція останньої 15 серпня (2 вересня) 1945 року [92, с. 138; 147-148], не могли не позначитися на зносінах Сполучених Штатів Америки з Японією. Більше того, особлива, «своєрідна» політика США у період окупації Японії 1945-1952 років принесла не тільки вагомі результати, але й заклала надійні засади майбутніх, у першу чергу, військово-політичних відносин двох країн.

Загальновідомо, що повоєнний розвиток Японії (і це не можна вважати недоліком) відбувався за «американським сценарієм», як і незаперечним є те, що відповідні «правила гри» для японського суспільства встановлювали, реалізовували, а іноді й прямо диктували Сполучені Штати Америки [93].

Міжнародний воєнний трибунал для Далекého Сходу (3 травня 1946 р. – 12 листопада 1948 р.) [94, с. 475], який засудив головних японських військових злочинців, називають Другим або Далекосхідним Нюрнбергом. Це зрозуміло, бо мета як Нюрнберзького, так і Токійського судового процесів: пред'явлення, доведення та визнання винними підсудних у плануванні, підготовці, розв'язанні та проведенні агресивної війни (у кінцевому рахунку) проти світу і людства [95, с. 289].

Основною виконавчою силою США в Японії виступив Штаб окупаційних військ на чолі з генералом Дугласом Макартуром. Американська політика на першому етапі окупації (1945-1948 роки; другий – 1948-1952 рр.) визначалася документом «Головні принципи політики США стосовно Японії в початковий період окупації», який був переданий Макартуру як директива 6 вересня 1945 року. В одному з розділів мета окупації формулювалася таким чином: «Забезпечити, щоб Японія не стала знову загрозою для США або для світу..., створити миролюбивий і відповідальний уряд, який поважав би права інших держав та підтримував би американські цілі, відображені в ідеалах і принципах Статуту Організації Об'єднаних Націй» [96, с. 341].

Виконуючи рішення Потсдамської декларації від 26 липня 1945 р. щодо позбавлення влади і впливу мілітаристів та покарання воєнних злочинців Японії [97, с. 382-384], спеціальною директивою Штабу окупаційних військ 4 січня 1946 р. була проведена «чистка» державних установ і політичних організацій від осіб з мілітаристським минулим.

Але під «чистку» потрапив лише незначний прошарок найвищої бюрократії. У цілому ж було збережено старий державний апарат на чолі з імператором. На підтвердження достатньо згадати діяльність декількох японських прем'єр-міністрів 1950-1960-х років: Йосіда Сігеру –

до війни займав посаду заступника міністра закордонних справ; Кісі Нобусуке – міністра торгівлі та промисловості; Ікеда Хаято – начальника головного податкового управління; Сато Ейсаку – начальника управління з нагляду залізничних доріг.

Щодо покарання військових злочинців, відповідно вироку Токійського трибуналу (на його засіданнях було розглянуто 4356 документальних доказів, 1194 підтвердження свідків; текст вироку складав 1214 сторінок) [98, с. 171-172] за участь у встановленні військово-фашистського режиму в Японії було засуджено 210 282 особи [99, с. 45].

Унікальність ситуації та справи в цілому полягає в тому, що до 1952 року з в'язниць було звільнено і реабілітовано Штабом окупаційних військ 201 577 чоловік, бо вони письмово засвідчили своє «зобов'язання у лояльності по відношенню до США» [100, с. 78].

Більше того, на початку 1950-х років починається зворотній процес планового відтворення японського фашизму, але вже з американською допомогою. Як, наприклад, можна пояснити той факт, що начальник розвідки штаба Макартура генерал Уіллубі взяв до себе помічником відомого японського фашиста Йосікадзу Міуру [101, с. 45]?

Не дивно, що на кінець 1970-х років в Японії були офіційно зареєстровані 4 неофашистські групи та організації, достатньо вільно почували себе об'єднання, які нараховували біля 30 тисяч фашистів [102, с. 237].

Пригадаймо діяльність відомої «Патріотичної партії великої Японії». Зверніть увагу на дату її заснування – 1951 рік. Лідер цієї неофашистської партії Акао до війни належав до терористичної організації «Товариство Чорного дракона» (створена 3 лютого 1901 року, мала міцні зв'язки з націоналістичними угрупованнями Британської Індії, Бірми, Туреччини; фінансувалася промисловим домом Осуда) [103, с. 54-57] прямо казав про своє призначення: «Бог передбачив мені стати японським Гітлером. Я фашист, і Гітлер – мій герой» [104, с. 46-47]. Як кажуть, коментарі зайві.

Не хотілося б, щоб мене звинуватили в упередженому погляді та оцінках окупаційної політики США в Японії, але незаперечним є те, що вона мала як позитивні, так і негативні наслідки, бо одне з завдань виступу полягає в об'єктивному, науково-фактологічно обґрунтованому аналізі зазначеної проблеми.

Вагому визначальну роль у наслідках Далекосхідного Нюрнберга (хоча правдиво зазначимо, що як Нюрнберзький, так і Токійський процеси, мали скоріше політичний, ніж юридичний характер; про це свідчить, наприклад, той факт, що підсудні були проголошені воєнними злочинцями не тільки до виголошення вироку, але навіть до пред'явлення їм офіційного звинувачення) відігравав Головнокомандуючий союзними військами в Японії та Голова Штабу окупаційних військ США генерал

Дуглас Макартур. Відомий американський дослідник Рональд Левін пише: «Одним із результатів Другої світової війни є перетворення генерала Макатура фактично в імператора Японії» [105, с. 75-76]. Колишній працівник консульського відділу радянського посольства у Токіо з 1941 до 1946 рр. М. І. Іванов з цього приводу констатує таке: «Достатньо скоро стало ясно, що американський штаб та його командуючий мають намір проводити політику «американізації» Японії, а сам генерал Макартур повів себе як «некоронований» імператор» [106, с. 236]. Проаналізуємо ці висновки, не відкидаючи демократичності та безпрецедентності проведення повоєнних реформ в Японії.

Перш за все 11 жовтня 1945 р. японський уряд отримав директиву Макатура про проведення п'яти важливих реформ: про надання права на організацію профспілок, про демократизацію системи освіти, ліквідацію абсолютизму, надання рівних із чоловіками прав жінкам і демократизацію економіки.

По-друге, невдалі спроби американського керівництва створити більш-менш стабільний, а головне дієвий японський уряд для втілення у життя реформ. Після проголошення акта про капітуляцію 15 серпня 1945 року до 22 травня 1946 р. змінилося три прем'єр-міністри: Хігасікуні Нарухіко – 17 серпня-жовтень 1945 р. (відмовився виконувати директиву ШОВ від 4 жовтня 1945 р. про демократичні свободи і права); Сідехара Кідзюро – жовтень 1945 – квітень 1946 р.; з 22 червня 1946 р. – Йосіда Сігеру).

По-третє, майже з перших днів окупації постало питання не тільки про відповідальність імператора за злочини воєнного часу, але й про існування самого інституту імператора.

27 вересня 1945 р., за ініціативи імператора Хірохіто, відбулась його зустріч із Макатуром, під час якої він сказав: «Я прийшов до Вас, генерале Макартур, щоб передати себе у руки правосуддя тих країн, які Ви представляєте ... Що стосується моєї особистої долі, то це не має значення. Я віддаю себе у Ваші руки, я буду згоден з будь-яким рішенням» [107, с. 875].

Важливу роль у тому, що імператор не був визнаним військовим злочинцем, відіграло його новорічне звернення до нації 1 січня 1946 р. відоме як «Декларація людини». Фактично це був сумісний американсько-японський документ, який сприяв збереженню інституту імператора. У декларації Хірохіто заявив: «Зв'язки між мною і моїм народом завжди базувалися на взаємній довірі та взаємній любові. Ці стосунки не залежать від легенд і міфів. І вони не базуються на помилковій концепції, що імператор є божеством ...» [108, с. 27].

Поступово, крок за кроком, в Японії створювався культ Макартура, він фактично став абсолютною владою. Посли вручали грамоти спочатку Макартуру, потім імператору. Закордонні делегації перший візит здійснювали до Макартура. Будь-яке приміщення, до якого завітав генерал, отримувало назву «Дай ічі» («Номер один»). Поліцейські звертались до нього дозволити носити їм американське взуття, повіі просили його допомогти створити профспілку, хронічні хворі благали Макартура вилікувати їх ... Із Макартура зробили ідола, мага, чарівника ...

По-четверте, зламним моментом демократичних перетворень у повоєнній Японії, безумовно, було прийняття 3 листопада 1946 р. Конституції, яка набрала чинності 3 травня 1947 р. Саме вона стала фундаментальною засадою політично-правових реформ післявоєнного періоду і морально-юридичною основою існування японської держави до сьогодні [109, с. 756-773].

І хоча деякі науковці називають Конституцію Японії 1947 р. «кодексом Макартура» [110, с. 256], наслідки її прийняття вражаючі: це Закон про парламент; Закон про вибори у палату представників; створення інституту виборчого місцевого самоврядування; оновлення Громадянського кодексу 1898 р., Карного кодексу 1907 р.; Закон про профспілки (1945 р.); про трудові стосунки (1946 р.); про трудові стандарти (1947 р.) та багато інших.

Таким чином, наслідки «Другого» або «Далекосхідного» Нюрнберга, післявоєнні реформи, які проводилися в умовах і за сприянням окупаційної американської адміністрації, призвели, як би ми не боялися цього слова, до революційних перетворень в Японії.

Залучаючи експертів, в першу чергу, провідних американських фахівців, були розроблені конкретні заходи відповідно до стратегічних напрямків політики США щодо Японії (це зовсім не виключало й деякі помилкові дії).

Один із найвідоміших американських японознавців Едвін Рейшауер у своїй книзі «Японці» писав: «Трансформацію післявоєнної Японії не можливо розглядати лише відповідно як результат зовнішнього впливу. Реформи окупаційної влади пройшли успішно значною мірою завдяки тому, що відповідали напрямку, яким йшла сама Японія» [111, с. 109].

Узагальнюючи, можна зробити висновок:

– повоєнні перетворення в Японії, хоча й проводилися за «американським сценарієм», але в умовах та зі специфічними ознаками Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин;

– біполярність США, з одного боку, й СРСР – з іншого, позначилася на існуючій системі взаємин держав – на політиці Китаю, Кореї, Японії, Великої Британії, Франції;

– до особливості Ялтинсько-Потсдамської системи необхідно віднести військові методи вирішення проблем, як це було в Кореї 1950-

1953 років; у американсько-радянсько-кубинському конфлікті 1962 року; В'єтнамська кампанія 1960-х-1973 років;

– «Американські уроки» для Японії 1940-1950-х років, безумовно, мають і позитивні, й негативні риси, але це вже питання іншого дослідження.

Після «втрати» Китаю 1 жовтня 1949 р. головним завданням зовнішньої політики США було те, щоб зберегти Японію на своєму боці. Рішення цієї задачі було покладено на спеціального представника президента Г. Трумена – Дж. Ф. Далласа. Саме він повинен був підготувати такий мирний договір з Японією, який дозволив би США перетворити країну не тільки в найбільшу американську військову базу на Далекому Сході, але й у свого стратегічного союзника [112, с. 16-17].

Перший проект мирного договору з Японією США представили 29 березня 1951 р. [113, с. 12].

Особливої гостроти американсько-японсько-радянські відносини досягли на Сан-Франциській конференції 4-8 вересня 1951 року [114].

Однією з найболючих проблем конференції було територіальне питання між Радянським Союзом і Японією, яке, на жаль, не знайшло свого вирішення до сьогодні й продовжує залишатись суттєвим чинником, перешкоджаючим розвитку російсько-японських відносин [115, с. 10-11].

Перш за все, враховуючи всі можливі варіанти дій СРСР щодо повоєнної долі Японії (відкрита боротьба з США відносно Японії; ігнорування переговорів щодо умов мирного договору й бойкотування форуму; власна позиція подальшого розвитку Японії та країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону), радянським керівництвом 12 серпня 1951 року було прийнято рішення взяти участь у конференції [116, с. 6]. Повертаючись до територіальних суперечок необхідно зауважити, що у пам'ятних записках СРСР урядам США і Великої Британії 7 травня та 10 червня 1951 року йшлося про те, що «Японія визнає повний суверенітет Союзу Радянських Республік на південну частину острова Сахалін з усіма належними йому островами та на Курильські острови і відмовляється від всіх прав та претензій на ці території» [117, с. 92-93].

Більше того, обговорюючи зі Сталіним 18 липня 1951 р. проект ноти СРСР Сполученим Штатам Америки, керманіч МЗС А. А. Громико наголосив, що навіть в американському проекті договору зафіксовано, що Японія «повертає ці території саме Радянському Союзу» [118, с. 22].

На жаль, недалекоглядна політика радянського керівництва на домінуючі напрямки повоєнного розвитку країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, непідписання мирного договору з Японією, що було стратегічною помилкою СРСР, тріумф американської дипломатії у Сан-

Францисько і, як наслідок, – американсько-японський Договір безпеки 8 вересня 1951 року, загальмували й відкинули на багато років нормальний розвиток взаємин США, СРСР, Японії, Китаю, Кореї тощо [119, с. 228-229].

Не внесла суттєво-кардинальних зрушень і сумісна декларація СРСР і Японії про відновлення дипломатичних відносин від 19 жовтня 1956 року [120, с. 6].

Ще більше ускладнив відносини між США, СРСР і Японією новий американсько-японський «договір безпеки» 19 січня 1960 року [121, с. 134-135].

Таким чином, підводячи підсумки підрозділу дослідження, авторка наголошує на такому.

Перше. Американсько-японські взаємини 1945-1960-х років пройшли складний, з позитивними і негативними наслідками «окупаційного періоду», шлях розвитку і становлення.

Друге. Кульмінаційним моментом відносин, який стратегічно вплинув на подальші зносини США й Японії, була Сан-Франциська конференція 1951 року, що призвела до створення Сан-Франциської системи.

Третє. США, враховуючи непередбачену ситуацію у повоєнний період, змушені були балансувати між СРСР, Японією, Китаєм, що, у свою чергу, підтверджує нестійкість, суперечність і недовготривалість Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин у цілому.

Розділ III

АМЕРИКАНСЬКИЙ ЧИННИК ТА ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ДАЛЕКОСХІДНОМУ РЕГІОНІ

3.1. Зовнішня політика та дипломатія США на Далекому Сході у період глобалізації: характеристика домінуючих напрямків

Насамперед, необхідно зазначити, що глобалізація (від англ. – світовий, всесвітній) – це загальноцивілізаційний процес, який здійснює вагомий вплив на політичні та інші сфери людського буття. Вищезазначений термін у 60-х роках ХХ ст запровадили в науку відомі теоретики Римського клубу Е. Ласло, Д. Медоуз, М. Мисарович, А. Леччет та ін. [122, с. 45].

У визначенні терміна «глобалізація» відокремилися чотири основні його тлумачення:

- як процесу зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками планети;
- як процесу поширення на всій планеті єдиних, спільних для всього людства технологій, культур, ідей, ціннісних орієнтацій, способу життя, поведінки тощо;
- як виникнення спільних для всього світового співтовариства проблем (економічних, політичних, воєнних, екологічних та ін.);
- як процесу зростання вселюдських інтересів у всіх сферах суспільного буття, породжуваних поглибленням взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів.

Глобалізація, як правило, поділяється на фінансово-економічну, технологічну, політичну, культурну та ідеологічну.

Взагалі важко погодитися з твердженням щодо так званої невизначеності цього терміна, адже в арсеналі сучасної науки – безліч різноманітних дефініцій і концепцій глобалізації. Принагідно вкажемо, що для визначення глобалізації використовується понятійний апарат із багатьох галузей знань про суспільство. Політологи, філософи, соціологи, історики різних країн і наукових шкіл роблять наголос на політичних, філософських, соціокультурних та історичних аспектах цього складного явища та досить суперечливого процесу. Так, політологи і філософи розглядають глобалізацію, по-перше, як постійний історичний процес, що розвивається, по-друге, як процес гомогенізації та універсалізації

світу, по-третє, як транскордонні процеси взаємодії. Спеціалісти в галузі макроекономіки розглядають глобалізацію в контексті розвитку світових ринків товарів, послуг, капіталів і праці. Деякі з них визначають глобалізацію як «новий етап» міжнародної конкуренції, для якого характерний поставлений на інформаційно-технологічну основу процес активного залучення до міжнародного бізнесу ресурсів і продуктів, що піддаються відтворенню (копіюванню) на різних територіях [123, с. 38].

На межі третього тисячоліття на місце постіндустріальної приходиться неекономічна (етноекономічна) модель розвитку. Стає можливою не тільки територіальна, а й глобальна консолідація нації, яка об'єднує діаспору по всьому світу. Глобалізація посилює вплив зовнішніх факторів розвитку. Особливо підпадають під зовнішній вплив держави перехідної економіки. В умовах відкритості високорозвинені країни без перепон проникають на ринок малорозвинених країн, розвиваючи місцеву промисловість і експортуючи чужі соціокультурні цінності.

XX ст. по праву називають американським. Сполучені Штати Америки стрімко ввійшли на початку століття до числа світових лідерів і з розпадом СРСР залишились єдиною наддержавою. Політична, економічна і військова могутність країни, розташованої у Західній півкулі, дозволяє говорити про геополітичне розташування, у радіусі якого опинився весь світ.

На рубежі XXI ст. Сполучені Штати Америки виграли економічне змагання із Західною Європою та Японією. Економіка країни стала однією з конкурентоспроможних у світі, а державний бюджет – бездефіцитним. Сполучені Штати Америки – країна західноєвропейської цивілізації, країна емігрантів, що утворюють маргінальні субкультури з високою енергетикою, діловою активністю. Країна емігрантів, яка досягла високого рівня життя, залишається привабливою для іноземців, які прагнуть жити в США з економічних мотивів. Америка випереджає світ конкурентів у сфері високих технологій і є світовим лідером у галузі інформаційних технологій.

Військово-промисловий комплекс США забезпечує не тільки внутрішні потреби, але – й понад 50 відсотків світового експорту зброї. Основна воєнна доктрина США – максимально мобільна, оснащена сучасною зброєю, професійна армія. Чисельність збройних сил США скоротилася за період 1970-1998 рр. із 3,1 млн до 1,4 млн осіб.

Одним зі світових центрів економічної могутності стає Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Серед провідних індустріально розвинених країн виокремлюються Японія, Китай, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Австралія і Нова Зеландія. В Азіатсько-Тихоокеанському регіоні сформувався один із світових фінансових центрів, де концентрується значний інвестиційний і фінансовий капітал.

Російський дослідник Уткін А. І. зазначає, що друге народження глобалізації почалося в кінці 1970-х років на основі неймовірної революції у вдосконаленні засобів доставки глобального радіусу дії, в інформатиці, телекомунікаціях. За останні тридцять років реактивна авіація зблизила всі континенти, а могутність загального числа комп'ютерів подвоюється в середньому протягом вісімнадцяти місяців. Обсяг інформації на кожному квадратному сантиметрі дисків збільшувався в середньому щорічно на 60 % [124, с. 40].

На початок XXI ст. вироблена угода про інформаційні технології, укладені численні угоди про телекомунікації та фінансові послуги, досягнуті угоди, що послужили основою для створення Світової організації торгівлі. Головне, що стратегією багатьох країн, починаючи з гіганту США, стало зняття бар'єрів на шляху переміщення капіталу та торговельних потоків. Цілий ряд країн Далекého Сходу («азіатські тигри» та ін.) показали несподівану здатність ефективного поєднання, взаємодії високої технології з відносно дешевою робочою силою, що вело до швидкого економічного зростання в умовах полегшеного взаємобміну. В економічному сенсі поряд з Північною Атлантикою встала як Південно-Східна Азія, так і Далекосхідний регіон.

Якщо на першому етапі глобалізації опорою її була Британська імперія – її промислова база, фінанси та військово-морський флот, – то сьогодні за процесом глобалізації стоять Сполучені Штати Америки. Інтеграція Європи, у свою чергу дала стимул створення Північно-американської зони вільної торгівлі (НАФТА) та організації Азіатсько-Тихоокеанської економічної кооперації. У 1994 р. США домовилися про створення між країнами, членами Азіатсько-Тихоокеанської Економічної Асоціації, зони вільної торгівлі до 2010 року, а до 2020-го року – між усіма країнами регіону, підкреслюючи, що глобалізація – це процес, який визначається ринковими, а не державними силами.

Курс на політику глобалізації на Далекому Сході, як і належить, визначали президенти та високопосадовці США. Із приходом до влади в 1981 р. адміністрації Р. Рейгана увага Вашингтона до Далекосхідного регіону ще більше зростає. Президент Рейган заявив: «Однією з основних цілей нашої адміністрації є переорієнтація державної політики на Тихоокеанський регіон і зміцнення зв'язків із країнами цього району» [125, р. 197]. Роз'яснюючи причини особливої уваги до Далекосхідного регіону, держсекретар Дж. Шульц у березні 1983 р. зазначав: «Ніщо не підкреслює безпосередніх інтересів США в цьому районі більше ніж два простих факти. Сьогодні обсяг нашої торгівлі з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону перевищує обсяг нашої торгівлі з будь-яким

іншим районом світу. За останні сорок років ми вели на Тихому океані три війни» [126, р. 151].

Адміністрація Рейгана не могла не враховувати, що країни АСЕАН відрізняються досить високими темпами економічного розвитку, складовими 6-8 %, є сферою порівняно широкого проникнення транснаціональних корпорацій, беруть активну участь у міжнародному поділі праці [127, с. 40].

Беручи до уваги те, що країни АСЕАН розташовані в стратегічно важливому районі світу, Вашингтон у 80-ті роки значно посилив спроби використати Асоціацію у власних військово-політичних і економічних інтересах. Значимість АСЕАН для США ще більше зросла у зв'язку з висунуттям адміністрацією Рейгана концепції «неоглобалізму», що передбачала всіляку протидію перш за все Радянському Союзу.

У 1983 р. Сполучені Штати надали 249 млн дол економічної допомоги окремим державам АСЕАН разом із допомогою на цілі безпеки загальний обсяг допомоги США країнам Асоціації на двосторонній основі склав 424 млн дол У 1986 р. економічна допомога США країнам АСЕАН склала 516,6 млн дол.

За відсутності власної зовнішньополітичної стратегії адміністрація Клінтона спочатку продовжувала курс, намічений його попередником. Проте вже в 1994 р. стали проявлятися певні ознаки нової лінії. Офіційно оголошене лідерами США та Росії закінчення «холодної війни» зробило можливим більш рішучий поворот американської зовнішньої політики до Далекого Сходу, де відзначалося економічне зростання, що супроводжувалося безпрецедентним розширенням ділової активності. Зберігаючи історично сформоване недовірливе ставлення до Японії, Сполучені Штати Америки, однак, неодноразово демонстрували свою готовність бачити в цій країні форпост своїх інтересів в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні і намір зберегти її у своїй орбіті, по можливості уникаючи загострень у взаєминах з нею як у політичній, так і в економічній сферах. Як і раніше міцними залишалися зносини США з іншими країнами регіону – Республікою Корея, Філіппінами, Таїландом, Австралією. Перспектива перетворення Китаю у велику, перш за все, економічну державу в поєднанні з відмовою від розіграшу «китайської карти» проти вже не існуючого Радянського Союзу, диктувала необхідність перегляду зовнішньополітичного курсу США щодо КНР.

Результатом такого перегляду стали розвиток торговельно-економічних відносин і нормалізація політичних контактів США з КНР, особливо після зустрічі президента Клінтона з головою КНР Цзян Цземінем у листопаді 1994 р. Ще у лютому 1994 р. США

скасували ембарго на торгівлю з В'єтнамом, що зберігалася протягом 19 років. Адміністрацією Клінтона були зроблені також кроки з врегулювання потенційно небезпечної суперечки з Північною Кореєю щодо пред'явленого їй звинувачення в розвитку ядерних озброєнь. Вашингтон навіть пообіцяв надати допомогу Північній Кореї в будівництві АЕС з реакторами на легкій воді, що виключають використання відпрацьованого палива для виробництва ядерної зброї. Гарантією того, що розвиток подій на Корейському півострові не досягне небезпечного для США стану, служили багато в чому стратегічні інтереси Японії, КНР і Росії в цьому регіоні, які не збігаються між собою [128, с. 346].

Домінуючими напрямками в умовах глобалізації США на Далекому Сході можна визначити співробітництво США з Китаєм та Японією.

Вище вже згадувалося, що у лютому 1972 році президент США Річард Ніксон з офіційним візитом відвідав Китай. Під час візиту було опубліковано «Китайсько-американське сумісне комюніке» («Шанхайське комюніке»), що свідчило про закінчення взаємного ігнорування протягом більш ніж 20 років. 16 грудня 1978 року Китай і США опублікували «Сумісне комюніке про встановлення дипломатичних відносин між КНР і США». 1 січня 1979 року були встановлені двосторонні дипломатичні відносини на рівні послів. 17 серпня 1982 року було опубліковано «Комюніке 17 серпня», в якому США розробили умови поетапного й остаточного вирішення проблеми з продажу зброї Тайваню.

У січні 1984 року прем'єр-міністр КНР Чжао Цзіян здійснив візит до США. У квітні того ж року до Китаю з відповідним візитом приїхав президент США Рональд Рейган. У липні 1985 році голова КНР Лі Сяньнянь також відправився до США [129, с. 274].

Надавши КНР режим найбільшого сприяння, США стали одним з її головних торговельних партнерів. У 1986 р. товарообіг між двома країнами сягав 7,34 млрд дол, що становило 9,9% усього обсягу китайської торгівлі. Значними у цей період були й американські прямі інвестиції в економіку КНР, за рахунок яких було споруджено 304 об'єкти. Вони сягали 2,7 млрд дол, що становило 13,5% капіталів, укладених зарубіжними країнами в економіку КНР. І все ж у Вашингтоні вважали, що в КНР ще не був створений достатньо сприятливий інвестиційний клімат, хоча Держрада й місцеві органи влади КНР прийняли понад 1400 відповідних законодавчих актів. Разом із тим слід зазначити, що у вказаний період розвиток китайсько-американських торговельних зв'язків серйозно ускладнювався їх незбалансованістю. На думку російського фахівця-міжнародника Б. Родіонова, незмінний дефіцит КНР у торгівлі зі США дедалі зростав, і на 1987 р. його

загальна сума сягнула 18,1 млрд дол [130, с. 73]. Це зумовлювалося досить жорсткими протекціоністськими заходами, що здійснювалися США, як і іншими розвинутими західними країнами, з метою захисту своїх національних виробників. Установленням високих тарифів Вашингтон намагався обмежити проникнення на американський ринок китайських текстильних виробів, штучно перешкоджав продажу КНР новітньої техніки і технологій. Наслідком цих заходів стало те, що частка китайського експорту до США на кінець 80-х років становила лише 0,6 % загальної суми американського імпорту [131, с. 435].

У 1990 р. американськими конгресменами було визначено, що для США важливими стратегічними завданнями на Далекому Сході є: не допустити, щоб будь-яка країна або група країн встановили політичний і військовий контроль у регіоні; забезпечити США політичний та економічний доступ до цього регіону світу; гарантувати безпеку друзям і американським союзникам і сприяти збільшенню кількості демократичних держав.

Зрушення, що відбувалися у глобальній та регіональній системах міжнародних відносин, дієвим чином вплинули на характер та зміст відносин у стратегічному трикутнику США-КНР-СРСР.

Китайські політологи, зокрема, співробітник Інституту міжнародних відносин (м. Шанхай) Чжао Хуашен, оцінюючи якісні зміни, що відбувались у межах трикутника, зазначали, що американський чинник у радянсько-китайських відносинах у нових світових умовах змінив своє наповнення і, якщо раніше був пов'язаний із геополітикою і замикався на суперництві між СРСР, США і КНР, то на сучасному етапі став розглядатись у Китаї крізь призму глобалізації, поступово перетворюючись в елемент взаємодії. Разом із тим відносно окремих аспектів взаємовідносин трьох країн цей фактор використання однієї з них як своєрідного важеля для досягнення конкретних політичних цілей зберігав свою значущість, як і на попередньому етапі. Професор коледжу Хантера, науковий співробітник Інституту Гаррімана Колумбійського університету Д. Загорія, характеризуючи стан стабільності далекосхідної структури безпеки у другій половині 1980-х рр., зазначав: «Усі «не комуністичні» країни Азії і Китай продовжують розглядати військово-морську могутність США як необхідну протизвагу сухопутному потенціалу СРСР і військовій могутності інших регіональних держав, які відносяться до розряду потенційно великих» [132, с. 121].

У 1991 р. була проголошена «Стратегія національної безпеки США» (СНБ), в якій президент Дж. Буш старший заявив: «Ми вступаємо в нову еру. Американська оборонна стратегія й військова структура можуть і повинні змінитися... У зв'язку з сучасними вимогами і поліп-

шенням міжнародних відносин, ми повинні переосмислити наші пріоритети та адаптувати наші обороноздатні можливості до нових стратегічних умов». Стосовно американсько-китайських відносин у СНБ підкреслювалось, що: «Консультації та контакти – це найкращий засіб захистити американські інтереси та запобігти ізоляції Китаю і навіть, можливо, впливати на зміну режиму в Китаї» [133, с. 28-29].

Відносини Китаю і США на початку першого президентства Б. Клінтона розбудовувались під впливом двох груп чинників: доцентрових, зумовлених взаємною готовністю країн до поглиблення взаємодії, і центробіжних, які вели до розширення кола суперечностей між ними. Відповідний вплив на їх розвиток мав ряд тенденцій, визначальними серед яких були: посилення тиску на формування позицій КНР у відносинах із США у нових геополітичних умовах; наявність у США, зокрема в Конгресі, груп протидії, які виступали за посилення впливу на КНР і пов'язували подальший розвиток відносин із перспективою зміни окремих аспектів її внутрішньої і зовнішньополітичного курсу; збереження торгівельно-економічних суперечностей, викликаних, насамперед, дефіцитом США у торгівлі із КНР; наявність розбіжностей між Китаєм та США з низки суперечних проблем [134, р. 117-118].

Із 25 червня до 3 липня 1998 року на запрошення голови КНР Цзян Цземіня президент США Клінтон здійснив державний візит до Китаю, під час якого відбулися переговори керівників двох країн. Сторони погодилися розвивати співпрацю з важливих міжнародних питань і підтвердили намір створювати відносини творчого партнерства в XXI-у столітті. Китай і США ухвалили також такі рішення: дві країни не націлюватимуть один на одного стратегічну ядерну зброю; обидві сторони висловили готовність укріплювати стратегічний діалог в економічній і фінансовій областях і робити внески до сприятливого розвитку світової економіки і міжнародних фінансів.

1 січня 1999 року голова КНР Цзян Цземінь і президент США Білл Клінтон обмінялися вітальними телеграмами з нагоди 20-ої річниці встановлення дипломатичних відносин. Із 6 по 14 квітня 1999-го року проходив візит у США прем'єра КНР Чжу Жунцзі [135, с. 25-26].

Але 8 травня 1999 року о 5 годині 45 хвилин за пекінським часом війська НАТО завдали ударів 5 ракетами по китайському посольству в Белграді (Югославія). У результаті 3 китайських журналіста загинули, більше 20 працівників посольства отримали поранення. Будівля посольства була зруйнована. Китайський народ був обурений безпрецедентними діями США. Цей інцидент, безумовно, вплинув на китайсько-американські відносини [136, р. 240-241]. 11-го вересня в Новій Зеландії Голова КНР Цзян Цземінь і Президент США Білл Клінтон

взяли участь у проведенні неофіційної наради глав АПЕК. Під час наради вони провели зустріч один на один і досягли певних позитивних результатів.

У 2000 році Китай і США продовжили укріплювати співпрацю в різних сферах. 15-го грудня того ж року конгрес парламенту США ухвалив рішення про надання грошової компенсації Китаю у розмірі 28 мільйонів доларів США за збитки, які були нанесені в ході руйнування посольства Китаю в Югославії.

Вранці 1-го квітня 2001 року військовий літак-розвідник EP-3 США проводив розвідувальну операцію на повітряній території Китаю на відстані 104 кілометри на південний схід від острова Хайнань. У відповідь на це китайський винищувач почав вести переслідування. У результаті переслідування американський літак-розвідник EP-3 став таранити китайський винищувач. Це призвело до катастрофи, під час якої китайський пілот загинув. Після інциденту, що відбувся, американський літак без дозволу перетнув повітряний простір Китаю і приземлився на військовому аеродромі Ліньшуй, у районі острова Хайнань. 11-го квітня колишній міністр закордонних справ Китаю Тань Цзяюань прийняв лист із вибаченнями за даний інцидент від посла США в Китаї [137, с. 99].

11-го вересня 2001 року в Нью-Йорку і Вашингтоні відбулися терористичні акти, які привели до великих людських жертв і економічних втрат. 19-го жовтня голова Китаю Цзян Цземінь зустрівся з президентом США Джорджем Бушем. Під час цієї зустрічі сторони обмінялися думками з проблем двосторонніх відносин і антитерористичної політики. Сторони досягли консенсусу з цих питань і висловили наміри укріплювати подальшу співпрацю між Китаєм і США.

У 2002 році, хоча у двосторонніх відносинах Китаю і США й були деякі суперечності, проте, в цілому спостерігалася позитивна тенденція розвитку ділових взаємин. З 21-го до 22-го лютого, на запрошення голови КНР Цзян Цземіня, президент США Джордж Буш здійснив робочий візит до Китаю. У свою чергу в жовтні того ж року, на запрошення Джорджа Буша, Цзян Цземінь відвідав США. Під час візиту Цзян Цземінь підкреслив важливість правильного шляху вирішення тайванського питання для розвитку відносин між Китаєм і США. У свою чергу Буш заявив, що уряд США виступає за політику «єдиного Китаю» і ретельно дотримуватиметься принципів, що містяться в трьох підписаних китайсько-американських комюніке [138, с. 110-111].

На думку американських аналітиків, сучасні претензії Китаю на визначальну роль у регіоні і отримання статусу світової держави найближчим часом зменшаться. Справа в тому, що найбільші інвестиції в

економіку КНР роблять не американці, західні європейці і навіть не японці, а Тайвань, а також хуацяо – етнічні китайці, що проживають за кордоном (діаспора). Загальна вартість 500 провідних підприємств у Південно-Східній Азії, що належать хуацяо, складає близько 540 млрд дол.

Зберігаючи нинішні темпи економічного розвитку (найвищі у світі), КНР може перетворитися, перш за все, на глобальну військову державу. Динамічна китайська економіка дозволить направляти значну частину внутрішнього валового продукту на модернізацію збройних сил і, в першу чергу, на вдосконалення та розвиток стратегічного ракетно-ядерного потенціалу. Безумовно, нарощування озброєння КНР змусить сусідню Японію зайнятися тим же, оскільки політичні лідери «Країни сонця, що сходить» знають про сильні антияпонські настрої пересічних китайців, які зберігають пам'ять про ті звірства, що скоїли японські солдати в Піднебесній у роки окупації.

У силу суттєвих змін, що відбуваються у КНР, Вашингтон прагне, щоб Великий Китай розглядав «Америку як свого природного союзника». Без китайсько-американського стратегічного співробітництва Америка буде позбавлена геостратегії для Азіатського континенту, що у свою чергу може змінити та позбавити її геостратегії для Євразії в цілому [139, с. 228].

Для 80-х років ХХ століття характерне прагнення США затвердити себе по всьому світу. Ця глобальна ідея передбачала готовність до створення нових, позаєвропейських блокових об'єднань, першим із яких повинен був стати «тихоокеанський союз». У центрі такого союзу неминуче була б Японія, що має економіку, яка за значимістю займала друге місце у світі, і могутній військовий потенціал. Під час візиту до Японії в листопаді 1983 р. Президент Рейган заявив: «Великому Тихоокеанському басейну, з його потенціалом зростання і розвитку, належить майбутнє». А під час зустрічі з прем'єром Судзукі ще у травні 1981 р. Рейган охарактеризував Японію як «розуміючого й відданого союзника», якого пов'язують зі США «міцні зв'язки, побудовані на принципах гармонійних відносин» [140, с. 112].

Адміністрація Р. Рейгана виявила бажання бачити солідарну Японію більш потужною державою у світовій політиці. Вашингтон продовжував тиск на Японію з метою її подальшого переозброєння. У сенаті США все частіше лунали голоси, що японці змушують американських платників податків платити за свою оборону. Обговоренню піддалася та обставина, що США витрачають на військові потреби 7 % свого ВВП, а Японія лише 1 %.

У 1982 році японським прем'єром став Ясухіро Накасоне. Накасоне відійшов від післявоєнної традиції, згідно з якою японці завжди

уникали натяку на те, що їхня військова система пов'язана з системою НАТО в Європі. 1983 року Накасоне підписав спільну заяву «сімки», що підтримує розгортання американських ракет середньої дальності в Європі. Однією з ознак курсу на «натоізацію» Японії може служити заклик помічника міністра оборони США Р. Перла до Японії: «надати фінансову допомогу біднішим країнам – членам НАТО» [141, с. 179].

Перетворення Японії на велику економічну державу завдяки співробітництву зі США визначило глибоку суперечливість сучасних японсько-американських відносин, передовсім торгівельно-економічних. Аналіз офіційної статистики двосторонньої торгівлі останніх десятиліть ХХ століття підтверджує досить великі частки кожної сторони у взаємній торгівлі. Зокрема, частка Японії в експорті США складала в 1970 і 1995 роках 11 %, а в імпорті 15-17 %. Частка ж США в експорті Японії навіть дещо знизилася – з 31 % в 1970 р. до 28 % у 1995 р., а в імпорті – з 29 до 23 %. З наведених даних зрозуміло, що залежність Японії від США як щодо експорту, так і імпорту, значно переважає залежність США від Японії. Проте залежність Японії нейтралізується наявністю значного і позитивного сальдо Японії в торгівлі зі США, величезного дисбалансу (на користь Японії) у сфері взаємних прямих капіталовкладень та обміну науково-технічною інформацією. Обидві країни підтримують тісні і дієві зв'язки в галузі науки й технологій як на державному, так і на приватному рівнях; на думку окремих дослідників, масштаби таких зв'язків не мають аналогів у світі. Загальна ж сума японських прямих інвестицій у США в 1994 р. становила 194,4 млрд дол, що вивело Японію на перше місце серед інших інвесторів США. Американці ж інвестували у цей час в Японію всього 37 млрд дол [142, с. 423-424].

Наведені дані хоча й засвідчують більшу залежність США від Японії у сфері інвестицій та фінансів, ураховуючи більш глибоке проникнення японських інвестицій на американський ринок і борги перед нею, проте в цілому не відбивають реального стану справ. Сучасним відносинам двох світових економічних гігантів притаманна взаємозалежність, на що звернули увагу дослідники Бінгамтонського університету (Нью-Йорк). Зокрема, один з авторів теорії глобального капіталізму Дж Ерігі констатує: «Перетворення Японії на індустріально і фінансово могутню державу трансформувало попередні політичні й економічні відносини Японії зі США як васала на відносини взаємного васальства. Японія продовжує залежати від США у сфері військового захисту, але Сполучені Штати виявилися ще в більшій залежності від японських фінансів і промисловості для відтворення свого захисно-виробничого апарату» [143, с. 211-212].

Вашингтон наприкінці ХХ ст. намагався створити, а в ХХІ ст., напевно, продовжить формування потрійного союзу: США-Китай-Японія. Зусилля цього союзу будуть, безумовно, спрямовані насамперед проти Росії, у якої «надто велика територія». Заради створення такого трикутника американці готові навіть відмовитися від післявоєнної доктрини: «Японія – непотоплюваний авіаносець Америки», від того, що «Країна сонця, що сходить» – «головний військовий партнер Америки в Азії», так як це може ускладнити шлях до досягнення стратегічної згоди з Китаєм і негативно позначитися на спробах Америки зміцнити стабільність на Далекому Сході.

У союзі з американцями, за задумом Вашингтона, Токіо може відігравати важливу роль у таких питаннях, як розвиток і підтримка миротворчих процесів у регіоні.

Роль і місце США в сучасних міжнародних відносинах та світовій політиці – предмет особливих суперечок як у середині країни, так за її межами. В Азіатсько-Тихоокеанському регіоні США будуть намагатися вдосконалити американсько-японський альянс в області безпеки. Як для США, так і для Китаю, підвищується важливість відносин із Японією. Японія для США – важливий союзник, відносини між цими країнами останнім часом стали більш міцними, але Японія непокоїться тим, що США можуть прийняти позицію Китаю в АТР, яка співпадає з їх відповідальною роллю у цьому регіоні.

Загальновідомо, що значення Далекого Сходу для США визначається, перш за все, військово-політичними і торгівельно-економічними факторами. Це найбільш густонаселений і динамічно розвиваючий регіон світу, який у перспективі може стати головним економічним центром. Вже зараз на нього припадає більша частина зовнішньої торгівлі США, основними партнерами і конкурентами, в якому залишаються Японія і Китай.

У військово-стратегічному відношенні йдеться про нестабільний, достатньо швидкомілітаризуючий регіон із наявним суперництвом окремих потужних регіональних країн, із відсутністю в ньому загальної структури колективної безпеки на зразок НАТО [144, с. 223].

Зараз американські союзники, члени АСЕАН, мають можливість проводити досить незалежну політику, орієнтуючись на свої національні інтереси та інтереси Далекосхідного регіону, найчастіше взагалі не торкаючись глобальної світової політики, що проводиться США. Тим самим робиться спроба створити нову систему взаємин у регіоні, в якій США буде відводитися далеко непершорядна роль.

На противагу цій тенденції виступає позиція Японії та Австралії. Вони продовжують повністю покладатися на американський захист.

Тим самим Японія й Австралія сприяють збереженню системи панування США в тому вигляді, в якому вона існувала в роки холодної війни, і переносять її без змін у систему нових відносин в Азії. Ця відданість особливо важлива для США в ситуації, коли вони претендують на роль творця нових міжнародних відносин.

США не раз давали зрозуміти, що вони були б не проти перетворити АТЕС у консультативний форум з питань регіональної політики й безпеки під власним керівництвом. Задуми США зустрічають рішучу відсіч із боку таких учасників АТЕС, як Китай і деякі країни АСЕАН. Мабуть, це протистояння і стало однією з причин гальмування в розвитку інтеграційних механізмів у рамках АТЕС на початку ХХІ ст. Більш того, в 2005 р. вперше була створена структура (Східно-Азіатське співтовариство) без участі США.

Гарантією збереження трансцендентності основних рис біполярної структури міжнародних відносин у системі, що формується, є здатність США протидіяти створенню на Далекому Сході регіонального інтеграційного співтовариства за участю Японії, КНР, країн АСЕАН у формі «зони вільної торгівлі» з механізмами преференцій для товарних й інвестиційних потоків. Фінансова криза 1997-1998 рр. й американська політика, що здійснювалась як безпосередньо, так і через контрольовані США міжнародні фінансові інститути, призупинили реалізацію Японією проекту створення на регіональному рівні зони валютно-фінансової стабільності й підсилили в цілому американську економічну присутність у регіоні. Разом із високим ступенем залежності регіональних економік від американського ринку імовірність кардинальної зміни в динаміці регіональних інтеграційних процесів залишається на середньострокову перспективу досить низькою. На відміну від Європи, яка все більше перетворюється в закриті фінансово-економічне угруповання, уряд Японії є власником значних обсягів боргових зобов'язань деномінованих у доларах США, маючи таким чином у своєму розпорядженні певні засоби впливу на політику уряду США у валютно-фінансовій сфері. Разом із тим ця обставина говорить про політичний вибір Японії не на користь регіоналізації далекосхідного центра сили.

Необхідною передумовою продовження системного домінування Сполучених Штатів Америки є не лише їх здатність використовувати дію механізмів ринку для утвердження своєї глобальної переваги у виробництві продуктів і послуг, але також і розширення структурного проникнення й домінування на ринках центральної зони світової економіки й збереження контролю за міжнародним розподілом праці. Разом із тим, саме в цих аспектах спостерігається найбільш активна протидія з боку і Японії, й Західної Європи. Симптоматичним у цьому

зв'язку є періодичні труднощі і конфлікти, що виникають із самого початку функціонування Всесвітньої організації торгівлі. Ще одним важливим напрямком конфліктних відносин стали питання стандартів корпоративного керування і можливості для іноземного капіталу силовими методами здобувати національні компанії.

Таким чином, підсумовуючи можна стверджувати, що наприкінці ХХ на початку ХХІ ст. зовнішня політика США на Далекому Сході в цілому орієнтується на подальшу глобалізацію. США активно співпрацюють з політико-економічними лідерами цього регіону – Китаєм та Японією. Головною метою такого «потрійного союзу» залишається протистояння Російській Федерації. На думку авторки, це протистояння базується не тільки на економічній конкуренції, але й на територіальних міркуваннях. Японія, охоплюючи велику кількість островів, є більш технологічно розвинутою країною, ніж Росія, але США, Японія та Росія є більш розвинутими країнами, ніж, наприклад, Китай.

Процес глобалізації фактично проходить під контролем США шляхом залучення до світових ринків провідних країн Далекого Сходу. Сполучені Штати намагаються зберегти своє світове лідерство, яке підтверджується утриманням цінності національної валюти та іншими чинниками. Використовуючи наслідки фінансових криз, США паралізують діяльність країн Далекосхідного регіону, які намагаються протидіяти існуючій структурі міжнародних відносин.

3.2. Американсько-китайські взаємини у 1970-1990-ті роки

Китайсько-американські відносини належали й належать до числа найважливіших компонентів системи міжнародних відносин на Далекому Сході. Пекін визнає, що це відносини між найбільш могутньою розвинутою країною й великою країною, що стрімко розвивається.

Визначення сутності китайсько-американських відносин – це проблема стратегічного характеру. Як з історичної точки зору, так і з позицій реальної політики, США були і залишаються союзником та партнером Китаю. Про це свідчить історія Першої та Другої світових війн і теперішньої боротьби з міжнародним тероризмом. Як приклад, під час Другої світової війни США надавали фінансово-економічну і військову допомогу Китаю. Внаслідок спільної перемоги, Китай перетворився з напівколоніальної «східноазійської хворої», бідної та слабкої країни, в одну із провідних «п'яти держав» того часу. Він не лише став самостійною й територіально-цілісною державою, а й став країною, яка запровадила багато міжнародних організацій, у тому числі Генерального договору по тарифам і торгівлі (ГАТТ), що став

основою утворення Всесвітньої торгової організації (ВТО); Китай став одним із постійних членів Ради Безпеки ООН.

Після утворення Китайської Народної Республіки Мао Цзедун, у тому числі й у зовнішній політиці, орієнтувався переважно на Радянський Союз [145, с. 626].

Коли в 1950 році спалахнула Корейська війна, Китай, керуючись, насамперед ідеологічними інтересами, підтримував позицію Радянського Союзу. З цього періоду Китай і США протягом двох десятиліть знаходилися фактично в стані конфронтації. Лише в кінці 1960-х та на початку 1970-х років, у зв'язку з остаточним розривом відносин Китаю з Радянським Союзом, Пекін, переформовував інтереси власної безпеки та почав проводити корегування зовнішньополітичної орієнтації. Та обставина, що Радянський Союз вів активну політику проти гонки озброєння, підштовхнула Китай залишити в стороні ідеологічні мотивації й керуватися суто геополітичними цілями зовнішньої політики та дипломатії [146, с. 231].

Кампанія опору американській агресії та надання допомоги корейському народу на початку 1950-х рр., підтримка в'єтнамського народу під час війни 1960-1970-х рр. та протиріччя між Китаєм та США навколо тайванської проблеми – все це було більше породженням ідеологічних догм, ніж зіткненням геополітичних інтересів [147, с. 78-80].

У кінці 1960-х років уряд КНР поступово почав готувати суспільну думку до суттєвих змін у китайсько-американських відносинах. Китайська преса заговорила про необхідність чітко відрізнити, хто головний ворог, а хто другорядний, хто може бути майбутнім союзником [148, с. 11-15]. Підкреслювалось, що головним ворогом є Радянський Союз і саме проти нього потрібно сконцентрувати всі сили.

У 1971 р. КНР відвідав Держсекретар США Г. Кіссінджер, а у 1972 р. відбувся офіційний візит президента Річарда Ніксона, за підсумками якого 28 лютого 1972 р. в Шанхаї було підписано китайсько-американське комюніке [149, с. 111-112]. Сторонам вдалося тимчасово домовитись щодо протиріччя до тайванської проблеми. Щоправда, Вашингтон відмовився розірвати дипломатичні та військові відносини з Тайбеєм, і тому повної нормалізації взаємин між КНР і США досягти не вдалося, але то було початком стратегічного діалогу [150, с. 32-39].

Зближення КНР зі США відразу потягло за собою зміни в підході до Китаю з боку багатьох впливових країн світу. В Японії, наприклад, візит Р. Ніксона спочатку викликав шок – американці діяли напівтаємно, не проконсультувавшись з головним далекосхідним союзником. Але вже у вересні 1972 р. Токіо домовився, за підтримки США, про встановлення з Пекіном дипломатичних відносин. Заради цього Японія

погодилася навіть розірвати офіційні зв'язки з Тайбеєм, визнала уряд КНР єдиним законним урядом КНР, а Тайвань – невід'ємною частиною китайської території [151, с. 14].

На початку 70-х років мав місце процес встановлення дипломатичних відносин між КНР та провідними західноєвропейськими країнами [152, с. 50].

У Сполучених Штатах не відразу відгукнулися на заклик КНР про «єдиний міжнародний фронт». В американських політичних колах точилися дебати між прихильниками та противниками «нахилу» в бік КНР. «Проти» виступали впливові члени кабінету президента Дж. Картера, у тому числі Держсекретар С. Венс, але в 1978 р. перемогу здобули сили, які були «за» зміну зовнішньополітичних пріоритетів США.

У результаті нормалізації американсько-китайських відносин, визначальним в якій був візит до Пекіну помічника президента З. Бжезинського, було вирішено питання про «спільність інтересів» США і КНР, про необхідність їх сумісних зусиль у боротьбі з «радянською загрозою» [153, с. 55-59].

Восени 1978 р. обидві сторони дійшли до відносного компромісу щодо Тайваню. Сполучені Штати зобов'язувалися призупинити політичні та військові зв'язки з Тайбеєм. Китай, зі свого боку, пообіцяв сприяти мирному врегулюванню тайванської проблеми, погодився на збереження неофіційних контактів американців із Тайванем. 15-16 грудня 1978 р. у Пекіні та Вашингтоні було опубліковане спільне комюніке, в якому оголошувалося про встановлення дипломатичних відносин США та КНР з 1 січня 1979 р. У січні-лютому 1979 р. відбувся візит Ден Сяопіна в США. Внаслідок переговорів, країни домовилися про проведення взаємних консультацій із міжнародних питань, було підписано низку угод про науково-технічне та культурне співробітництво, вирішено форсувати врегулювання проблем, які заважали розвитку торгівельно-економічних зв'язків [154, с. 247-248].

Важливе місце зайняло питання про ситуацію в Індокитаї. У результаті нормалізації американсько-китайських відносин, командування НВАК (Народно-визвольна армія Китаю) отримало можливість передислокувати більшу частину військ із тайванського напрямку в район китайсько-в'єтнамського кордону. У лютому 1979 р. війська КНР перетнули кордони Соціалістичної Республіки В'єтнам, проте, міжнародний протест, що розгорнувся, спричинив припинення цієї акції.

Протягом 1979 р. продовжувалася інтенсивна робота з поглиблення і розширення китайсько-американських зв'язків у домінуючих напрямках. КНР відвідав віце-президент У. Мондейл, було підписано 15 угод про

співробітництво, а також спільну торговельну угоду, за якою Китай отримав режим найбільшого сприяння [155, с. 29].

У цьому ж році (1979 р.) почалися офіційні переговори КНР із СРСР про зняття напруги у відносинах, але введення радянських військ до Афганістану, залишило без змін. Більше того, Китай підтримав бойкот ряду країн і в 1980 р. не послав своїх спортсменів до Москви на Олімпійські ігри.

Характерною особливістю нового етапу в зближенні Китаю зі Сполученими Штатами став розвиток різноманітних форм військового співробітництва. Візит міністра оборони США Г. Брауна в КНР у січні 1980 р. поклав початок постійних контактів між військовими відомствами обох країн. У 1980-1981 рр. відбувся обмін декількома делегаціями. Г. Браун запропонував навіть створити механізм координації «незалежної, але паралельної» реакції двох країн на міжнародній арені, перш за все, на події в Афганістані. Із цього часу КНР і США почали консультиватися й у військово-розвідувальних питаннях. Вашингтон крок за кроком усував перешкоди на шляху до надання Китаю техніки військового призначення. Спочатку через КОКОМ (Координаційний комітет НАТО з контролю над експортом у соціалістичні країни), він скоротив обмеження на постачання західноєвропейськими країнами «оборонної зброї» й відповідних технологій [156, с. 91-95].

У КНР не приховували, що пов'язували саме зі США плани модернізації своїх збройних сил та ліквідацію відставання воєнного потенціалу від СРСР.

На прихід до влади Рональда Рейгана китайська преса відгукнулася коментарем, в якому висловлювалось задоволення прагненням нової адміністрації США досягти військової переваги над СРСР, розширити американську присутність в Азії та інших регіонах світу.

У кінці 1981 – початку 1982 рр. у зовнішньополітичних позиціях Китаю почали з'являтися нові нюанси. Із виступів керівників КНР та преси зникли тези про «спільні стратегічні інтереси, стратегічне співробітництво, єдиний фронт» Китаю зі США та Заходом. Посилилась реакція КНР на американсько-тайванські контакти, особливо щодо військової лінії. Одночасно в Китаї більш спокійно стали оцінювати радянську зовнішню політику, газети практично перестали публікувати негативні матеріали про внутрішнє положення СРСР. Китайський уряд почав «підлаштовуватись» під позиції країн, які розвиваються, таким чином демонструючи спільність інтересів із СРСР [157, с. 56].

Ключове значення для КНР мала нарада в першій декаді лютого 1982 р., в якій прийняли участь робітники Відділу міжнародних зв'язків ЦК КПК, МЗС, інших відомств. На нараді було всебічно обговорено

стан зовнішньої політики Китаю, особливо позитивні та негативні моменти американсько-китайських відносин, був даний прогноз змін міжнародної обстановки. Окремі учасники піддали критиці США та відмічали, що адміністрація Рейгана прагне продавати зброю Тайваню [158, с. 195].

На нараді виступив Ден Сяопін. Він визнав, що проблеми, з якими зіткнувся Китай, досить важкі, що стосується контактів між США і Тайванем, то КНР не може змінити позицію, та якщо не вдасться вирішити дане питання, то в американсько-китайських відносинах «буде зроблений крок назад» [159, с. 237].

Нова зовнішньополітична позиція Пекіна була викладена на XII з'їзді КПК, що відбувся 1-11 вересня 1982 р.

Суттєвість змін у зовнішньополітичній платформі, у порівнянні з попереднім періодом, зводилась до такого:

1. Була знята теза про те, що Радянський Союз є «головним джерелом небезпеки нової світової війни». Джерелом нестабільності й безладу стали проголошуватися «обидві наддержави» та їх «сутичка» між собою за світову «гегемонію».

2. Декларовано, що Китай виступає проти «гегемонізму обох наддержав». Одночасно КНР виступає проти прояву будь-якого гегемонізму [160, с. 6-8].

Робився наголос на тому, що КНР проводить незалежну й самостійну зовнішню політику, не приєднується ні до однієї великої держави або групи держав, не вступає з ними в союз, не схиляється перед їх натиском, не піддається ні на чій провокації. Китай виступає за дружбу і співробітництво, але ще більше дорожить правом незалежності й самостійності, завойованих у результаті тривалої боротьби. Китай проголошував готовність до розвитку відносин з усіма країнами на основі принципів мирного існування, у тому числі з обома «наддержавами».

Вирішальною причиною зміни китайської зовнішньої політики була несумісність колишнього курсу із завданнями модернізації економіки країни і в цілому специфічності будівництва соціалізму в КНР.

Політика США на початку 1980-х років для китайського керівництва виглядала не тільки протирічною, великодержавною, егоїстичною, але й такою, що ігнорувала інтереси Китаю. Дії Білого дому викликали в КНР здивування, довіра до Сполучених Штатів була підірвана, надії, що поклалися на Вашингтон, частково розвіялися [161, с. 234].

Із приходом до влади адміністрації Р. Рейгана в американській зовнішній політиці відбулися значні зміни, у тому числі й у китайському напрямку. У рейганівській стратегії відновлення могутності та лідерства США в світі Китаю відводилась значно менша роль, ніж в політиці

попередньої адміністрації. На думку Рейгана та його консервативного оточення, КНР була лише регіональною силою. Одночасно Тайвань сприймався як ідеологічний союзник, як важливий пункт американської стратегії на Тихому океані.

У Пекіна викликало невдоволення те, що його, по-перше, сприймали як другорядну; по-друге, думка про те, що в Китаю немає другої альтернативи, окрім як спиратися в стратегічному та економічному відношенні на Сполученні Штати, що КНР фактично залежить від США; по-третє, побоювання щодо ненадійності Китаю як партнера.

Під час візиту прем'єр-міністра КНР Чжао Цзюяна до США (січень 1984 р.) у телевізійному інтерв'ю він наголосив на такому «Із низки міжнародних проблем КНР і США дотримуються однакових або близьких поглядів, але з інших питань у них є розходження. У таких умовах встановити всеохоплююче стратегічне партнерство неможливо» [162, с. 132].

Ще під час зустрічі з японським міністром Сакурауті 2 квітня 1982 р. Ден Сяопін, коментуючи політику Рейгана, підкреслив, що Пекін не може прийняти філософію, згідно з якою він більше зацікавлений у США, ніж США в Китаї. До тих пір, поки Рейган не відмовиться від такої філософії, перспективи китайсько-американських відносин залишаються важко передбачуваними.

Китайська преса відзначала, що в США знову заговорили про китайський комунізм, як про щось вороже, підкреслювалось, що якщо комусь заманулося «поховати» китайський комунізм, то, наймовірніше, вже «буде похований світовий капіталізм» [163, с. 145-146].

У китайському керівництві переважала думка про те, що Вашингтон не є надійним партнером, що США розглядають свої відносини з КНР через призму радянсько-американських відносин, намагаючись розіграти китайську «карту» проти Кремля.

Особливе невдоволення в Пекіні викликала позиція США щодо Тайваню. Встановлюючи китайсько-американські дипломатичні відносини у 1979 р., КНР публічно підкреслила, що не заперечує проти продовження неофіційних економічних і культурних контактів Тайваню із зарубіжними країнами. У китайській столиці стримано відреагували на прийняття конгресом США у 1979 р. закону про взаємовідносини з Тайванем, на відновлення у 1980 р. постачання американської зброї Тайбею. Пекін, імовірно, сподівався, що в подальшому ці постачання будуть скорочуватися.

1 січня 1979 р. в Пекіні було оприлюднене «Звернення до тайванських співвітчизників», згідно з яким острову гарантувалася широка автономія, збереження соціально-економічного устрою, співіснування двох систем [164, с. 93-100].

Однак влада Тайваню не відповіла на ініціативи Пекіна.

Загострилися китайсько-американські протиріччя й в економічній сфері. У Китаї викликали роздратування погрози, які лунали з Вашингтона, що сварка через Тайвань може залишити Пекін без американської підтримки. Подібні заяви кваліфікувалися як шантаж.

Китайців не влаштовувала непослідовність, заплутаність американських кроків у питаннях експорту технологій. Адже за президентства Картера висловлювалась зацікавленість у «сильному» Китаї, була готовність американського уряду допомогти йому через постачання передової техніки та зброї. Ішлося про збіг інтересів обох країн. У 1980 р. Картер виділив КНР у спеціальну групу («Р») імпортерів технологій, що має право отримувати технологію подвійного призначення (суспільного та військового).

У 1981 р. Рейган ніби пішов ще далі: дозволив Китаю придбати технологію вдвічі складнішу, ніж ту, яку міг імпортувати Радянський Союз. Китаю пропонувався ніби своєрідний обмін: Сполученні Штати сприяли укріпленню китайського військового та економічного потенціалу, а КНР відмовлялася від тиску в тайванському питанні.

Недовіра до США в Китаї поглиблювалася через обмеження на експорт китайського текстилю в країну. Восени 1982 р. конгрес США відмовився відмінити заборону на продовольчу допомогу Китаю, посилаючись на те, що КНР – «комуністична країна».

Влітку 1983 р. в КНР було створено нове Міністерство державної безпеки. На світовій арені Пекін не влаштовувала, перш за все, американська політика щодо СРСР. Стратегія Вашингтона в межах «великого трикутника» (СРСР-США-КНР) виглядала для Пекіна подвійною: підштовхуючи Китай на конфронтацію з СРСР, сам же Білий дім шукав примирення з Москвою, ішов їй на поступки.

На зовнішню політику КНР вплинуло також усвідомлення того, що через «єдиний антигегемонний фронт» проти СРСР у 1960-1970-х рр. країна несла відчутні втрати в інших зовнішньополітичних напрямках: у міжнародному комуністичному та робітничому русі, серед соціалістичних та держав, що розвиваються [165, с. 8-9].

З одного боку, візит Р. Рейгана до КНР у квітні 1984 р. кваліфікувався американськими фахівцями, як «тріумф прагматизму над ідеологією» [166, с. 18], з іншого боку, відповідний візит до США у вересні 1985 р. голови КНР Лі Сянь Няня продемонстрував, що американсько-китайські взаємини в цілому розвивалися поступально, але при збереженні принципів розбіжностей.

Найскладнішим був процес реконструкції китайської лінії в межах «трикутника» СРСР-США-КНР. Проте у своїй практичній зовнішній

політиці Пекін у 1985-1986 рр. залишався ближчим до США, ніж до СРСР.

Головним напрямком діяльності КНР з весни 1988 р. стало врегулювання відносин із обома великими державами миру та розвитку, які не можуть бути направлені проти третьої країни, інакше вони будуть нестабільні, тимчасові.

У кінці 1988 р. Пекін влаштував широкомасштабну кампанію з міжнародної пропаганди тез, що відносини між СРСР та КНР не можуть повернутися до моделі 50-х рр., союз двох держав неможливий, що КНР буде відносини і з США, і з СРСР на одній основі – п'яти принципах мирного існування.

Китайська преса та політики запевняли, що їх країна дорожить відносинами зі США.

Напередодні візиту нового американського президента Дж. Буша в лютому 1989 р. китайські політологи знову акцентували увагу на тому, що, не дивлячись на китайсько-радянське «потепління», більш важливі для Китаю є відносини зі Сполученими Штатами.

У консервативних колах США почали бити тривогу щодо китайського ядерного потенціалу, який став загрозою американській території та союзникам у АТР. У США заговорили про необхідність приєднання КНР до процесу роззброєння. Також підіймалися питання припинення постачання зброї в КНР [167, с. 17].

У зв'язку з цим, необхідно особливо підкреслити вплив тайванського фактору на зовнішню політику КНР наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр.

Надаючи багатосторонню допомогу Тайваню, адміністрація США тим самим перешкоджала КНР не тільки мирними засобами вирішити проблему, але й фактично відновити свою територіальну цілісність [168, с. 180].

Ситуація «двох Китаїв», яка виникла на рубежі 40-50-х рр. ХХ ст. й на сучасному етапі, має значний детермінуючий вплив на реформування механізму зовнішньополітичних регіональних взаємовідносин і трансформацію основних вимірів системи безпеки АТР.

У 1993 р. Президентом США став Білл Клінтон, який відносив Китай до важливих стратегічних партнерів.

Початок періоду постбіполярності охарактеризувався підписанням Б. Клінтоном 7 вересня 1993 р. документа під назвою «Перегляд політики щодо Тайваню». Незначні зміни, які були задекларовані в ньому, викликали різку критику з боку американських законодавців, але 5 жовтня 1994 р. резолюція була прийнята сенатом. Треба відзначити, що більшість положень, викладених у документі, вступали в протиріччя з традиційною політикою США щодо Тайваню, яка залишалася незмінною протягом

більш ніж 20 років. Так, положення щодо дозволу візитів у США президента Тайваню, візитів до Тайваню американських високопосадовців стосовно підтримки надання Тайваню статусу спостерігача в ООН фактично означали початок курсу на підтримку незалежності Тайваню й могли викликати різке загострення відносин США з КНР. Така радикальна й ризикована зміна курсу для адміністрації Б. Клінтона, яка прагнула стабілізації відносин з Пекіном, була, безумовно, непринятною. Проте резолюція не мала на меті суттєво змінити курс, а була покликана морально підтримати Тайвань і підштовхнути адміністрацію США до подальшого зміцнення зв'язків з островом [169, с. 211].

Одним із визначальних факторів впливу щодо визначення векторів політики США стосовно тайванської проблеми стала перемога 8 листопада 1994 р. республіканської партії на виборах до конгресу. 9 травня 1996 р. конгрес майже одногосно прийняв спільну резолюцію щодо візиту президента Тайваню Лі Денхуея до США. Надання американським конгресом візи президенту Тайваню, наближення президентських виборів на острові й радикальні заяви американських парламентарів викликали негативну реакцію з боку КНР. Офіційно Пекін відповів припиненням двосторонніх контактів із Тайбеєм. Були перервані переговори КНР зі США з військових проблем і з питань контролю над озброєнням.

Незначне потепління в американсько-китайських відносинах, яке пов'язувалося з візитами голови КНР Цзян Цземіня (26 жовтня – 3 листопада 1997 р. [170, с. 2]) до США і президента Б. Клінтона (червень 1998 р.) до КНР [301, с. 65], не визначило чіткої системи координат взаємовідносин Вашингтон-Пекін-Тайбей.

Таким чином, і за переконанням Держсекретаря М. Олбрайта, процес встановлення «стратегічного партнерства» між США і КНР «визначив певні орієнтири та межі двосторонніх відносин» [171, р. 37]. Дослідивши американсько-китайські відносини протягом більш ніж тридцяти років, можемо констатувати, що вони були протирічними й пройшли складний шлях становлення. *По-друге*, США вдало використовували тайванську проблему у своїх цілях: коли потрібно було «заспокоїти» КНР, вони нібито йшли на поступки в цьому питанні, а коли «заялякати», США ним же тиснули на КНР та вміло грали на почуттях китайців. *По-третє*, суттєву роль в американсько-китайських відносинах 1970-1990-х років відігравав «радянський чинник», вплив і значення якого трансформувалися відповідно до регіональної та міжнародної ситуації. *По-четверте*, нормалізація та поліпшення взаємин між СРСР та США у другій половині 1980-х років, безперечно, позитивно впливали й на розвиток відносин обох країн із КНР. *По-п'яте*, нормативно-правові засади, які були сформовані наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років у взаємовідносинах США-СРСР-КНР, фактично залишилися незмінними та концептуально-утворюючими до сьогодення.

3.3. США-КНДР-Республіка Корея: взаємини у трикутнику

Американська політика на Далекому Сході у 1970-ті роки – на початку 1990-х рр. характеризувалася «традиційним» прагненням США домінувати в АТР. Це прояв стабільної й незмінної частини загальної глобальної стратегії Вашингтона. Всі американські адміністрації, які перебували при владі в цей період, надаючи найважливіше значення у своїй азіатській політиці Півдню Корейського півострова, розглядали «корейську проблему» як сферу «життєвих інтересів США» [172, с. 180].

Особлива зацікавленість США в Південній Кореї зумовлена низкою факторів. По-перше, військово-стратегічні інтереси Сполучених Штатів в Азії припускають залучення Південної Кореї до планів Вашингтона. Південь Корейського півострова є зручною стратегічною точкою, володіння якою забезпечує збереження міцних позицій США в АТР. По-друге, важливим елементом корейської політики США був японський чинник. «Доктрина Ніксона», «тихоокеанська доктрина Форда» вдало зв'язали відносини США з Японією й Південною Кореєю в межах трьохстороннього військово-політичного альянсу. По-третє, Корейський півострів є одним із небагатьох американських форпостів, що безпосередньо на азіатському континенті примикає до кордонів Російської Федерації. По-четверте, протирічність південнокорейської влади викликала занепокоєння правлячих кіл США, які змушені витратити чималі кошти для збереження «слухняного партнера» [173, с. 34].

Вся система американсько-південнокорейських відносин у досліджуваній період будувалася на основі «Договору про взаємну оборону» й військово-економічній угоді. Одним із перших програмних документів американсько-південнокорейського військового співробітництва був договір про забезпечення взаємної безпеки, підписаний 1 жовтня 1953 року. Із підписанням і такими домовленостями Сполучені Штати фактично узаконили будівництво американських баз і розміщення своїх збройних сил на території Південної Кореї, створили передумови до формування трикутника [174, с. 83].

Економічна допомога США Південній Кореї, безумовно, торкалася й військового аспекту. Тільки в 1971-1975 роки Південна Корея отримала від Сполучених Штатів 1,6 млрд доларів на модернізацію своїх збройних сил. Не дивно, що у 1979 році південнокорейська армія нараховувала 642 000 чоловік, на озброєнні у неї знаходилося 1100 танків, 107 кораблів, 276 літаків типу «Ф-4Д / Е» і «Ф-5Е».

Адміністрація президента Дж. Картера продовжувала політику укріплення військово-політичних зв'язків з Японією та всебічної підтримки південнокорейської влади. Передвиборчі заяви Картера про можливість скорочення військової присутності на Півдні Корейського

півострова базувалися насамперед на позиціях окремих відомих американських державних діячів, що виступали за поетапний «вихід» з Південної Кореї [175, с. 5]. Сеул категорично виступав проти скорочення американської військової присутності на Півдні.

Під час візиту до США прем'єр-міністра Японії Фукуди Т. у березні 1977 р. було опубліковано спільне комюніке, в якому знайшов відображення намір Вашингтону вивести певну частину своїх військ з Південної Кореї. У процесі інтенсивних американсько-південнокорейських переговорів сеульська сторона визнала «неминучість» скорочення військової присутності США на Півдні Кореї, але наполягала на збільшенні американського постачання сучасного озброєння й бойової техніки для переоснащення своєї армії.

У південнокорейській пресі розпочалася кампанія проти виведення американських військ із Південної Кореї. «Перебування американських військ на Півдні, – заявив президент Пак Джон Хі, – це переконливий символ існування національних інтересів США в регіоні» [176, с. 48]. Плани зменшення присутності США в Південній Кореї викликали своєрідну реакцію й в американських військових колах, серед конгресменів.

Візит президента Картера до Сеула в липні 1979 року продемонстрував, що США, як і раніше, мали намір надати Південній Кореї ефективну допомогу відповідно до Договору про взаємну оборону. Дж. Картер і Пак Чжон Хі відзначили важливість створення в листопаді 1978 року об'єднаного американсько-південнокорейського командування, що значно підвищило ефективність двостороннього оборонного співробітництва.

Поряд з ідеєю виведення військ США з Півдня американська адміністрація, як і раніше, опрацьовувала можливість закріплення принципу статусу-кво на півострові дипломатичним шляхом «перехресного визнання». Це передбачало встановлення Радянським Союзом і КНР офіційних дипломатичних відносин із Південною Кореєю, а США та Японією, відповідно, – з КНДР [177, с. 123].

Три американські адміністрації, що знаходяться при владі у 1970 рр., намагалися виробити довгострокову й надійну стратегію США на Далекому Сході. Доктрини Ніксона та Форда, зовнішня політика Картера продемонстрували більше всього розгубленість Сполучених Штатів, США відмовляються від попередніх планів скорочення свого військового корпусу на Півдні Корейського півострова. У Вашингтоні вважали, що підтримка сеульського режиму, збереження напруженості та розколу країни відповідають тогочасним інтересам США.

Між США й Південною Кореєю продовжували активно здійснюватись широкі військово-політичні зв'язки. Адміністрація США збільшила до кінця 1985 р. чисельність своїх військ на Півдні півострова на 2,5 тис. солдатів і офіцерів.

Все це, однак, не знімало, а швидше, навпаки, загострювало проблеми американсько-південнокорейських відносин. Все більш актуальною темою дискусії ставало питання американської воєнної присутності. Висувається ідея розробити план поетапного виведення американських військ із Південної Кореї. Як аргументації такого кроку наводилися факти зростання економічного та військового потенціалу Сеула, який все більшою мірою був у змозі самостійно, без американської підтримки, «захищати себе».

У цілому, розвиток американсько-південнокорейських відносин у 1980-ті роки доводить, що Вашингтону вдалося добитися встановлення так званого «зрілого партнерства» із режимом Чон Ду Хвана, влада якого перетворилася на вірного союзника Сполучених Штатів в АТР. Однак це «партнерство» не сприяло врегулюванню корейської проблеми, навпаки, воно було спрямоване на посилення військово-політичної напруженості в Кореї, подальшу мілітаризацію сеульського режиму, збереження на півострові конфліктної ситуації [178, с. 113].

Своєрідним етапом формування засад у відносинах між Японією та Китаєм є 1970-ті роки. Безумовно, що важливу роль у цьому процесі відіграли саме Сполучені Штати Америки.

У серпні 1971 р. в Пханмунчжомі почалися попередні переговори між представниками товариств Червоного Хреста КНДР і Південної Кореї з питання про розшук родичів, які мешкають у різних частинах країни, їх взаємних візитах, про умови поштового листування. Під час переговорів було підготовлено засади для контактів на більш високому рівні. 4 липня 1972 р. одночасно в Пхеньяні й Сеулі було опубліковано спільне комюніке. Сторони на той період досягли домовленості щодо принципів об'єднання країни:

- 1) без втручання ззовні;
- 2) мирним шляхом;
- 3) незалежно від відмінностей в ідеології і системах.

До середини 1970-х років відбувалися періодичні зустрічі представників Півночі і Півдня, однак прогресу в діалозі не спостерігалось. У березні 1974 року КНДР запропонувала США укласти з нею мирний договір, однак і південнокорейська влада, і адміністрація США не відгукнулися на ці пропозиції.

Відомо, що головним чинником у зовнішньополітичній концепції Сполучених Штатів у 1970-х роках була відповідальність за світову стабільність п'яти центрів – США, Західної Європи, Японії, СРСР та КНР. У першій президентській доповіді про зовнішню політику США на початку 1969 року Річард Ніксон наголосив: «Ніякий стабільний і міцний міжнародний порядок не буде досягнутий без внеску нації, населення якої становить більше як 700 млн. чоловік» [179]. Безперечно, що мова йшла про Китай. Цікаво, що торкаючись цієї ж теми, Г. Кіссінджер у грудні 1969 року зауважив, що США «будуть судити про інші країни, включаючи комуністичні країни, виходячи з їх дій, а не посилаючись на аналіз їх внутрішньої ідеології» [180]. Під час свого візиту в лютому 1972 року до Пекіна Р. Ніксон підкреслював: «Нам важлива не внутрішня політична філософія націй. Важливим є те, яка політика цієї нації стосовно світу..., нас» [181].

Особливо багатим на зовнішньополітичні події, які, безумовно, мали вплив на вибір шляху Японії в 1970-х роках був 1972 рік. Протягом першої половини року уряд Е. Сато не міг відійти від «шоку», який він отримав від американсько-китайського зближення та повідомлення про візит Президента Ніксона до Китаю. Деякі кола японської громадськості очікували, що отримані американські «удари» примусять уряд переглянути зовнішньополітичний курс країни. Так, професор Кіотського університету М. Косака заявив, що «акція США... щодо КНР є гарним уроком для Японії, який змусить її проводити більш незалежний курс» [182].

Відомий польський дослідник Станіслав Гломбінський у книзі «Китай і США» пише з приводу «шанхайського комюніке»: «Немає сумніву, що лише через деякий час можна буде оцінити ... значення цього документа. Але, важливо додати, що й візит президента США, і спільне комюніке викликали інтерес у всьому світі, що вони не розвіяли, а, навпаки, посилили... побоювання того, чи не йдеться про нову форму союзу, направленого проти інтересів народів інших країн та про новий поділ світу на сфери впливу» [183].

Китайські лідери, підписавши шанхайське комюніке, фактично зафіксували в ньому розрив Китаю з соціалістичними країнами. У свою чергу, американська сторона ніби підштовхувала, а в окремих заявах небезпідставно натякала на пряме заохочування Пекіна до подальшого здійснення великодержавного зовнішньополітичного курсу. Саме так можна розглядати заяву Ніксона про те, що «сьогодні два наших народи тримають у своїх руках майбутнє всього світу» [184].

У той же час комюніке ігнорувало такі актуальні для долі світу проблеми, як роззброєння, заборона ядерної зброї, боротьба проти

агресії та інші. Хоча пізніше Г. Кіссінджер, аналізуючи комюніке, підкреслив, що працюючи над його змістом, «ми не мали на увазі конкретну країну» [185], але й теза про боротьбу з монополією наддержав у посиланні дає можливість зробити висновок про антирадянський напрямок цього документа. Підводячи підсумок візиту Р. Ніксона до Китаю у лютому 1972 року, відомий американський вчений-політолог Роберт Суттер виділяє чотири важливих моменти:

1. Візит поклав кінець американській ворожнечі до Китаю;
2. Зміцнив надію Пекіна на контроль над Тайванем;
3. Заклав підґрунтя китайсько-американському співробітництву для подальшого розвитку Східної Азії в цілому;
4. Сприяв новим позитивним крокам Пекіна... проти свого головного ворога – СРСР [186].

Загальновідомим є те, що розвиток американсько-китайських відносин завжди знаходився у центрі уваги японської дипломатії, так як зв'язки між цими країнами безпосередньо впливали на два важливих напрямки зовнішньої політики Японії – на її відносини зі Сполученими Штатами й Китаєм.

У зміцненні зв'язків із Пекіном керівники США бачили насамперед можливість створення загальної антисоціалістичної (на той період часу) платформи в політиці КНР, США та Японії. З цією ж метою Вашингтон намагався використовувати й японсько-китайське зближення.

У травні 1978 року під час зустрічі з Т. Фукудою Президент Д. Картер ще раз підкреслив зацікавленість Сполучених Штатів у підписанні договору між Японією та Китайською Народною Республікою. На думку американського політолога М. Карноу, «... США спокійно, але твердо запевняли Японію покvapитись з укладанням угоди з Китаєм» [187].

Підписання японсько-китайського договору Сполучені Штати розглядали як своєрідну передумову до повної нормалізації японсько-китайських відносин, як можливість перевірити готовність Пекіна до компромісу з Заходом щодо вирішення гострих політичних питань. Враховуючи всі складнощі нормалізації американсько-китайських відносин, Сполучені Штати були зацікавлені в досягненні домовленості між Японією та КНР, тому що це давало їм надію на можливість більш активного діалогу з новим пекінським керівництвом. Погодившись підписати договір, в який було включено положення, що «він не буде впливати на позицію кожної з сторін стосовно третіх країн», яке певною мірою нейтралізувало пункт проти «протидії гегемонії», Пекін пішов на певні поступки Японії. Американська преса оцінила це як відповідний сигнал того, що шлях до переговорів між США та Китаєм відкритий. Аналізуючи виступ Ден Сяопіна в Токіо (жовтень 1978 року),

кореспондент «Нью-Йорк Таймс» Дж. Рестон підкреслював, що «візит до Японії заступника прем'єра Державної ради... є ілюстрацією зміцнілого тону китайської політики та народженого духу компромісу» [189].

Японсько-китайський договір про мир та дружбу був підписаний 12 серпня 1978 року (набрав чинності 23 жовтня 1978 року) після обміну документами, який було здійснено у Токіо під час візиту Ден Сяопіна. У договорі підкреслювалося, що дві сторони: «1. Будуть будувати відносини на засаді п'яти мирних принципів та Статуту ООН, запобігаючи використанню сили або загрози силою. 2. Виступають проти гегемонізму. 3. Будуть розвивати економічні та культурні зв'язки. 4. Погоджуються з тим, що стаття договору проти гегемонії не направлена проти будь-якої третьої країни» [190]. Договір був укладений терміном на 10 років [191].

Разом із тим, необхідно зауважити, що як зарубіжна преса того періоду, так і американські вчені-політологи виділяли антирадянський напрямок цього договору. Так Ден Сяопін під час свого візиту до Токіо у жовтні 1978 року особисто підкреслив, що китайсько-японський договір – «серйозний удар по дійсному джерелу гегемонії, який загрожує миру та безпеці у всьому світі» [192]. Безумовно, що йшлося про Радянський Союз, який, мовби у «покарання» Японії, розташував на південних Курилах свій військовий контингент [193].

Один із найвідоміших вчених-політологів США Петер Калворорессі в четвертому виданні 1982 року свого дослідження «Світова політика після 1945» (перші три видання – 1968, 1971, 1977 років) відзначав: «Ден офіційно заявив, що китайсько-американсько-японський альянс спрямований проти Радянського Союзу» [194]. Професор історії Інституту китайсько-радянських досліджень при Вашингтонському університеті Річард Зорнтон у розділі книги «Еволюція американсько-китайських відносин у 1969-1980 роках» запевняє, що «відносини Китаю зі Сполученими Штатами були сконцентровані на спільних інтересах стратегічної лінії – створення контрбалансу ... радянській силі...» [195]. Автори монографії «Китайсько-радянський конфлікт» (редактор Герберт Еллісон), характеризуючи японсько-китайський договір, переконані, що його укладення було кроком у відповідь проти «радянсько-в'єтнамського договору про дружбу й співробітництво», що був підписаний на «три місяці раніше» [196]. Досить цікаву характеристику японсько-китайському договору дає російський вчений Є. Бажанов у монографії «Китай та зовнішній світ»: «У серпні 1978 року був підписаний договір про мир і дружбу між КНР та Японією. Японці вирішили включити до нього положення про протидію гегемонії. Радянське керівництво могло спокійно ігнорувати це. Більше того, антикитайські положення включалися до

багатьох міжнародних документів, які тоді підписувалися Радянським Союзом. Але без емоцій не обійшлося. Була проведена демонстрація сили (збільшення військового потенціалу на Далекому Сході), яка ще раз переконала і Пекін, і Токіо, і Вашингтон в ефективності «гри на почуттях СРСР»» [197].

Встановивши в січні 1979 року дипломатичні відносини з КНР, Сполучені Штати фактично доповнили ту ланку, яка зв'язувала антирадянський напрямок американсько-японського «договору безпеки» та японсько-китайського «договору про мир та дружбу». Хоча і США, і Японія пішли на нормалізацію відносин із КНР, виходячи, насамперед, з особистих державних інтересів, (які, безумовно, не завжди і не в усьому співпадали); головною рисою, яка характеризувала загальну мету цих країн щодо Китаю, було намагання США й Токіо використати «антирадянський дух Пекіна для зміцнення своїх позицій у межах протистояння двох систем» [198].

Намагаючись повною мірою використати Японію для реалізації своєї політики щодо Китаю, Сполучені Штати спробували запобігти повторенню негативного досвіду «ніксонівського шоку». Із усіх питань, що торкалися контактів із КНР, проводилися досить ретельні американсько-японські консультації, усі візити американських посадових осіб до Пекіна, як правило, супроводжувалися відвідуванням Токіо, де проводився обмін інформацією про стан зв'язків із Китайською Народною Республікою. Ці кроки диктувались не тільки необхідністю координації політики щодо КНР, але й бажанням ще більше зміцнити союзницькі зв'язки останньої з Японією, які зміцнювали, у свою чергу, позиції США у відносинах з Китаєм.

Намагання США узгодити з Японією свою політику щодо КНР пояснювалося також необхідністю заспокоїти тих, хто був наляканий тим, що акцент американської далекосхідної політики був перенесений із Японії на КНР. Рішення Вашингтона припинити дипломатичні відносини з Тайванем із 1 січня 1979 року та денонсувати американсько-тайванський договір про «взаємну спільну оборону» з 1 січня 1980 року викликали в Японії серйозне занепокоєння щодо американської готовності виконувати обов'язки перед союзниками. Директор японського Дослідницького інституту Номура Д. Токуяма з цього приводу писав: «Ефект нових відносин між США і Китаєм повною мірою проявиться лише через декілька років; стосовно негативного ефекту, то, на жаль, він проявився в підриві довіри до США серед країн Східної Азії. Країна, яка обіцяла ніколи не залишати напризволяще долю Південного В'єтнаму, Тайваню, тепер залишила обох» [199].

Нормалізація американсько-китайських відносин, яка була завершальним етапом процесу становлення нового рівня зв'язків між США, КНР і Японією, суттєво вплинула на політику Токіо у сфері мілітаризації країни. Починаючи з 1972 року, Пекін, який до встановлення японсько-китайських міждержавних відносин виступав як противник озброєння Японії, починає займати позицію все більш активної підтримки укріплення як японсько-американського військового союзу, так і японської воєнної могутності, докладаючи при цьому всіх зусиль, і щоб направити їх в антирадянське русло. Під час візиту до Японії в жовтні 1978 року Ден Сяопін у бесіді з прем'єром Фукудою прямо заявив, що він «із розумінням відноситься до японсько-американського договору безпеки й до збільшення оборонного потенціалу Японії» [200].

Така позиція Пекіна цілком задовольняла японський уряд, який у свою чергу використовував заяви такого змісту, щоб якимось чином пояснити громадськості збільшення воєнної могутності, збереження та зміцнення військового союзу зі Сполученими Штатами. Так, міністр закордонних справ Японії С. Окіта відкрито визнав на початку 1979 року, що не можна відкидати те, що ... «зміни в міжнародних обставинах зробились дещо сприятливішими щодо ставлення Японії до військового союзу зі США, особливо зміни в політиці Китаю, який сьогодні вітає договір безпеки» [201].

Японський уряд, який за характеристикою відомого американського політолога Р. Соломона, «внаслідок нормалізації американсько-китайських відносин позбавився одного з головних факторів напруженості у післявоєнній політиці – китайської критики японсько-американського військового союзу» [202], суттєво активізував зусилля щодо зростання військового потенціалу країни та зміцнення механізму воєнного співробітництва зі Сполученими Штатами.

Курс Японії на посилення військової могутності повністю задовольняв глобальні стратегічні розрахунки США. Висунувши тезу про те, що «міцний Китай відповідає інтересам Сполучених Штатів», адміністрація Картера приділяла значну увагу військовому співробітництву КНР з Японією. Поклавши за основу ідею відомого американського політолога і державного діяча З. Бжезинського про «тристоронні японсько-американсько-китайські консультації з соціально-економічних проблем регіону, а можливо, і з військово-політичних питань» [203], керівництво Сполучених Штатів почало розробку власної концепції співробітництва трьох країн саме у військовій галузі. У дослідженні вчених Брукінгського університету щодо національних пріоритетів такого альянсу підіймається питання про можливість поєднання зусиль в особливих напрямках, наприклад, на спеціалізації в області боротьби з підводними човнами,

що «... відповідало б координації військової політики США, КНР та Японії» [204]. З цього приводу газета «Інтернешнл Геральд Трібюн» підкреслювала: «Сполучені Штати не заперечують проти зміцнення китайського військового потенціалу руками своїх союзників, якщо це не порушує балансу сил між КНР і Тайванем і не викликає занепокоєності ні в Японії, ні в Південній Кореї» [205].

Питання про особливу роль Японії в американських планах милітаризації Китаю стало особливо дебатоватися після того, як США почали конкретну реалізацію планів військового співробітництва з Пекіном. Японський дослідник Я. Нокада в книзі «Військова сила і політика в Азіатських країнах: Китай, Індія, Японія» стверджував: «Японські військові експерти... переконані в тому, що китайські лідери виступають за... співробітництво з Японією в сфері модернізації промисловості, особливо в галузі важкого машинобудування і технології, включаючи радары, танки, бронетранспортери... В Японії серйозно занепокоєні з приводу конкуренції з США та іншими країнами в області військового постачання в Китай» [206].

Нормалізація дипломатичних відносин між США та КНР сприяла активізації й американсько-китайських торгівельно-економічних зв'язків. Так, у січні 1979 року була підписана американсько-китайська угода про науково-технічне співробітництво, а в липні цього ж року – торгівельна угода. Це було відразу використано діловими колами Японії як відповідне пропагандистське обґрунтування необхідності зміцнення японських позицій на китайському ринку. Газета «Майніті Дейлі Ньюс» з цього приводу писала: «Немає гарантій того, що США, які «запізнилися» в Китай, сьогодні не використовують всі свої сили, щоб завоювати китайський ринок. Якщо це так, то зменшена конкурентна здатність японських товарів, що пов'язано з підвищенням курсу ієни, може привести до того, що на частку Японії, яка має географічну перевагу перед США, буде припадати ще менша частина торгівлі з Китаєм» [207]. Необхідно зауважити, що реальна оцінка позицій Японії та США на китайському ринку дає можливість зробити висновок, що Сполучені Штати, напевно, не мали можливості на той час зробити серйозну ринкову конкуренцію Японії.

Незважаючи на обмежені можливості японсько-американської конкуренції на китайському ринку, Пекін робив все необхідне, щоб якимось чином стимулювати її. Під час візиту в КНР у травні 1979 року міністра торгівлі США Х. Кренса Ден Сяопін підкреслив, мабуть, розраховуючи і на слухачів у Токіо, що «американсько-японська торгівля не повинна поступатися за обсягом японсько-китайській» [208].

Розвиток співробітництва між США, КНР та Японією, що здійснювався наприкінці 1970-х років на антирадянських засадах, безумовно, вплинув на зовнішню політику останньої. Японія була зацікавлена у розширенні зв'язків із США і КНР, вбачаючи в цьому важливий фактор зміцнення позицій проти Радянського Союзу. Розраховуючи на підвищення своєї ролі в міжнародних відносинах на Далекому Сході, Японія активно брала участь у розширенні співробітництва з Пекіном. Як проголосив під час підписання японсько-китайського договору «Про мир і дружбу» 1978 року міністр закордонних справ Японії С. Сонода, «якщо Японія і Китай візьмуться за руки і стабілізують становище в Азії, і Радянський Союз, і Сполучені Штати Америки, і ЄЕС будуть приділяти Японії більше уваги» [209].

Проголошена міністром оборони США Г. Брауном концепція американсько-китайських «паралельних стратегічних інтересів» та «стратегічного співробітництва» фактично мала на увазі й участь Японії в проведенні антирадянської політики. Ще в серпні 1978 року колишній міністр закордонних справ Японії Т. Кімура зауважив, що «Японія разом зі Сполученими Штатами і Китаєм можуть виробити єдину глобальну стратегію проти СРСР» [210].

Аналіз підсумків візиту прем'єра Держради КНР Хуа Гофена в Токіо і заступника прем'єра Ген Бяо у Вашингтон у травні-червні 1980 року демонструють певний паралелізм підходу США і Японії до своїх відносин із Пекіном. Під час зустрічі з китайськими керівниками в обох столицях підкреслювався збіг оцінок розвитку ситуації у світі. Разом із тим намагання пекінського керівництва «прив'язати» японську політику до свого антирадянського курсу викликали негативну реакцію в Японії. Постійне підкреслювання китайськими лідерами «антирадянської мети» зближення між КНР, Японією та США не задовольняло Токіо. Японія намагалася зберегти принаймні подібність до офіційно проголошеного курсу на «багатосторонню і мирну зовнішню політику».

Звернення Пекіна до тези про «зміцнення антирадянського фронту ставили японське керівництво в дуже складне становище й певним чином змушували виступати з заявами про те, що Японія не збирається брати участь у політиці оточення СРСР».

Не дивлячись на активізацію американсько-китайських та японсько-китайських відносин у 1970-х роках, навряд чи можна з упевненістю говорити про можливість трансформації зв'язків між цими країнами у військово-політичний союз. Обмеженням формування союзу між

трьома країнами залишались відмінність соціально-економічних систем та взаємна недовіра.

Традиційна вагомість Китаю в зовнішній політиці Японії залишається незмінною й донині, це можна пояснити такими обставинами:

- розвиток нормальних відносин із КНР, з її потужним економічним та військовим потенціалом розцінюється як важлива умова підтримки миру і стабільності в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, безпеки Японії;

- суттєві торгівельно-економічні інтереси Японії в Китаї; Китай завжди розглядався як потенційно важливе джерело сировини й енергії, на практиці є дуже перспективним ринком капіталу та постачальних товарів. Ця галузь зв'язків також відіграє значну стабілізуючу роль у двосторонніх відносинах;

- успішний розвиток відносин із Китаєм, з точки зору японської дипломатії, повною мірою відповідає намаганням країни до підвищення її міжнародної ролі, зміцненню її позицій у відносинах з іншими провідними країнами, перш за все зі Сполученими Штатами Америки та Росією.

Разом із тим японсько-китайський політичний діалог не можна назвати результативним. Залишивши невирішеними з часу поновлення міждержавних відносин проблеми, вони ставали причиною періодичного загострення відносин, перешкоджали їх розвитку. Серед цих проблем є необхідність особливо виділити такі:

- тайванська проблема;
- територіальні суперечки щодо приналежності островів Сенкаку (Дяоюйдао);

- питання про компенсацію матеріальних збитків, що нанесла Японія Китаю внаслідок агресії.

Тайванська проблема. Для Японії вона носить багатоаспектний характер і пов'язана з її відносинами не тільки з Китаєм, але й зі США. Виникнувши як результат поновлення міждержавних відносин (1972 рік) із Китаєм, проблема не втратила актуальності до сьогоднішнього часу. Більш того, вона набула додаткової гостроти, що пояснюється, з одного боку, поступовим більш жорстким після рішення питання з Гонконгом (1997 рік) і Макао (1999 рік) курсом Пекіна на приєднання Тайваню та пов'язаними з цим спробами здійснити тиск на Токіо з метою отримання його дипломатичної підтримки, з другого – розширення зобов'язань Японії в межах союзу зі США із здійснення дій у Тайванській затоці при виникненні надзвичайної ситуації. Останнє викликає негативну реакцію китайської сторони. «Розповсюдження на Тайванську затоку японсько-американського співробітництва в області оборони порушує суверенні права Китаю» [211], – заявив міністр оборони КНР Чі Хаотянь.

Виходячи зі стратегічної точки зору, Японію, мабуть, влаштовує статус-кво Тайваню. Її не може не турбувати перспектива утворення «Великого Китаю», до складу якого входять КНР, Гонконг, Макао і Тайвань. Така структура могла б загрожувати, в першу чергу, економічним інтересам Японії на азійському ринку [212].

Своє намагання позбавитися заяв стосовно Тайваню японські представники часто пояснюють тим, що Японія, відмовившись від прав на острів згідно з Сан-Франциською угодою (1951 рік), не може висловлюватись щодо шляхів рішення тайванської проблеми, статусу острова. Пояснення малопереконливе, але цей стиль дотримується. Японія, як і при підписанні Спільного Комюніке про нормалізацію відносин із КНР (1972 рік), ухиляється від чіткого формулювання свого ставлення до відомої китайської позиції з тайванського питання: «Китай – один, Тайвань – частина його», обмежившись лише висловлюванням «розуміння підходу Китаю». Пекіну цього недостатньо, він поспішає заручитись дипломатичною підтримкою Токіо, покладаючись на його здібність впливати на Тайвань. «Якщо не буде підтримки Японії і США, проголошення Тайванем незалежності стане неможливим» [213], – заявив посол КНР в Японії Чень Цзянь. Китайська сторона нервує з приводу такої позиції японців ще й тому, що вона вже добила зміни американської позиції щодо Тайваню.

Зроблена колишнім президентом США Б. Клінтоном під час візиту в Китай у липні 1998 року заява в американській пресі була розцінена як найголовніше з тайванського питання за останні 15 років. Суть заяви полягає в прийнятті США трьох «ні» щодо Тайваню. Американський експрезидент підкреслив, що «США не будуть підтримувати незалежність Тайваню, будь-яке рішення на утворення «двох Китаїв» або одного Китаю й одного Тайваню, його прийняття до таких організацій, як ООН» [214].

Таким чином, Тайванська проблема у відносинах Токіо з Пекіном не має зваженого рішення, яке знаходилось би виключно в руках японської сторони. Разом із тим цю проблему деякі спостерігачі називають найбільш суттєвою в двосторонніх відносинах. Вона, у зв'язці з новим змістом Головних напрямків японсько-американського співробітництва в області оборони, займала центральне місце на японсько-китайських переговорах на найвищому рівні у 1997 році. Домовитись не вдалося. Через протиріччя саме з тайванського питання виникли труднощі на зустрічі керівництва Японії з КНР у 1998 році, – і знову сторони досягли занадто обмежених підсумків, лише продекларувавши своє намагання до партнерства у XXI столітті. Ситуація для Токіо ускладнюється ще тим, що він не може активно вплинути на те, що з цією проблемою відбувається на переговорах між Пекіном та Вашингтоном.

Територіальні суперечки стосовно належності островів Сенкаку (Дяююйдао). Острови Сенкаку (китайська назва Дяююйдао) розташовані в Східнокитайському морі в 420 км від китайського порту Фучжоу й в 190 км на північний схід від тайванського порту Цзилун. Острови безлюдні, серед них три відносно великих, загальною площею 6,3 кв. км. Найбільший – Уодзурідзіма, два майже рівні за площею – Кітакодзіма та Мінамікодзіма.

Історія приналежності островів досить заплутана. Вперше вони згадуються в китайських хроніках XIV століття як такі, що належали Китаю і входили до королівства Рюкю (сьогодні префектура Окінаві). На початку XVII ст. Рюкю захопили японські самураї з острова Кюсю. Але в період правління в Китаї династії Цинь (1644-1911) Сенкаку були включені до складу китайської провінції Тайвань. За умовами Симоносекської угоди 1895 року після війни з Китаєм Японія отримала Тайвань разом із Пенхулєдао і Дяююйдао (Сенкаку). Останні увійшли адміністративно в префектуру Окінава. Згідно з Сан-Франциським мирним договором 1951 року, Японія відмовилась від територій, захоплених внаслідок агресії, у тому числі від Тайваню. Але не від Сенкаку. На них, у складі японської Окінави, до 1972 року розповсюджувалися права опіки Сполучених Штатів Америки. У 1968 році з'явилися перші повідомлення про наявність на шельфі Сенкаку запасів нафти.

Територіальні суперечки навколо Сенкаку виникли у 1971 році. Ініціатива належала Тайбею, який зробив у червні 1971 року офіційну заяву про свої права на острови. У грудні цього ж року з відповідною аналогічною заявою виступив Пекін. У березні 1972 року у відповідь на ці кроки свою позицію висловив Токіо.

Мотивація своїх прав на острови у КНР і Тайваню була однаковою: історично та географічно Сенкаку завжди розглядалися як частина провінції Тайвань.

Японія розглядала звернення до історії непереконливим, висувуючи свої аргументи: острови не включалися в перелік територій, від яких Японія відмовлялась згідно з Сан-Франциським мирним договором. Необхідно зауважити, що в цій сварці Вашингтон із самого початку зайняв «нейтральну» позицію, перекинувши рішення проблеми на зацікавлені країни. Пізніше ця позиція була офіційно підтримана Держдепартаментом США [215].

У кінцевому результаті інцидент, не отримавши розвитку, трохи згас [216]. Стало зрозумілим, що Пекін не збирається поки йти на різке загострення японсько-китайських відносин, що проблему не знято і вона може в майбутньому використовуватися як «дипломатична карта» для здійснення тиску на Токіо, отримання від нього можливих поступок у

напрямах взаємодій, які є найбільш важливими, наприклад, в економічній галузі.

Питання про компенсацію матеріальних і моральних збитків, що нанесла Японія Китаю внаслідок агресії. Це питання при нормалізації відносин, в яких і Токіо, і Пекін були активно зацікавлені, не займало особливо вагомого місця. КНР відмовилась від воєнних репарацій, Японія у відповідь виявила готовність здійснити економічну допомогу. Але події неодноразово свідчили, що проблему не було повністю знято. Пекін періодично нагадує про її існування, пов'язуючи це з іншими питаннями японсько-китайських відносин.

Необхідно нагадати, що згідно з японськими, можливо, не зовсім повними даними, під час війни в Китаї в 1937-1945 роках було вбито близько 10 млн китайців. 3 млн чоловік працювали примусово на японських окупантів [217]. На початку 1990-х років загальні матеріальні збитки від агресії оцінювалися в 300 млрд доларів, у цій сумі 120 млрд розглядалися як збиток держави (у 1951 році він оцінювався у 50 млрд доларів) [218], а 180 млрд – приватним особам [219].

У 1998 році під час офіційного візиту до Японії голови КНР Цзян Цземіня проблема знову проявилася, отримавши нове тлумачення китайською стороною. Китайський лідер заявив: «Японія винна у загибелі 35 млн чоловік і у збитках на суму понад 600 млрд доларів та великих бідах, які вона нанесла китайському народу» [220]. Шокований офіційний Токіо був змушений знову нагадати свою позицію щодо цього, яку він підтвердив ще у 1993 році: «Зобов'язання Японії з військових репарацій відносно всіх країн, за виключенням Північної Кореї, виконані відповідно до міжнародних угод» [221].

У питанні про моральні компенсації ясності для японців було не більше, ніж у питанні про компенсацію матеріальну. На думку автора, моральна компенсація зводиться до висловлювання покаяння з боку Японії в зв'язку з тим, що зроблено у війні проти Китаю. У 1990-ті роки японська сторона неодноразово в заявах офіційних представників підтвердила своє ставлення до цього:

– 1992 рік – імператор Японії висловив «глибоке співчуття в зв'язку зі стражданнями» китайського народу, викликаними війною, яку Японія вела в Китаї [222];

– 1993 рік – вперше з боку офіційних японських представників прем'єр-міністром М. Хосокавою був публічно визнаний «акт агресії» Японії стосовно до Китаю [223].

Голова КНР Цзян Цземінь у свою чергу, мабуть, вперше відокремив цю проблему на зустрічах із прем'єр-міністром Т. Мураямою в листопаді 1995 року під час Осацької конференції. У відповідь на заклик

японського представника припинити ядерні випробування китайський лідер заявив про необхідність для Японії коригування «невірного розуміння історії». Правильне розуміння історії, за його словами, є основою для розвитку «відносин, які мають майбутнє» [224].

У зв'язку з цим, необхідно торкнутись проблеми «китайського впливу» щодо інтересів безпеки Японії. Загальновідомим є те, що після закінчення «холодної війни» поняття «китайська загроза» наповнилося в японських політиків та військових цілком конкретним змістом. У першу чергу, воно стало асоціюватись із твердою позицією Пекіна щодо застосування військової сили як єдиного засобу досягнення геополітичної мети свого домінування у Східній Азії. Причому у 90-ті роки китайці були в цьому не настільки вже оригінальними. У квітні-травні 1999 року світове співтовариство, по суті, мовчки спостерігало збройну агресію США проти Югославії. Тоді, наприкінці 1990-х років, американці чітко показали, що вони є найбільш послідовними прибічниками використання сили у постконфронтаційному світі для досягнення політичних цілей. Застосування сили у другій половині 1990-х років продемонструвала й Росія, коли з метою поновлення «конституційного порядку» у Чеченській республіці уряд Б. Єльцина використав авіацію, артилерію, новітні види зброї та техніки. Занепокоєність Токіо з приводу можливого застосування керівництвом КНР військової сили для досягнення геополітичних цілей не виглядала такою вже необгрунтованою, бо керівництво авторитарного Китаю не зупинялось перед використанням сили навіть проти власного населення (придушення демонстрації опозиціонерів на площі Тяньань-мень у Пекіні у травні 1989 року).

Сприйняття «китайської загрози» посилювалось в Японії побоюваннями, що Сполучені Штати Америки не будуть зацікавлені у втручанні у війну з Китаєм через Тайвань у випадку, якщо Пекін спробує силою поновити свої права на острів. Насправді ж всі президенти США, починаючи з Франкліна Рузвельта, визнавали, що Тайвань є невід'ємною частиною території КНР, і США не можуть відстоювати суверенітет острова, вступаючи у збройний конфлікт з Китаєм. Крім того, більшість в американському політичному керівництві переконана, що Китай значно вигідніше стримувати не силою, а комплексними економічними й політичними засобами, застосовуючи обмеження в торгівлі та доступ до новітніх технологій, а саме: припинити передачу Китаю сучасної високоточної зброї, здійснювати політичний тиск на китайське керівництво у плані недопущення застосування ним сили проти інших країн у конфліктних ситуаціях, активно інтегрувати Китай у новий світовий політичний та економічний порядок [225].

«Китайська загроза» асоціюється також в Японії з тим, що Китай має найновітніші види озброєння, технологію яких китайська сторона успішно «придбала» у США протягом 1980-90-х років, про що неодноразово офіційно повідомляли представники ЦРУ [226].

Дані опитування громадської думки, яке щорічно проводиться в Японії канцелярією прем'єр-міністра з приводу ставлення до загрози інтересам національної безпеки з боку Китаю, свідчать про те, що стурбованість рядових японців із цього приводу зростає з кожним роком. Так, наприклад, у 1998 році «почуття безпеки» відносно Китаю «відчувало» 44,2 % респондентів, а вже у 1999 році їх кількість збільшилась до 47,9 % [227].

Аналіз аргументації та підходів, якими користуються японські фахівці при визначенні характеру «китайської загрози» безпеці Японії, дозволяє автору зробити певні узагальнення в цій області. Перш за все необхідно зауважити, що японські політики підкреслюють зростаючі претензії Китаю на лідерство у Східній Азії в умовах швидконабираючого силу китайського націоналізму (достатньо пригадати організовану реакцію китайського населення на бомбардування посольства КНР у Белграді під час військових дій США в Югославії весною 1999 року). Наприкінці ХХ століття насправді сформувався «Великий Китай» як регіональна держава, яка намагається диктувати свою політичну волю сусідам по Східній Азії. Чи виникне гегемоністська сфера впливу Китаю у регіоні, чи ні, залежить від того, наскільки жорстким та авторитарним залишиться китайський режим у ХХІ столітті й яким чином будуть реагувати США на існування «Великого Китаю». Складність цієї проблеми для Японії полягає в тому, що політика «умиротворення» Китаю, як і політика його стратегічного стримання, веде до одного результату: сприяє розробці все більш твердої позиції китайського керівництва з питань регіонального домінування.

Амбіції Китаю та Японії можуть зіштовхнутись у Південно-Східній Азії, а також у районі Кореї і Тайваню, якщо Пекін запровадить тактику «сильної руки». Країни Південно-Східної Азії занадто слабкі у воєнному відношенні та політично різнобарвні, що спрощує Китаю рішення геостратегічних завдань щодо зміцнення свого впливу. Цьому сприяє й такий важливий фактор, як фінансова й економічна присутність Китаю у всіх країнах регіону, яка буде неодмінно зростати у ХХІ столітті в міру зростання могутності самого Китаю. Останній накопичив значний історичний досвід не тільки ефективного державного управління, але й взаємовідносин з сусідами по регіону з позицій гегемонізму. Симптоматично, що Індонезія, наприклад, спостерігаючи за швидкозростаючими амбіціями Китаю наприкінці 1990-х років, поквапилася оформити військову співпрацю з Австрією.

Наприкінці 1990-х років Японія стурбовано спостерігала за тим, як Китай після повернення Гонконгу достатньо енергійно взявся за приєднання Тайваню, розраховуючи на те, що Сполучені Штати Америки не будуть виступати проти цього, бо не захочуть втягнути себе в конфлікт у цій частині Азії та порушити встановлену тут більш-менш стабільну рівновагу сил. Занепокоєність Японії пов'язана з тим, що Китай ніколи не погодиться на безстрокове відокремлення Тайваню, тоді як США, можливо, все-таки втрутяться у конфлікт у тому випадку, якщо Китай спробує використати силу для реінтеграції. При цьому правлячі кола Японії більше всього занепокоєні тим, що при будь-якому сценарії розвитку конфлікту США будуть реагувати на насильницьку реінтеграцію не стільки заради захисту Тайваню від китайської агресії, скільки заради забезпечення особистих геополітичних інтересів в АТР, які визначені завданнями, як можна більш широкої стратегічної взаємодії з Китаєм у XXI столітті. У Токіо розуміють, що США зможуть досить легко поступитись інтересами маленького Тайваню заради збереження відносин із Китайською Народною Республікою.

Саме ця сторона тайванської проблеми більше всього турбувала японських керівників у плані загрози національній безпеці, так як вони поволі «проекціювали на Японію» можливі сценарії поведінки США на випадок загострення ситуації в регіоні. Америка й справді досить кволо реагувала в 1990-ті роки на будь-які прояви китайської політики з позиції сили в тайванському напрямку, маневрувала у політичних відносинах із Тайбеєм, дозувала всі види контактів із Тайванем, крім економічних, при бурхливому зростанні різноманітних зв'язків із Пекіном.

У 1990-х роках Китай, щоб зменшити перешкоди на шляху реалізації своїх регіональних амбіцій, намагався активно протидіяти зміцненню й розширенню військового співробітництва Японії та США у Східній Азії. Пекін, наприклад, поквапився висловити свою особливу стурбованість розширенням масштабів такого співробітництва на початку 1996 року, коли стало відомо, що стратегічні взаємодії Японії і США повинні вийти за межі Далекого Сходу й розповсюдитись повністю на Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Пекін угледів у цьому не тільки загрозу своїм геополітичним планам домінування у Східній Азії, але й спробу США створити базу для азіатської системи безпеки під своїм керівництвом, направлену, в першу чергу, на стримання Китаю [228]. Китайські аналітики стверджували, що після «холодної війни» й поразки в ній СРСР японсько-американський договір безпеки кардинально змінився й перетворився із засобу стримання Радянського Союзу на Далекому Сході в «лезо атаки» проти Китаю. Узгодження між Японією і США у військовій області було розцінено у Пекіні як

засіб, який значно полегшує Японії в майбутньому перетворення в могутню воєнну країну, спроможну робити ставку на силу для самостійного подолання не врегульованих економічних і територіальних розбіжностей в Азії. Для Японії найбільш небезпечним, на думку автора, є те, що Китай, як і в минулі часи, залишається зацікавленим у нагнітанні все ще збереженої в країнах Азії недовіри до Японії й жаху перед її силою з тим, щоб ці країни відчули необхідність у його «патрунуванні» та захисті від японського милітаризму та американського гегемонізму.

Зовнішньополітичні амбіції китайського керівництва зросли на достатньо вагомому фундаменті військової могутності, створеному за період реформ 1980-1990-х років. Якщо протягом усієї «холодної війни» Японія враховувала гегемоністську ідеологію китайських лідерів, їх рішучість до кінця боротися зі «світовим імперіалізмом», а також враховувала багатомільйонну армію, величезну територію та людський потенціал, оцінюючи Китай як країну, що містить у собі загрозу провокування світової термоядерної війни, то у постконфронтаційному світі, коли лідери КНР почали дотримуватись позиції маловірогідності виникнення глобальної війни, занепокоєння в Токіо стала викликати, перш за все, підготовка Пекіна до участі в регіональних конфліктах, що можуть виникнути поряд із територією Японії. Із середини 1980-х років у межах підготовки до локального конфлікту у Східній Азії Китай поліпшив структуру Народної визвольної армії Китаю, здійснив модернізацію озброєння, у військовому будівництві перейшов від «принципу кількості» до «принципу якості» національних збройних сил. Модернізація армії передбачала, в першу чергу, вдосконалення ядерного, морського та авіаційного озброєння на вітчизняних підприємствах військово-промислового комплексу. Крім того, протягом останніх десятиріч Китай суттєво поповнив свій бойовий потенціал за рахунок запозичення передової військової технології у США. За оцінками японських військових фахівців, завдяки військово-промислому шпигунству, Китай наприкінці 1990-х років мав на озброєнні 20 новітніх міжконтинентальних балістичних ракет класу DF-31 (на початку 1990-х років їх було всього дві); будівництво декількох ракет JULANG-11 із радіусом до 8 тисяч кілометрів, що запускаються з атомних підводних човнів, і яке планувалося закінчити до 2010 року [229]. Із секретних американських лабораторій у Лос-Анджелосі Китай фактично викрав технологію виробництва термоядерних боєголовок, у тому числі й мініатюрних боєголовок W-88, одного з найсучасніших і високотехно-логічних видів озброєння [230]. Хоча китайська сторона відхиляє випадки запозичення військової технології в США та звинувачує американців у військовому шпигунстві проти Китаю, але фактом

залишається те, що КНР за 1990-ті роки здійснила якісний стрибок від сором'язливих ядерних можливостей на рівні 1950-х років до більш сучасних видів озброєння, що представляють загрозу безпеці багатьох країн, враховуючи й Японію.

Тільки за даними, що надходять до відкритої преси, на початку XXI століття арсенал НВАК буде нараховувати до 70 міжконтинентальних балістичних ракет у мобільному та стаціонарному стані. Китайські балістичні ракети середнього радіусу дій також модернізуються й комплектуються звичайними боеголовками для можливого їх використання в регіональних конфліктах в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні [231]. У 1990-ті роки Китай значно зміцнив свій наступаючий потенціал саме в регіональному напрямку. Він має на озброєнні близько 100 ракет середнього радіусу дальності, які досягають у всі райони Азії, 120 бомбардувальників; за оцінками японських військових спеціалістів, наприкінці 1990-х років Китай вивів на бойові позиції нові моделі ракет близького радіуса дій [232].

Проте найбільшу занепокоєність в Японії викликає той факт, що військовий потенціал Китаю в регіоні може суттєво зрости після мирного воз'єднання з Тайванем. Збройні сили Тайваню (наприкінці 1990-х років – 240 тисяч чоловік) більші за кількістю, ніж сили самооборони Японії (180 тисяч). Крім того, військово-морські сили Тайваню нараховують 30 тисяч чоловік і 380 бойових кораблів, а військово-повітряні сили – 430 бойових літаків [233]. Цей військовий потенціал у випадку об'єднання Китаю з Тайванем може ще більше укріпити збройні сили «Великого Китаю» в регіоні.

Військове будівництво Китаю в 1990-ті роки відбувалося на фоні зростання воєнних витрат. Правда, показники цього зростання, а також загальні розміри військового бюджету до цих пір є предметом дискусії експертів та політиків різних країн. Так, Міжнародний інститут стратегічних досліджень оцінив військовий бюджет Китаю в середині 1990-х років у 27,4 млрд доларів; Стокгольмський міжнародний інститут проблем світу (SIPRI) на той же самий період називав цифру 37 млрд доларів; японський щорічник «Ніхон кокусей дзуе» – 37,7 млрд доларів, а за офіційними даними, наведеними у доповіді міністра фінансів КНР Цзян Хуанчена на сесії Всекитайських зборів народних представників у березні 1999 року – 12,6 млрд доларів. Із доповіді міністра виходило, що абсолютні показники військових витрат за період 1998-1999 років зросли на 15 %: становили в 1999 році 104,6 млрд юанів, або 14,1 % витратної частини бюджету на 1999 фінансовий рік [234]. Причини стурбованості японської сторони, разом із тим, пов'язані навіть не стільки із зростанням військових витрат у Китаї у 1990-ті роки,

скільки з наявністю фактів, які об'єктивно підштовхують китайське керівництво до прискореного військового будівництва. Саме факт збереження нестабільності в області регіональної безпеки й підштовхує КНР до необхідності модернізації та заміни застарілих видів озброєння, як і об'єктивна потреба у забезпеченні армії новою, високотехнічною зброєю, більш пристосованою для участі у можливих локальних регіональних конфліктах.

Зміни у бік посилення військової могутності сусіднього Китаю відбуваються на фоні його геостратегії, яка мало змінилася відносно Японії, а також викликає в останньої законне занепокоєння. Протягом багатьох століть Китай дивився на Японію, як на свого стратегічного супротивника. Належучи до різних гілок однієї й тієї ж самої монголоїдної раси, народи Китаю і Японії знаходились у різних геополітичних умовах і відчували на собі впливи різних факторів, внаслідок чого істотно відрізнялися один від одного в окремі історичні періоди за характером та рівнем розвитку. Ці обставини частіше всього й визначали відносини суперництва між Китаєм і Японією.

Частково причини китайської ворожнечі відносно Японії можна пояснити їх різними геополітичними положеннями, але при оцінці раннього стану формування політики Китаю в японському напрямку навряд чи правомірно застосовувати категорії класичної геополітики та розглядати їх ворожнечу в межах традиційних протиріч сухопутних та морських країн. Японія, не дивлячись на своє острівне розташування, багато віків не була розвинутою морською державою, у неї було відсутнє розвинуте мореплавство, і вона використовувала своє острівне розташування як реальну перешкоду для стримання експансії більш могутнього сусіднього континентального Китаю, компенсуючи, таким чином, свою економічну та стратегічну слабкість. У цей період Китай ще не розглядав Японію як серйозну антагоністичну морську силу.

Проте зі створенням наприкінці XIX століття могутнього воєнно-морського флоту й перетворення Японії фактично в єдину азійську імперію, яка проіснувала в такій ролі до кінця Другої світової війни, вона стала сприйматись Китаєм як ворожа країна, що прагне колоніальних володінь, розповсюдження свого впливу на сусідні держави та їх загарбання. Саме в цей період у свідомості китайських лідерів та рядових китайців сформувалася негативна постать Японії, яка зберігалася до кінця XX століття. До того ж зростала й об'єктивна необхідність участі Китаю в боротьбі з Японією за економічне і політичне домінування у Східній Азії.

На межі XX і XXI століть загроза безпеці Японії з боку Китаю полягала у відсутності прозорості щодо прогнозування майбутнього розвитку японсько-китайських відносин, в оцінці впливу сукупної

могутності Китаю на стабільність у регіоні. Та й самі міждержавні відносини Японії та Китаю важко безпосередньо назвати відносинами суперництва, як і співробітництва. З одного боку, за роки китайських реформ Японії вдалося створити в Китаї значний потенціал торгівельно-економічних і технологічних потреб із метою підтримки з нею добросусідських відносин. Наприкінці 1990-х років Китай став другим після США головним постачальником своїх товарів до Японії (у 1997 році обсяг імпорتنих закупок у США становив 75,6 млрд доларів, або 22,3 % всієї вартості японського імпорту, тоді як Китай постачав у Японію товарів на суму 41,8 млрд доларів, що становило 12,4 % усього японського імпорту) [235]. Проте, з іншого боку, у зовнішньополітичній поведінці Китаю зберігалися певні моменти, які Японія сприймала, як загрозу своїй безпеці.

У першу чергу, це торкається військових намірів Китаю відносно Японії, його недовіри, підозри та готовності запобігти будь-яким шляхом, навіть застосуванням сили, небезпечний, із точки зору китайського керівництва, розвиток подій у Східній Азії. Китай дуже вороже ставиться, наприклад, до процесу так званої мілітаризації Японії. Актуальність цієї проблеми для безпеки Китаю не тільки не знизилась після «холодної війни», але й, навпаки, ще більше зросла у 1990-ті роки. Причин тут декілька. По-перше, Пекін, без сумніву, розглядає накопичування Японією військової могутності як найбільш «серйозний дестабілізуючий фактор» у всьому регіоні [236]. Не забута експансія Японії проти Китаю у 1930-ті роки, величезні людські та матеріальні жертви, пов'язані з нею. По-друге, не дивлячись на досягнення у 1980-90-ті роки «переваги» над Японією у війнній області, Китай занепокоєний, що Японія може перетворитись у перспективі в наймогутнішу військову державу з ядерною зброєю та передовою військовою технологією. А це значить, що у Східній Азії саме Японія стане найбільш великою й реальною загрозою безпеці КНР у XXI столітті, і вона буде змушена приймати заходи власного захисту в японському напрямку [237]. По-третє, китайське керівництво занепокоєне, що вступ Японії у гонку озброєнь зможе істотно послабити Китай економічно і, можливо, навіть перекреслити більшість досягнень його політики модернізації наприкінці XX століття.

У XXI столітті Японія буде розглядати Китай як супротивника номер один й історична ворожнеча двох східноазіатських країн повернеться до початкової точки: в Академії воєнних наук НВАК із 1970-х років розробляються сценарії військових дій, в яких Японія виступає як стратегічний супротивник, разом зі США, проти КНР. Для японських лідерів цілком зрозуміло, що Китай буде намагатись будь-якими засобами

перешкоджати становленню Японії як регіональної і глобальної держави та як превентивний захід спробує випередити її у заповненні «вакууму сили», що був створений у регіоні після закінчення «холодної війни» [238]. При цьому для японського керівництва також зрозуміло, що Китай раніше, ніж Японія, перетвориться на воєнну наддержаву з одної простої причини: занадто різні силові потенціали обох країн. До того ж у Токіо не забувають, що в регіоні, як і раніше, зберігається велика недовіра до Японії в зв'язку з її колишньою агресією, у той же час, як Китайську Народну Республіку «всі бояться, але й поважають».

В Японії після «холодної війни» почали заздалегідь готуватися до можливості серйозного загострення відносин із Китаєм у XXI столітті й навіть до прямого силового протистояння. Разом із тим у Токіо конкретно не уявляють, в якій формі це протистояння може проявитися. Виходячи з реалій кінця ХХ століття, японці розглядають декілька можливих приводів для загострення відносин із Китаєм у майбутньому. Насамперед це територіальні суперечки щодо належності островів Сенкаку (Дяюйдао), які знаходяться під управлінням Японії, тоді як Китай вважає їх своєю територією. У 1970-ті роки у стані поновлення післявоєнних двосторонніх відносин та підписання мирного договору Китай погодився «залишити цю проблему на розгляд майбутніх поколінь», але вже у 1990-х роках лідери КНР вважали можливим знову загострити територіальну суперечку з Японією та 25 лютого 1992 року прийняли закон про територіальні води, який юридично, в односторонньому порядку, закріпив приналежність островів Китаю, а охорону архіпелагу та навколишньої території було доручено НВАК з усіма витікаючими з цього наслідками для безпеки Японії.

Така демонстративно жорстка позиція Пекіна щодо островів Сенкаку була викликана бажанням вчинити додатковий тиск на Токіо з метою отримання додаткових фінансових ресурсів для модернізації економіки, а також зв'язана з наполегливим наміром зберегти у національній власності величезні запаси нафти на шельфі островів. Останнє завжди можна вигідно використовувати як відповідний ресурс та вагому політичну карту в суперечливих питаннях з Японією у XXI столітті.

Серйозне незадоволення з боку Китаю Японія відчуває і в зв'язку з активізацією у 1990-х роках японсько-тайванських відносин. Китайські лідери розглядають зміцнення цих відносин як безпосередню загрозу територіальній цілісності країни [239]. Японія порушує «дух» спільної китайсько-японської заяви щодо Тайваню, збільшує потік японських інвестицій в економіку острова, розширює товарообіг, активізує офіційні контакти. Своїми зв'язками з Тайванем Японія певним чином сприяє

існуванню «двох Китаїв», а праві сили в Японії активно підтримують намагання Тайбея до незалежності.

Суттєво погіршують відносини Японії з Китаєм і важка історична спадщина японської агресії в Азії, яка періодично нагадує про себе у формі вимог офіційної влади Китаю до Японії про необхідність надання пільгової фінансової допомоги як компенсації за понесені збитки. Японська сторона в цьому питанні займає цілком категоричну позицію та вважає, що ця проблема вичерпала себе після поновлення дипломатичних відносин між двома країнами у 1972 році, коли Китай відмовився від військово-репараційних претензій до Японії. Все ж таки лідери КНР періодично заявляють про своє незадоволення позицією Токіо і навіть підрахували нанесені Японією збитки, які вона завдала Китаю під час агресії проти країн Азії у 1930-40-х роках.

Складне переплітання багатьох суперечливих політичних, економічних, історичних і стратегічних факторів заважає керівникам Японії чітко уявити собі всі реальні та потенційні загрози безпеці з боку Китаю у XXI столітті. Разом з тим фактичним для них є те, що протиріччя між двома країнами не тільки зберезуться, але й будуть із часом посилюватися [240].

Додатковим аргументом для такого висновку, крім факторів, розглянутих вище, є, на думку автора, суперечність процесів внутрішнього розвитку самого Китаю, відповідний розрив між його зростаючими політичними амбіціями на регіональне лідерство, з одного боку, та внутрішньою перенапругою сил для їх реалізації – з іншого. Справді, прогнози, що робились для Китаю протягом 1990-х років аналітиками різних країн, головним чином були багатообіцяючими: і темпи економічного зростання, і масштаби іноземних інвестицій у китайську економіку забезпечували вагомий фундамент для традиційного висновку про те, що протягом майже двох десятиріч Китай вийде на рівень сучасної світової держави, рівної США та країнам об'єднаної Європи. За показниками валового внутрішнього продукту (надалі ВВП), Китай може значно обійти Японію, а набутий економічний потенціал дозволить йому посилити свою воєнну могутність настільки, що він може стати загрозою для сусідів по регіону і навіть для більш віддалених країн. Змінивши свої позиції завдяки приєднанню Гонконгу, Макао, а можливо, і Тайваню, «Великий Китай», дійсно, може розраховувати на перетворення в майбутньому не тільки в регіонального лідера, але й у світову державу.

Разом із тим ряд факторів свідчить про те, що, якщо це здійсниться, то Китаю прийдеться заплатити занадто високу ціну, яка у кінцевому результаті, підірве його економічну й соціально-політичну стабільність, а його лідеру необхідно буде шукати вихід із цієї ситуації. Для

підтримки високих темпів зростання протягом історично тривалого періоду часу необхідно вдале поєднання ефективності державної влади, політичної стабільності та соціальної дисципліни всередині країни, високого рівня накопичування та іноземного капіталовкладення, а також «спокою» на національних кордонах. Збереження всіх цих позитивних факторів протягом тривалого часу стало неможливим навіть для Японії (середньорічні темпи зростання її ВВП не перевищили в 1990-ті роки 1,4 %), хоча відомий політолог Езра Вогель ще наприкінці 1997-х років передбачив Японії позицію «номер один» у світовій ієрархії провідних країн Заходу і пропонував лідерам США навчатися саме у японців [241].

Тривала підтримка високих темпів зростання, безперечно, приведе Китай до серйозної перенапруги в економіці та соціальній сфері. Так, споживання Китаєм енергії вже зростає такими темпами, які набагато перевищують можливості внутрішнього виробництва. Цей розрив буде збільшуватись у будь-якому випадку, але він суттєво зросте, якщо темпи економічного росту Китаю будуть зберігатися на такому високому рівні. Напружена ситуація може скластися й на ринку продовольства. Чисельність населення Китаю продовжує швидко зростати, не дивлячись на зниження темпів приросту, саме тому імпорт додаткового продовольства набуває все більш вагомого значення для внутрішньої стабільності. Зростаюча залежність Китаю від імпорту продуктів харчування не тільки збільшить навантаження на національні економічні ресурси, виходячи з більш високих цін на імпортне продовольство, але й зробить Китай політично більш уразливим стосовно будь-якого зовнішнього діяння [242].

Реалізація амбіційних планів воєнного будівництва, розширення і модернізація збройних сил, враховуючи накопичення стратегічного ядерного потенціалу, вже в 1990-ті роки вимагали витрат на ці потреби до 20 % ВВП [243]. При збереженні цієї тенденції виникне сильний негативний тиск на економіку Китаю, і тягар військових витрат зробиться занадто важким, як це відбулося в роки «холодної війни» в СРСР, який не зумів витримати гонку озброєнь з США і країнами НАТО [244]. Крім того, активна діяльність Китаю у військовій області здатна викликати адекватну реакцію у країнах регіону, що може призвести до небажаного порушення балансу сил у Східній Азії.

Важливими факторами внутрішнього розвитку Китаю, які можуть негативно вплинути на стабільність у регіоні, є також зростаюче соціальне розшарування у китайському суспільстві та нерівномірність розвитку районів країни. Південні та східні райони Китаю, а також великі міста опинились найбільш доступними для іноземних капіталовкладень і

зовнішньої торгівлі та отримали найбільші прибутки від економічного росту країни. Навпаки, сільські райони, розташовані у китайській глухомані, серйозно відстали у своєму розвитку, нараховували у другій половині 1990-х років величезну, до 100 млн чоловік, армію безробітних, мали занадто низький рівень соціальної забезпеченості населення у порівнянні з іншими районами [245]. Ця порохова соціальна бочка в будь-який момент готова вибухнути та здійснити рішучий вплив на політичну стабільність у країні в цілому. У Китаї зберігаються умови для фронтального зіткнення інтересів бюрократичної політичної еліти, яка традиційно заявляє про свою вірність соціалістичним ідеалам, але насправді вона більше піклується про збереження своїх майнових привілеїв, з одного боку, і більшою кількістю населення, вкрай незадоволеною своїм матеріальним становищем на фоні зовнішнього статистичного благополуччя китайської економіки, і яка вимагає більш рівномірного розподілу національного продукту, – з іншого. Цілком логічно, що наступному поколінню лідерів Китаю у XXI столітті прийдеться розв'язати складну соціально-економічну і політичну задачу в регулюванні зростаючих протиріч між соціалістичною, за формою, політичною системою держави та ринковою, по суті, структурою економіки. У всіх випадках у цілому Китаю навряд чи буде загрожувати внутрішньополітична нестабільність [246].

Самі китайські лідери також очікують зростання серйозних внутрішніх протиріч та задалегідь готуються до можливості надзвичайно небезпечних для стабільності політичних струсів [247]. Справа в тому, що, якщо Китай навіть збільшить у три рази виробництво ВВП, за рівнем доходів на душу населення країна залишиться в останніх рядах держав світу, не кажучи вже про надзвичайну бідність значної частини китайського суспільства.

Таким чином, «китайський виклик» інтересам безпеки Японії у XXI столітті з об'єктивних обставин уявляється досить серйозним, і враховувати його лідери країн просто зобов'язані. Поза будь-яким сумнівом, Китай стане домінуючою регіональною державою у Східній Азії, і його військова могутність набагато перевищує оборонні можливості його найближчих сусідів, враховуючи Японію. Китай хоча й не стане світовою наддержавою з ключових показників розвитку, але буде все більше зміцнювати свої позиції в регіоні, виходячи з особливостей історії своєї цивілізації, географії та економіки [248]. Ці особливості змусять лідерів країни протягом першого десятиріччя XXI століття більш наполегливо демонструвати потребу приєднати до себе Тайвань, що цілком може статися після економічного і політичного «поглинання» Гонконгу. При цьому реальна загроза дестабілізації

ситуації у Східній Азії виникне, з одного боку, через намагання Китаю силою нав'язати свою політичну волю країнам регіону, а з другого – буде пов'язана з необхідністю для США цьому протидіяти.

Існує ще одна причина, яка дозволяє, на думку автора, японським політикам розглядати Китай у XXI столітті як загрозу стабільності своїм стратегічним інтересам у Східній Азії. Це спроби Китаю включити об'єднану Корею до поясу свого впливу в регіоні. Китай разом із тим занепокоєний, що можливе об'єднання Кореї може піти за сценарієм, який влаштовує лише Південну Корею, що для Пекіна рівноцінно посиленню американських і частково японських позицій на Далекому Сході. Такий сценарій, безумовно, викликає у китайців бажання опору. У Китаї розроблено свій варіант об'єднання, який має за мету перетворення об'єднаної Кореї у нейтральну країну, своєрідний «буфер» між Китаєм і Японією. При цьому китайське керівництво розраховує на те, що з часом історична ворожнеча корейців до Японії сама по собі приведе Корею у сферу китайського впливу у Східній Азії [249].

Амбіційні плани китайських лідерів передбачають також активізацію боротьби в регіоні за ринки збуту і нові джерела енергетичних ресурсів, враховуючи родовище шельфу Південно-Китайського моря. Сукупні активи 500 провідних компаній Південно-Східної Азії, власниками яких є китайці, склали за даними середини 1990-х років, біля 540 млрд доларів [250]. Китайці, які мешкають у країнах Східної Азії, контролюють біля 90 % економіки Індонезії, 75 % економіки Таїланду, 50-60 % малайзійської економіки, а також повністю економіку Тайваню, Гонконгу, Сінгапуру [251]. Тривога з цього приводу примушує політичну еліту країн Східної Азії відкрито говорити про «економічну інтервенцію Китаю в регіоні», так само як у 1970-ті роки тут говорили про японську експансію.

Наприкінці XX ст. Корейський півострів став впливовим чинником серйозної зміни балансу сил та конфігурації взаємин між основними державами, залученими у врегулювання корейської проблеми і, зокрема, взаємодії двох протилежних тенденцій: з одного боку, незаперечним зміцненням впливу США, а також КНР в умовах послаблення в першій половині 1990-х рр. позицій РФ, яка сьогодні енергійно прагне їх відновити; і збереження на колишньому рівні впливу Японії і; з іншого боку, активізується зусиллями США, Японії та Республіки Корея, механізм військово-політичних, економічних тристоронніх зв'язків із метою вироблення спільного підходу до КНДР [252, с. 210].

Керівники трьох держав розглядають цей механізм як довготривалий і важливий універсальний інструмент реалізації їх зовнішньополітичних

цілей і приділяють підвищену увагу проблемам його вдосконалення як в умовах подальшого зростання напруженості на Корейському півострові, так і в умовах можливого ослаблення [253, с. 93].

Характерно, що і на міжкорейському саміті, який відбувся напередодні, Міністерство у справах об'єднання РК визнало за необхідне підкреслити, що сама домовленість залишалася незмінною. При цьому дипломатія США продемонструвала неабияку гнучкість, здатність швидко переходити від конфліктно-силового, натискного сценарію у відносинах із КНДР, як це було під час «ядерної кризи» 1993-1994 рр., до конструктивно-переговорного в період підписання женевських «рамкових» угод [254, с. 110].

З середини 1990-х років творці зовнішньої політики в Вашингтоні прийшли до переконання, що в умовах втрати головного військово-політичного союзника та економічного партнера-спонсора в особі СРСР, очікуваної кризи в керівництві КНДР, після смерті Кім Ір Сена в 1994 р., важкої економічної та продовольчої кризи, що відбулися в значній мірі наслідком небувалих за масштабами повеней і посухи, що були в Північній Кореї протягом трьох років поспіль у середині 90-х рр., КНДР неминуче «опиниться» поглиненою Республікою Корея. Тому, як вони вважали, з урахуванням саме такої перспективи, буде більш розумним відійти від ризикованого курсу військово-силового тиску та ізоляції північнокорейської держави.

Все це дає підстави дійти висновку, що фактично США, намагаючись «нормалізувати» відносини у «політичному трикутнику» (Сполучені Штати-РК-КНДР) й таким чином сприяти вирішенню «корейської проблеми», на жаль, самі перетворились у дестабілізуючий чинник Корейського півострова, який негативно впливає на систему міжнародних відносин на Далекому Сході в цілому.

3.4. Взаємовідносини США та Японії: 1990-ті роки – сучасність

Закінчення «холодної війни», розпад СРСР і зникнення системи біполярного протистояння в міжнародних відносинах створили на початку 1990-х років нову геополітичну ситуацію в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, в якому почала розвиватись регіональна багатополарність. Вашингтон, не бажаючи втрачати свої провідні позиції у міжнародному порядку в АТР, прагнув до того, щоб його роль у регіоні залишалася домінуючою. При цьому більшу частину фінансово-економічного й військового тягаря вони намагалися перекласти на плечі країн, які безпосередньо є суто складовою частиною Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

На думку дослідниці Дудко І. Д., «зовнішньополітичні орієнтири США були спрямовані не тільки на західну півкулю з її Північною та Південною Америками, а й на Близький та Середній Схід, регіони Тихого океану, Атлантику, Європу. США починають претендувати не тільки на роль центра, а й головного чинника міжнародного порядку» [255, с. 129]. Автор роботи погоджується з думкою фахівця, адже після розпаду СРСР у світі не було країни рівної США в економічному, політичному, воєнному розвитку.

Сполучені Штати на сучасному етапі не мають наміру ліквідувати свою військову присутність у АТР і американську систему безпеки, яка склалася тут за повоєнні десятиріччя. США намагаються брати участь у миротворчих військових регіональних операціях із метою виконання таких відповідальних функцій, як забезпечення повітряних мостів, тобто доставки військових контингентів до пунктів проведення операцій, організація зв'язку, тилового забезпечення [256, с. 116].

Наприкінці ХХ ст. змінюються орієнтири й зовнішньої політики Японії. Якщо до початку 1990-х років Японія відмовлялася включитися в загальний процес роззброєння і досить пасивно відносилася до будівництва нового міжнародного порядку в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та пошуків інших, крім існуючих, форм забезпечення безпеки, то з часом, під впливом міжнародних обставин, Японія поступово стала включатися в загальний процес переговорів [257, с. 24].

Отже, зовнішньополітичний курс Японії у сфері забезпечення власної безпеки, а також зміцнення основ регіональної безпеки в басейні Тихого океану на найближчі роки буде полягати переважно в тому, щоб досягти більшої самостійності і незалежності від США, але в межах японсько-американського військового альянсу.

Японсько-американський договір безпеки 1951 року, а потім 1960 р. понад півстоліття залишається основою не тільки відносин двох держав, а й регіональної структури безпеки. Присутність американських військ на території Японії й «ядерна парасолька» покликані забезпечити її безпеку. США мають стратегічну платформу в АТР, доповнену угодами з Республікою Корея і Філіппінами. Утворений на засаді договору військово-політичний союз служить гарантом проти можливого відродження «японського милітаризму». Японсько-американська система безпеки в цілому влаштовувала союзників, однак, через те що змінилася на початку 90-х років міжнародна ситуація, а також з'явилися нові суперечності в різних областях двосторонніх відносин, активніше з обох сторін залунали голоси, які вимагали перегляду договору [258, с. 95].

У США думки розділилися на тих, хто звертав увагу насамперед на економічні протиріччя між двома країнами, і тих, хто на перший план

ставив важливість володіння військовими базами в Тихому океані. Японська зовнішня політика була спрямована на здобуття самостійності, в країні зростало незадоволення громадськості, у зв'язку з розміщенням на японській території військових баз США. У японських політичних колах існувало три точки зору щодо подальшої долі договору:

1. Відмова від військового альянсу в зв'язку із закінченням «холодної війни» (опозиційні партії).

2. Збереження договору і політики стримування в умовах нестабільної ситуації у світі та регіоні (військові, уряд, частина ЛДП).

3. Якісна зміна договору, зі зменшенням значення військового компоненту і акцентом на політичному, економічному, науково-технічному і гуманітарному співробітництві (СДПЯ).

Американсько-японський альянс, спочатку створений як механізм протистояння «радянському експансіонізму», в 1990-ті роки був покликаний взяти на себе нову роль у забезпеченні регіональної безпеки. Сьогодні головними завданнями японсько-американського союзу є протистояння існуючим в АТР загрозам і запобігання появи нових. Серед «старих» загроз, у першу чергу, називають Північну Корею, чий військовий потенціал піддає загрожує значній території Північно-Східної Азії. До того ж більша частина Японських островів знаходиться в радіусі дії північнокорейських ракет. Поряд із «ядерними підозрами» викликають побоювання й запаси хімічної і біологічної зброї, які має у своєму розпорядженні КНДР.

Ще одним «джерелом заклопотаності» Японії є так званий «китайський фактор». Поряд із швидким економічним зростанням Китай упевнено розвивається в області широкомасштабного військового будівництва та модернізації збройних сил. Значний арсенал зброї масового знищення, включаючи ядерну та хімічну, посилюють побоювання Японії щодо поведінки КНР у майбутньому [259, с. 165].

Як зазначає японський дослідник Хіросі Кімура: «Росія на даному етапі не представляє такої загрози, як колись СРСР, проте вона стоїть на третьому місці в японському списку загроз в АТР. Політична та економічна нестабільність у Росії, з точки зору Японії, загрожує ефективності контролю над озброєннями, а розквіт організованої злочинності в сфері економіки підвищує ймовірність нелегальної торгівлі зброєю, включаючи зброю масового знищення» [260, с. 87].

Переоцінка військового союзу Японії та США була розпочата в другій половині 1990-х років. У квітні 1996 р. Р. Хасімото і Б. Клінтон підписали *Спільну декларацію з питань безпеки*. Сторони висловили впевненість у тому, що японсько-американські відносини є наріжним каменем у справі підтримання стабільної та процвітаючої ситуації в

АТР і являють собою істотну частину підтримки американської залученості до справ регіону. США підтвердили, що на даному етапі вони наполягають на присутності в регіоні 100-тисячного контингенту військ. Японія висловила готовність надавати організаційну підтримку США під час проведення спільних військових навчань і у разі участі американських збройних сил у миротворчих операціях.

Якщо за договором 1960 р. Японія не повинна була втручатися у військові операції США за межами її території, то відтепер зросла її роль у підтримці безпеки регіону, і договір набув «симетричності». Також декларувалося прагнення Токіо до зміцнення японсько-американських заходів з безпеки, до розширення меж оборонного співробітництва, до посилення регіональної та глобальної взаємодії двох країн. Підписання декларації символізувало вихід японсько-американського співробітництва на якісно новий рівень [261, с. 245].

23 вересня 1997 р. відбулося підписання нових *«Керівних принципів двосторонньої співпраці в області оборони»*, які концептуально змінили характер двосторонніх військових зобов'язань. У разі виникнення кризових ситуацій Японія брала на себе зобов'язання з матеріально-технічного забезпечення й надання тилової підтримки США.

Таким чином, військове співробітництво Японії і США вийшло на рівень конкретно-ситуаційного реагування на надзвичайні ситуації у районах, прилеглих до Японії. До категорії «надзвичайних ситуацій» відносяться: виникнення або загрози збройних конфліктів навколо Японії; нестабільність у районі, де збройні конфлікти призупинено; переростання внутрішньополітичного «хаосу» в окремій державі в регіональну проблему; масова поява, біженців у результаті політичної нестабільності в будь-якій державі, і вірогідність їх напливу до Японії; визнання регіональної країни агресором і введення проти неї економічних санкцій.

Для прийняття нових «керівних принципів» знадобилося внесення певних поправок в існуюче японське законодавство, а саме: зміна Закону про сили самооборони, що стосується використання ВМС Японії за межами територіальних вод; було підтверджено право військово-морських сил проводити мініотральні операції. Крім того, військовим кораблям ВМС було дано офіційне право евакуювати японських громадян із «небезпечних зон» за кордоном. У другому законопроекті був викладений «новий базовий підхід» до визначення району, в якому будуть діяти сили самооборони спільно зі збройними силами США у разі надзвичайних обставин.

У травні 1998 р. між США і Японією було підписано Угоду, яка передбачає спільне надання підтримки в тиловому забезпеченні

збройних сил обох країн, постачання матеріалів, обладнання та послуг не тільки у мирний, але й у військовий час.

У лютому 1999 р. японський уряд оголосив про намір підписати зі США меморандум про співробітництво та інші документи, в яких будуть обговорені певні сфери проведення спільних досліджень. Кроки у цьому напрямку викликали критику з боку сусідніх країн, які вважають, що система Протиракетної оборони (ПРО) знижує значення міжнародних зусиль з ядерного роззброєння, погіршує стратегічне положення в Східній Азії, змушуючи сусідів збільшувати свій ядерний потенціал, має спрямованість проти третіх країн, може призвести до посилення військової потужності Японії. Японський уряд запевнив, що система ПРО не порушує Договір 1972 р., зміцнює оборонний, але не наступальний потенціал Японії, і не націлена на жодну з країн [262, с. 223-224].

Терористична атака проти США 11 вересня 2001 р. зумовила якісно новий вимір американсько-японських відносин у політико-дипломатичній та військово-стратегічній областях.

Гасло боротьби з тероризмом було негайно використано США як основна мобілізуюча і рушійна сила в реалізації нової американської стратегії щодо Далекого Сходу, де Японії, як завжди, знову відводилося ключове місце.

Базові напрямки зміцнення американсько-японського співробітництва були розроблені групою відомих американських фахівців у галузі забезпечення безпеки з Інституту національних стратегічних досліджень та Університету Національної оборони США, які ще в листопаді 2000 р. надрукували доповідь «Сполучені Штати і Японія на шляху до зрілого партнерства» («Доповідь Армітіджа-Ная») [263, с. 77]. У розробці було обґрунтовано підвищення ролі і місця Японії в усіх напрямках і аспектах американської політики в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Більш того, в ній була зроблена спроба визначити засоби та інструменти для того, щоб усунути основний «парадокс» сучасних американсько-японських відносин, який полягає в тому, що займаючи найвище місце в ієрархії відносин зі США, вони залишаються достатньо нестійкими, а інколи представляють виклик нормалізації ситуації в регіоні. Як один із засобів укріплення пропонувалося підвищити рівень довірливості та рівноправності між обома країнами.

Після обрання на посаду президента США Дж. Буша-молодшого була надана можливість реалізувати на практиці плани далекосхідної політики республіканської адміністрації. Початок реалізації нового курсу США було позначено призначенням на посаду американського посла в Японії особистого друга президента, сенатора Х. Бейкера. У

своєму напутті Х. Бейкеру Дж. Буш заявив, що до Японії він посилав свої кращі кадри, оскільки у світі для США в цей час немає більш важливого партнера, ніж ця країна, крім того, президент зазначив, що американсько-японський альянс базується на спільності життєво важливих стратегічних, економічних та інших інтересів. У «новому курсі США» позначилося прагнення Вашингтона усунути ситуацію, при якій Японія не тільки займала другорядне становище в японсько-американському військово-політичному союзі, але й визнавала цю підлеглу роль [264, с. 107].

У першу чергу змінився сам стиль і методи американської політики відносно Японії. На відміну від періоду кінця 1990-х років США тепер на офіційному рівні уникають не тільки здійснення будь-якого тиску на Токіо, але й утримуються від висловлювань, які можуть бути розцінені як спроба диктувати свої умови.

У цілому Вашингтон став працювати у далекосхідному напрямку й японському, зокрема, більш тонко й м'яко, використовуючи принципи, характерні для традиційної східної дипломатії. Про існуючі проблеми, що заважають, за поглядами США, позитивному розвитку двостороннього співробітництва, часто говориться не прямо, а в завуальованій, але зрозумілій для партнера формі, залишаючи для нього можливість самому зробити відповідні ініціативи і, дозволяючи «зберегти обличчя» навіть у делікатних ситуаціях [265, с. 37].

Під час переговорів прем'єр-міністра Японії Дз. Коїдзумі з президентом США Дж. Бушем було викладено програму, яку японський уряд мав намір, починаючи з 2003 року, реалізувати, у зв'язку з терористичною атакою на США:

- забезпечити безпеку американських військових баз і об'єктів на території Японії;
- затвердити парламентом «Закон про спеціальні заходи щодо боротьби з тероризмом»;
- внести корегування до окремих статей Закону про сили самооборони.

Таким чином, можна зробити висновок, що Японія стала одним із активних учасників антитерористичної коаліції, очолюваної США, що надало новий імпульс японсько-американському співтовариству в політичній та військово-стратегічній сферах.

Важливим напрямком японсько-американської взаємодії в політико-дипломатичній, економічній, військово-стратегічній та інших сферах є комплекс проблем, пов'язаних із Корейським півостровом, у тому числі з так званою «північнокорейською загрозою». Ця загроза, яку до недавнього часу США і Японія відносили до розряду потенційних,

стала набувати більш реальних форм після того, як КНДР почала проводити масштабні роботи зі створення власної ядерної зброї, засобів її доставки й досягла певних зрушень на цьому шляху [266, с. 99].

Ускладнення ситуації на Корейському півострові відбулося у зв'язку з випробуваннями КНДР балістичної ракети «Тепходон-1». Випробування було по-різному оцінено США та Японією. США вважали, що мала місце невдала спроба запуску Пхеньяном штучного супутника Землі японські ж фахівці стверджували, що КНДР випробувала балістичну ракету (БР) проміжної дальності, і принципово поставили питання про посилення взаємодії між США та Японією [267, с. 302].

У квітні 1999 р. США, Японія і Південна Корея в інтересах вироблення і проведення скоординованої політики щодо Пхеньяну сформували так звану «Тристоронню групу координації і спостереження». Ця група, створена під егідою провідних науково-дослідницьких інститутів трьох країн, займалася такими проблемами:

- забезпечення безпеки в Північно-Східній Азії;
- координація позицій сторін;

– формування єдиного підходу та вироблення рекомендацій урядам з проведення спільних акцій щодо КНДР [268, с. 451].

Робочі зустрічі групи проводять один раз у квартал (чотири рази на рік) на рівні заступників міністрів закордонних справ країн-учасниць.

За ствердженням українського дослідника професора Проня С. В., «корейська проблема» перетворилася на один із застарілих і тривалих серед регіональних конфліктів. Його характерною рисою є те, що протягом всього часу зберігається високий ступінь напруженості, який серйозно ускладнює міжнародну ситуацію на Далекому Сході» [269, с. 153]. Необхідно також зауважити, що процес врегулювання японсько-північно-корейських відносин, створення режиму транспарентності на Корейському півострові певною мірою ускладнюється не співпадінням позицій з цього питання між Японією та Південною Кореєю. Сутність негараздів зводилася до того, що Сеул переслідував у кінцевому рахунку мету об'єднання країн і навіть розробив спеціальну програму міжкорейського співробітництва під назвою «Сонячне світло», але Токіо, навпаки, в першу чергу, був зацікавлений у нерозповсюдженні ядерної зброї на Корейському півострові, у припиненні виробництва та експорту стратегічних ракет північнокорейського походження, у нормалізації відносин з КНДР.

Аналізуючи більш детально проблему японської зацікавленості у збереженні військово-політичного союзу зі США на майбутню перспективу, необхідно виділити чотири головні пояснюючі групи факторів.

По-перше. Союз зі Сполученими Штатами Америки дозволяє Японії компенсувати свою стратегічну уразливість. Японія була в минулому й залишається в майбутньому вразливою щодо будь-яких порушень у світовому потоці ресурсів та товарів. Більше того Японія фактично ізольована в регіоні через відсутність союзників, але політично залежна в сфері безпеки від США, які в той же час є її головним економічним суперником. Азіатські сусіди Японії відчувають до неї давно ворожнечу ще з часів Другої світової війни.

Політична ізольованість Японії в регіоні наполегливо підштовхує її до поглиблення союзу зі США з метою зміцнення безпеки. Необхідно разом із тим зауважити, що для сучасного покоління японців, не травмованих досвідом Другої світової війни, збереження геополітичної залежності від американської військової могутності навряд чи буде прийняте у XXI столітті як з історичних обставин, так і в силу самоповаги. Зрозуміло, що Японія – це країна, яка не повністю задоволена своїм глобальним статусом, і, безумовно, має право на офіційне визнання себе як світової держави, але залежність від Америки в області безпеки перешкоджає цьому. Разом із тим відміна або навіть поетапне скасування американсько-японського Договору безпеки зробили б Японію стратегічно уразливою перед небезпекою, яка пов'язана з можливою в майбутньому регіональною або глобальною дестабілізацією. На випадок відмови від союзу зі США, для Японії можливі два шляхи: або погодитись із регіональним господарюванням Китаю, або здійснити не тільки дорогоцінну, але й небезпечну програму воєнного переозброєння. Саме тому більшість японців розуміють, що термінова зміна стратегічного курсу в бік відходу від США буде негативною за своїми наслідками для безпеки країни. Звідси – збереження зацікавленості до поглиблення союзу зі Сполученими Штатами.

По-друге. Союз зі США дозволяє Японії вигідно використовувати зацікавленість Сполучених Штатів у стратегічному партнерстві з нею, яке має півстолітню історію. Після закінчення громадянської війни в Китаї в 1949 році й приходу до влади комуністичної партії Китаю американська політика на Далекому Сході спиралась, перш за все, на Японію. Спочатку Японія була лише місцем перебування американських окупаційних військ, але з часом вона стала основою американської воєнно-політичної присутності в АТР та важливим глобальним союзником Америки, залишаючись при цьому й добре захищеною її протекторатом.

Японію цілком задовольняє, що в межі майбутніх глобальних геостратегічних інтересів Америки входить співробітництво з нею, а

значить, і виконання обов'язків згідно Договору безпеки. Чи буде Японія при цьому васалом, суперником або партнером США, в кінцевому результаті залежить від здібності японських лідерів точно визначити, саме яких цілей їм необхідно добиватися в союзі зі США, і чітко відокремити лінію водорозділу між геостратегічною місією Сполучених Штатів на Далекому Сході, з одного боку, і намаганням самої Японії відігравати роль світової держави з підтримкою США – з другого. Японія хоче у власних інтересах розіграти з Америкою дві карти: одну, пов'язану з поворотом у бік зміцнення власного військового потенціалу, другу – з нахилом у бік зближення з Китаєм. І те, і інше свідчило б про значне обмеження провідної ролі американців в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та крах їх спроб сформувати в Євразії політичний розподіл сил, яким можна керувати з Вашингтона.

Разом із тим для США цілком зрозуміло, що тільки міцний альянс з Японією зможе направити в майбутньому в необхідне русло намагання Китаю та стримувати, по можливості, його дії в регіоні. Для інтересів безпеки самої ж Японії в цьому випадку важливо, що завдяки зацікавленості Америки в союзі з нею в АТР, сторони могли б з метою стабілізації ситуації знаходити розумні компроміси між стратегічними амбіціями Сполучених Штатів на світове лідерство, Китаю – на домінування в регіоні, Японії – на роль глобальної держави.

Підтримка особливого партнерства з Америкою важлива для інтересів безпеки Японії і в тому розумінні, що вона забезпечить для неї не тільки стратегічні, але й економічно вигідні можливості. Японія може розраховувати на укладання зі США угоди про вільну торгівлю та на створення в перспективі спільного японсько-американського торговельного простору [270].

Надання офіційного статусу обом країнам у стратегічній, політичній та економічній сферах створює для Японії більш стабільну геополітичну опору, як у формі довготермінового перебування американських військ на Далекому Сході, так і у вигляді конструктивного виконання Сполученими Штатами своїх стратегічних обов'язків перед Японією.

По-гребте. Союз зі Сполученими Штатами корисний для Японії і з точки зору інтересів, пов'язаних із стратегічним стриманням Китаю. Зростаюча могутність останнього на азіатському континенті поряд з перспективою розповсюдження китайського впливу на райони Тихого океану, які мають особливе економічне значення для Японії, посилює її зацікавленість у залученні політичного авторитету і воєнної могутності США для підтримки стабільності в АТР. З одного боку, в Японії, безумовно, має місце культурне та емоційне тяготіння до Китаю, почуття азіатської спільності. У колах політичної еліти Японії

існує навіть думка, що могутній у військовому та економічному відношенні Китай сприяє ефекту підвищеної вагомості союзу з Японією для Сполучених Штатів Америки, бо домінування останніх у Східно-Азіатському регіоні помітно знижується в міру зростання китайського впливу. Але, з другого боку, для японців Китай – традиційний суперник, колишній ворог та потенційна загроза в регіоні. Це робить співробітництво з Америкою в сфері безпеки важливим, як ніколи раніше, не дивлячись на певні обмеження політичної та воєнної незалежності Японії.

По-четверте. Японія зацікавлена використовувати цілий комплекс зобов'язань США по захисту її безпеки, починаючи з Договору безпеки 1960 року і закінчуючи Спільною декларацією про союз безпеки на XXI століття. Такої системи безпеки у Японії немає з жодною країною світу. Базовий Договір про взаємне співробітництво і безпеку між США та Японією фактично юридично закріплює протекціонізм Сполучених Штатів відносно Японії. Принциповими в цьому документі є, насамперед, статті V і VI [271].

Інтересам безпеки Японії відповідає й чітко функціонуюча система захисту, роботу якої здійснюють спільні органи. До них входять: Консультативний комітет із питань забезпечення безпеки у складі Міністра закордонних справ та начальника Управління Національної Оборони (УНО) Японії, а також Державного секретаря оборони США; Консультативна нарада на робочому рівні, склад учасників якої визначається кожного разу в залежності від змісту обговорюваних проблем; Консультативний комітет із контролю за виконанням заходів японсько-американської системи безпеки, а також підкомітет оборонної співпраці. Для забезпечення чіткої взаємодії між силами оборони Японії та військами США японсько-американський Консультативний комітет із питань забезпечення безпеки ще в листопаді 1978 року прийняв документ – Керівні принципи японсько-американського співробітництва в області оборони. Цей документ є загальним керівництвом для розробки спільних заходів щодо забезпечення безпеки Японії, її територіальних вод та повітряного простору [272].

Суттєвим успіхом Японії у використанні потенціалу США в інтересах зміцнення національної безпеки в 1990-ті роки можна вважати підписання у квітні 1996 року Спільної декларації про союз безпеки на XXI століття. Колишній міністр оборони США Перрі назвав підписання цього документа «найбільш значною подією з моменту закінчення Другої світової війни» [273]. Декларація про безпеку підтвердила зобов'язання США щодо захисту Японії й у

XXI столітті та визначила головні напрямки кооперативних дій двох країн у цьому напрямку. Так у тексті Декларації підкреслюється, що ефективність системи безпеки Японії надалі буде базуватися на комбінації оборонних можливостей сил самооборони та заходів японсько-американської системи безпеки [274].

«Світле майбутнє Японії і світле майбутнє Сполучених Штатів – у XXI столітті. І ми підемо туди разом», – запевнив Білл Клінтон імператора Японії Акіхіто під час свого офіційного візиту до Токіо з 20 до 21 листопада 1998 року [275]. Ці слова экс-президента США небезпідставні, бо, як відомо, американсько-японські відносини на сучасному етапі характеризуються, з одного боку, глибокими протиріччями, що охоплюють практично весь комплекс цих відносин, а з другого – посиленням тенденцій взаємозалежності та співробітництва. Безумовно, що біля джерел загострення протиріч знаходиться співвідношення економічної могутності між США та Японією, що залишається на користь Сполучених Штатів, незважаючи на перетворення цієї країни у світового боржника, а Японії – у світового кредитора. Японія вже обійшла США у виробництві ВВП на душу населення. Але справа полягає зовсім не в тому, що Японія коли-небудь зможе відтіснити Сполучені Штати з деяких параметрів (військових, політичних, технологічних та інших), а в тому, що у найближчому майбутньому вона ніколи не зможе зайняти її місце, як наддержави номер один. У будь-якому випадку це не заважає Японії «наступати на п'яти» Америці, перш за все, у галузі високих технологій (на початку 1990-х років загальна частка США та Японії у світовому ВВП складала 40 %) [276].

Незважаючи на закінчення «холодної війни» та розпад СРСР, найважливішим фактором, що впливає на зміцнення відносин між США та Японією, залишається збіг військово-стратегічних інтересів двох країн.

Для Сполучених Штатів ці інтереси полягають, насамперед, у тому, що б в умовах досить нестабільної ситуації в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, ліквідації американських військових баз на Філіппінах та відсутності гарантій збереження їх перебування в Південній Кореї зуміти зберегти Японію з її економічною могутністю, військовим потенціалом та стабільними внутрішньополітичними умовами як надійного союзника. Крім того, військові бази на території Японії, враховуючи унікальність її географічного розташування, мають величезне значення для глобальної воєнної стратегії Сполучених Штатів.

Японія, зі свого боку, цінує військовий союз зі США, що забезпечив її безпеку та надав для неї можливість, обмеживши військові витрати, використовувати вільні фінансові засоби для вирішення головних соціально-економічних завдань. Як підкреслила у своєму виступі 28 квітня 1998 року перед студентами Університету Софія в Токіо Держсекретар США М. Олбрайт: «З часом, ми (США і Японія – С. П.) стали значно більше, ніж просто союз...» [277].

Закінчення «холодної війни» та зникнення «радянської військової загрози» наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років поставили Японію та Сполучені Штати перед необхідністю докорінного перегляду концептуального підґрунтя їх співробітництва у військово-стратегічній сфері. Японський щотижневик «Ніккей Уіклі» з цього приводу писав: «У зв'язку з суттєвими змінами у світі, безперечно, повинен змінитися характер японсько-американського договору безпеки. Договір, фактично, був направлений проти потенціальної загрози з боку Радянського Союзу та інших соціалістичних країн. Але сьогодні його головною метою буде співпраця Японії і США для того, щоб забезпечити стабільність і мир в АТР та в усьому світі» [278].

Серед японських політиків та вчених існує думка про необхідність подальшого існування договору за умов його адаптації до нових військово-політичних та економічних реалій на міжнародній арені. При цьому головним аргументом на користь договору безпеки є теза про необхідність надання йому більш широких функцій, які, по-перше, не повинні зводитись лише до військових аспектів співробітництва між США і Японією; по-друге, повинні взагалі вивести договір за межі двосторонніх відносин та, більше того, підняти його вагомість з регіонального до глобального рівня. Так Т. Наканісі, професор університету Сідзоука, вважає, що японсько-американський договір безпеки повинен забезпечити більш широкий політичний союз між двома країнами з функціями безпеки безпосередньо у його головному напрямку [279].

Провідний співробітник газети «Ніхон Кейдзай сімдун» М. Ісідзука у статті «Час переглянути японсько-американський договір безпеки» виділяє такі три аргументи на користь необхідності його збереження: по-перше, наявність дестабілізуючих елементів у Північно-Східній Азії; по-друге, те, що договір, немовби «той клей», який з'єднує міцний, як і в минулому, альянс між Японією та США; по-третє, існування такої функції договору, як утримання Японії на «американській мотузці» в Азії [280].

Досить цікавий матеріал щодо цієї проблеми містить журнал «Форін Еффейрс», на сторінках якого американсько-японські відносини

займають далеко не останнє місце. Так, президент американського Інституту японської політики і японського дослідницького Центру при Кембрідзькому університеті І. Кіна підкреслює: «Немає більш важливих відносин, ніж ті, що ми маємо з Японією. Вони ґрунтуються на взаємній тихоокеанській політиці безпеки та на об'єктивній глобальній політиці. Наш союз безпеки з Японією рівноцінний американській політиці безпеки в Азії» [281].

Він переконаний, що сьогодні в Японії існує «найбільш сучасна індустріальна структура у світі» [282]. Асистент професора Корнельського університету Томас Крістенсен у статті «Китайська реальна політика» вважає, що існують два важливі фактори для розуміння сучасної політики Японії – «американсько – японські відносини, що базуються на договорі безпеки, та політична і економічна стабільність Японії» [283]. Автор рецензії Дональд Загорія щодо книги досить відомих дослідників зовнішньої політики США в АТР Річарда Бернстайна і Роса Манро [284] пише, що непорозуміння, які виникають у відносинах між Японією і Сполученими Штатами, пояснюються саме намаганнями Японії «... економічно домінувати в Азії» [285].

У той же час Бернстайн та Манро запевняють, що Сполучені Штати не можуть більше спекулювати на тому, що «... добра Японія – це слабка Японія» [286]. Вони приходять до висновку, що «міцна Японія у партнерстві зі Сполученими Штатами є свідченням нового балансу сил в Азії» [287]. Ще у 1970-ті роки американський дослідник Герман Кан висловлював думку, що у майбутньому США і Японія будуть розвивати партнерські відносини, в яких Японія буде відігравати роль економічного фундаменту, а Сполучені Штати – роль політичного та військового лідера [288].

Проблеми збереження безпеки не пішли у минуле із закінченням «холодної війни». Хоча загроза виникнення глобальної ядерної війни й зменшилася, в зв'язку з ліквідацією протистояння між головними ядерними країнами – США та колишнім СРСР, проте значно зросла небезпека виникнення регіональних військових конфліктів, які можуть набути ще більш небезпечного характеру, у випадку подальшого розповсюдження зброї масового знищення.

Традиційно неспокійним у цьому плані вважається Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Головними факторами нестабільності тут були й залишаються постійна загроза виникнення конфліктних ситуацій, зростання націоналізму та тероризму, територіальні суперечки, ідеологічна та релігійна непримиренність як у самих країнах, так і за їх

межами. З багатьма цими надзвичайно небезпечними проблемами жодна держава не може впоратися сама.

Розуміючи складність ситуації в АТР, японські правлячі кола упевнені в тому, що необхідно не лише зберігати, але й зміцнювати військово-політичний союз зі Сполученими Штатами. Саме тому вони цінують запевнення американської адміністрації щодо виконання своїх зобов'язань із забезпечення безпеки [289].

Сполучені Штати Америки, як і раніше, метою своєї політики в АТР вважають подальше зміцнення стратегічного партнерства з Японією, яка, на думку Вашингтона, повинна брати на себе більше відповідальності у міжнародних справах, особливо після закінчення «холодної війни» [290]. США мають намір і надалі зберігати та охороняти військову могутність передового базування в регіоні на підставі двосторонніх військово-політичних договорів з Японією, Республікою Корея, Австралією, Таїландом та Філіппінами.

Американське керівництво вважає, що військово-політична присутність США в АТР відіграє балансує роль і є вагомим стримуючим фактором для тих країн регіону, економічний потенціал і військові сили яких швидко зростають і, в той же час, вони мають територіальні претензії до своїх сусідів, намагаючись застосувати для їх вирішення саме воєнні засоби. Багато азіатських країн, за переконанням американських експертів, занепокоєні військовою могутністю Китаю, Японії, Північної та Південної Кореї й позитивно сприймають те, що у регіоні розташовані військові угруповання Сполучених Штатів [291]. Крім того, як запевняв колишній помічник міністра оборони США з питань міжнародної безпеки Дж. Най, присутність американських військ значно скорочує потребу азіатських країн у накопиченні зброї та запобігає зростанню гегемоністських настроїв у регіоні [292].

Особливо важлива роль у підтримці стабільності в АТР знову ж відводиться японсько-американському договору про взаємне співробітництво та гарантії безпеки, значення якого добре розуміють як в Японії, так і у Сполучених Штатах. Американський дослідник Раймонд Вернон зазначає, що головною зовнішньополітичною проблемою для Сполучених Штатів є «збереження лідерства як світової воєнної і політичної сили, враховуючи обмеженість американських економічних та технологічних ресурсів», і роль Японії як «домінуючої сили в Азіатському Банку Розвитку й провідного інвестора у Південно-Східній Азії». «Об'єднуючою ланкою двох країн – є американсько-японський союз» [293].

Разом із тим слід нагадати, що в період «холодної війни» японські опозиційні партії намагались довести, що Японія, яка на їх думку, була причетна до американської глобальної стратегії, ставала об'єктом загрози у випадку розв'язання війни між США та СРСР. Але японський уряд та значну частину громадськості країни не влаштувала така аргументація. Вони були переконані, що під американською «військовою парасолькою» Японії була гарантована незалежність, а її економіка буде не тільки відновлена, але й швидко розвиватиметься. За допомогою військової могутності Сполучених Штатів Японія мала змогу не озброюватись так, як це робили Німеччина і Корея [294].

Не можна уявити, враховуючи складність політичної та економічної ситуації, що може трапитись найближчим часом на території колишнього СРСР, у Китаї або в Північній Кореї. Безумовно, що у Сполучених Штатах і Японії, які разом нараховують близько 7 % населення планети та зосередили 40 % світового валового національного продукту, викликає занепокоєність високий ступінь ризику у випадку різкого посилення дестабілізуючих факторів в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні [295]. Необхідно зауважити, що тільки у 1993 році прямі японські інвестиції в американську економіку становили 15 млрд доларів [296]. За прогнозами, до 2010 року загальний ВВП країн Азії складатиме 10,7 трлн доларів, тільки ВВП Японії досягне 84 % від ВВП Сполучених Штатів [297].

Після того, як розвалився Радянський Союз, що розглядався Японією та США як можливий супротивник, союзники стали відчувати певну розгубленість, бо в них було відсутнє досить чітке розуміння необхідності подальшого існування двостороннього договору безпеки.

Не викликає сумніву той факт, що японсько-американська система має значний вплив на розвиток міжнародної ситуації, на регіональні процеси, а також на внутрішньополітичні моменти у країнах-учасниках договору. Глобальне призначення договору безпеки продовжує залишатись, по-перше, в «стримуванні» Китаю і, в якійсь мірі, Росії; по-друге, у застосуванні необхідних засобів політичного регулювання на випадок зіткнення економічних інтересів могутніх економічних країн; по-третє, у діяльності щодо запобігання процесів, які викликають першочергову занепокоєність (наприклад, розповсюдження в країнах «третього світу» зброї масового знищення).

Договір безпеки, як і раніше, гостро необхідний для його учасників. Для Сполучених Штатів він, по-перше, є механізмом забезпечення присутності американських військ в Японії для підтримки стабільності на Далекому Сході, що сприяє досягненню у регіоні американських

політичних інтересів. По-друге, для американської сторони є надзвичайно важливим те, що взяті нею зобов'язання в межах договору, не дозволяють Японії перетворитись на могутню військову країну.

Для Японії користь від союзу полягає, перш за все, в тому, що вона звільнилася від зайвого військового тягаря. Крім того, договір зміцнює всю систему японсько-американських відносин. Принципові аргументи на користь збереження військового союзу зі США в своїх інтересах були викладені у достатньо відомій в Японії доповіді голови Комітету з вивчення проблеми національної обороноздатності Хіротаро Хігуті, надрукованої у серпні 1994 року [298]. Автор підкреслював, що безпека Японії в нових історичних умовах може бути найбільш повно гарантована тільки у військовому союзі з Америкою, бо після краху біполярної системи міжнародних відносин, формування нового світового порядку, розподіл сфер впливу реалізується методом «випробовувань та помилок» у внутрішній та зовнішній політиці великих країн, що небезпечно можливістю виникнення серйозних збройних регіональних конфліктів. Самій Японії при цьому належало дотримуватись, на думку Хігуті, як мінімум двох умов: по-перше, зміцнювати власну обороноздатність і, по-друге, не дозволяти США втягувати себе у майбутні збройні конфлікти в Східній Азії [299].

Таким чином, важливість японсько-американської системи безпеки практично жодна сторона не відкидає. Разом із тим всі зацікавлені сторони добре розуміють, що система знаходиться на зламі розвитку й настала потреба не тільки її вдосконалити, але й підвищити роль Японії в ній. І в США, і в Японії прийшли до розуміння, що договір повинен бути переглянутий із метою його пристосування до сучасної міжнародної ситуації. Так, в японському Управлінні Національної Оборони (далі скорочено УНО) намагаються дещо змінити сутність «договору», тобто йдеться про подальшу підтримку Японією американської військової присутності в АТР. Представники УНО стверджують, що будуть внесені тільки невеликі зміни, які не будуть суперечити японській конституції, і ніяким чином їх не можна розглядати як відхил від традиційної оборонної політики Японії [300].

Напередодні японсько-американських переговорів, які відбулися у травні 1995 року, УНО підготувало заяву, в якій оборонна система Японії визначилась як «невід'ємна частина її діяльності у рамках підтримки зусиль США щодо збереження глобальної стабільності» [301].

Такий підхід до договору свідчить про те, що УНО серйозно вивчає питання про розширення ролі Японії в системі безпеки і вже розпочало

його детальне доопрацювання. У зв'язку з цим, звертає на себе увагу намагання військових відомств переглянути підходи до двох головних статей договору, змістивши наголос із п'ятої статті, що зобов'язує здійснювати спільні оборонні дії у випадку нападу на Японію, на шосту, яка дозволяє військам США використовувати обладнання і територію Японії з метою «підтримки міжнародного миру та безпеки на Далекому Сході» [302]. У «Керуючих принципах співробітництва Японії і США у сфері оборони», що були прийняті у 1978 році, немає практичних вказівок щодо реалізації шостої статті, тому, на думку керівників УНО, необхідно розробити новий документ, в якому повинен бути розписаний механізм дії цієї статті.

Разом із тим, якщо навіть у поновлених «Керуючих принципах» будуть дані чіткі вказівки з приводу шостої статті, використати їх на практиці буде досить важко, бо, згідно з дев'ятою статтею японської Конституції, участь Японії у колективній обороні не тільки не передбачається, але й кваліфікується як перевищення необхідного мінімуму оборони. Щоб обійти цю перешкоду, у військових колах обох країн здійснюються спроби змінити визначення, яке пояснює використання шостої статті договору.

Так розробляється положення про «тилову підтримку дій американських військ із боку Японії у мирний час або на перехідній стадії від миру до надзвичайних обставин», що відрізняється від формулювання – «право на захист з використанням зброї». Військові вважають, що, якщо буде прийнято цей варіант, то він не зустріне сильного опору з боку опозиції в Японії [303].

Уряд Японії до цього часу займав подвійну позицію з цього питання. З одного боку, він офіційно заявив, що практична реалізація шостої статті, яка передбачає координовані дії між японськими силами самооборони й американськими військами у випадку виникнення конфлікту в районах, що належать до Японії, протиконституційна, бо вона саме у такому контексті може розглядатися, лише як колективна оборона.

Таким чином, наприклад, постачання палива військовим кораблям США, що знаходяться в зоні бойових дій, кораблям сил самооборони, за цією логікою, є прямим порушенням конституції Японії [304].

У Токіо ніколи до кінця не були впевненні щодо лояльності Сполучених Штатів відносно Японії. Командуючий американським корпусом морської піхоти, дислокованим в Японії на початку 1990-х років, обмовився, що армія США завжди знаходилася в Японії ще й для того, щоб у випадку необхідності, швидко відреагувати з

застосуванням сили на будь-які дії японських політиків, що не відповідають інтересам США (мабуть, малось на увазі встановлення відносин стратегічного партнерства Японії з Китаєм, СРСР або Індією, як порушення «правил гри» у біполярній системі міжнародних відносин) [305]. Коментуючи таку можливість, воєнний оглядач газети «Ніхон Кейдзай» М. Ісідзукі писав, що США ніколи не відкидали варіанта використання своєї військової могутності проти Японії, хоча, за Договором безпеки, вони повинні були б Японію тільки захищати [306].

З другого боку, японський уряд добре розумів, що рано чи пізно він повинен буде прийняти відповідні закони, які б легалізували дії сил самооборони й чітко визначили міру повноважень Японії у межах японсько-американського договору безпеки, у випадку критичної ситуації на Далекому Сході.

Можна констатувати, що в питанні збереження військової присутності США на Японських островах знайшли відображення загальні інтереси двох країн, хоча, безумовно, ситуація, в якій перебуває Японія, часом уявляється немовби «застиглою»: після більш як 50-річного закінчення Другої світової війни й майже 15-річчя «холодної війни» країна утримує на своїй території іноземні війська й несе всі фінансові, моральні та інші витрати. Автор дослідження вважає, враховуючи цей фактор, що друга у світі економічна країна не може претендувати на відповідний статус у системі сучасних міжнародних відносин. Дуже вдало існуючий стан відносин Японії та США характеризує американський політолог Пітер П. Престон: «Поки економічна могутність помалу сприяє успіхам країни у світовій системі, перш за все, економічними засобами, домінуючими відносинами на міжнародній арені для Японії залишаться відносини з США, які необхідно враховувати в першу чергу. Від японського уряду вимагався б суттєвий відхил від прийнятих вказівок у сфері політики» [307].

Виходячи саме з такого стану речей, Прем'єр-міністр Р. Хасімото заявив під час візиту Президента США Білла Клінтона в Токіо у квітні 1996 року про необхідність, нарешті, внести ясність у питання, «що повинна, а що не повинна робити Японія на випадок кризи, щоб японсько-американський договір безпеки зміг функціонувати на повну силу» [308].

Деякі країни АТР стримано й з недовірою поставилися до подальшого розширення функцій Японії в межах договору безпеки. У цілому, приймаючи та схвалюючи внесок Японії в економічний розвиток регіону, вони в той же час були занепокоєні тим, що зміцнення військово-

політичної ролі Токіо в японсько-американській системі безпеки суттєво посилить зростання мілітаристських амбіцій у цій країні [309].

Разом із тим події, що відбулися на Окінаві після інциденту, пов'язаного зі зґвалтуванням японської дівчинки американськими військовими у вересні 1995 року, сприяли обуренню та підвищенню занепокоєності в азіатських країнах. Вважалося, що скорочення та виведення з Окінави американського контингенту в зв'язку з вимогами японської громадськості, з одного боку, послабить ефект присутності США в регіоні, а з другого боку – змусить Японію зміцнювати власний військовий потенціал.

Бурхлива реакція населення Окінави на ці події й посилення вимог щодо перегляду японсько-американського договору та виведення контингенту США з Окінави збентежили й американську адміністрацію. Хоча вона і визнала провину своїх військовослужбовців і дала згоду передати їх до японського суду, а також прийняла рішення про передислокацію частини баз з острова, Вашингтон чітко висловився «за» збереження в Японії військового контингенту на попередньому рівні [310]. Про це було ще раз підтверджено під час візиту американського президента до Японії у квітні 1996 року. Щоб «загасити» антиамериканські настрої, Б. Клінтон прилюдно приніс вибачення японському народові за трагічний інцидент на Окінаві [311].

Події на Окінаві примусили Управління Національної Оборони знову повернутись до розробки нового проекту угоди про статус перебування військових сил США на території Японії. Проте треба мати на увазі те, що Вашингтон рішуче заперечував проти перегляду концепції присутності американських військ. Перегляд, на думку помічника міністра оборони США з питань міжнародної безпеки Дж. Ная, може привести до порушення таких же самих угод з іншими країнами АТР, з якими Вашингтон має союзницькі відносини. Най зауважив: «США та Японію об'єднує спільний інтерес у Східній Азії. Під час «холодної війни» договір безпеки сприяв економічному розквіту Східної Азії, перешкоджаючи виникненню конфліктів. Ми маємо надію, що і у майбутньому він буде виконувати цю роль» [312].

Серйозною проблемою на шляху розвитку військового співробітництва Японії і США традиційно був жорсткий контроль законодавчої влади за будь-якими діями виконавчої влади саме в цій області. Після «холодної війни» такий контроль ще більше посилювався, що, безумовно, значно ускладнить Сполученим Штатам використання сил самооборони Японії у своїх стратегічних інтересах, на випадок виникнення надзвичайних обставин у регіоні. Так, під час обговорення у лютому 1999 року в комітеті японського парламенту законопроекту

про спільну участь сил самооборони та підрозділів американської армії в зоні бойових дій у Східній Азії японські парламентарії наполягли на законодавчому закріпленні вимог до уряду щодо повернення підрозділів японської армії, які приймають участь в операціях, якщо того вимагають депутати обох палат Парламенту. Повернення японських військових частин повинно здійснюватись за наказом прем'єр-міністра як головнокомандуючого начальником Управління Національної Оборони [313]. Крім того, без погодження Парламенту уряд надалі не зможе здійснювати план, у випадку надзвичайних обставин, запроваджувати тилову підтримку армії США у Східній Азії, проводити пошукові операції щодо врятування поранених під час бойових дій, а також використовувати зброю при інспекції закордонних човнів. На всі ці дії потрібне узгодження Парламенту.

Від попереднього історичного періоду збереглося чимало проблем, пов'язаних із військовими базами США на японській території. Вже підкреслювалось, що більшість японської політичної еліти об'єктивно зацікавлена у військовій присутності американських військ на своїй території, розглядаючи їх як суттєвий додатковий фактор підвищення рівня обороноздатності країни. Проте у 1990-ті роки проблема американських воєнних баз в Японії вийшла за межі масового громадського незадоволення їх розташуванням у країні та переросла для влади у труднощі утримання цих об'єктів військової інфраструктури в належному стані. Справа в тому, що сьогоденний військово-технічний стан американських баз, побудованих головним чином ще в 1950-60-ті роки, не відповідає необхідним вимогам, як до об'єктів підвищеної безпеки. На підставі інформації, яка потрапила у відкриту пресу, створюється враження, що воєнні бази США не зможуть ефективно виконувати оборонні функції, у випадку збройного конфлікту в Східній Азії, в силу неукомплектованості штатів кваліфікованими співробітниками, з причин застарілого обладнання, нестачею інструкторів із навчання використання військової техніки. Чисельність офіцерів, які працюють на базах, не відповідає нормам [314].

Причини незадовільного функціонування американських військових баз на території Японії, на думку автора, можна пояснити зміною підходу американського командування до використання своїх плацдармів, у випадку широкомасштабного збройного конфлікту в Східній Азії. Збереження баз в Японії після закінчення «холодної війни» супроводжувалось для американської сторони зростаючими негариздами політичного (постійна необхідність гасити хвилю антиамериканських виступів) і фінансового характеру (витрати на передислокацію баз, фінансування будівництва нового житла для солдат і офіцерів та

тощо). Тому у 1990-ті роки Пентагон все більше уваги став приділяти зміцненню своїх найбільш безпечних, у порівнянні з базами в Японії, стратегічних плацдармів на Гавайських островах, Гуамі, а також на Західному узбережжі США, які і планується активно використовувати у можливих воєнних конфліктах у Східній Азії.

У зв'язку з цим американське командування розглядає різні варіанти використання своїх баз в Японії у майбутньому. Згідно з одним із них, вони можуть бути передані відповідно з Указом Президента США у розпорядження японських сил самооборони, а американські частини швидкого розгортання будуть перебазовані на інші військові об'єкти в Тихому океані. Другий варіант передбачає різке збільшення бюджетних асигнувань на модернізацію існуючих військових баз на території Японії, і перш за все, баз військово-повітряних сил США, але його здійсненню може перешкодити те, що у мирний час потреба у кількості особового складу та в обладнанні баз дорогими сучасними навігаційними та іншими приборами мінімальна.

Реальним є і той факт, що наприкінці 1990-х років проблема збереження воєнних баз США в Японії загострилась у зв'язку з небезпечними наслідками їх експлуатації в мирний час для мешканців країни, тоді як забезпечення нормального функціонування вимагає відповідних фінансових витрат, які фактично лягають лише на японську сторону. У цьому випадку характерний приклад з передислокацією військової бази ВПС США з Футемни у район Наго на Окінаві у 1999 році. Центральний уряд Японії був змушений передбачити тоді додаткові витрати на складання програми соціально-економічного розвитку району нової дислокації з тим, щоб «загасити» громадське невдоволення розташуванням американської бази, яке виникло там [315]. Крім того, влада в Токіо була змушена нести витрати за перевибори губернатора Окінави у 1998 році, замість широковідомого своїми антиамериканськими поглядами Масахіде Ота, який відкрито виступав проти збереження воєнних баз США на острові, обіцяючи мешканцям поліпшити умови життя, був обраний новий губернатор Кен'їті Інаміне, який підтримував ідею збереження на Окінаві військових угруповань США і у майбутньому.

Таким чином, військовий союз Японії з США, значно зміцнілий у 1990-ті роки, отримав від попереднього періоду чимало проблем, вирішення яких, на погляд авторки, буде залежати від багатьох вищезгаданих факторів, але головним повинно стати вміння японської влади знайти вірне співвідношення між корисними для національної безпеки від перебування у союзі зі Сполученими Штатами Америки у XXI столітті та об'єктивними надлишками, особливо якщо американська

сторона все-таки зуміє втягнути Японію у «силову» політику з формування нового світового порядку у Східній Азії.

Важливо та необхідно також розглянути проблему перегляду Японією «без'ядерного статусу» у XXI столітті. Добре відомо, що такі політичні та юридичні нормативні обмежувачі, як Конституція 1947 року, японсько-американський договір безпеки, офіційні заяви японського уряду дотримувались трьох без'ядерних принципів, по суті, виключили для Японії можливість перетворення її у другій половині XX століття в ядерну країну, тобто вона не мала права використовувати ядерну зброю для зміцнення національної безпеки. Такий стан задовольняв владу країни в роки «холодної війни», коли США повністю гарантували Японії безпеку від ядерного нападу, а держави Східної Азії були спокійні з приводу відсутності у неї ядерного потенціалу. Ситуація разом із тим стала змінюватися після зламу у 1990-ті роки біполярної структури світового порядку, зміни стратегічного балансу між наддержавами, порушення рядом країн Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та її розповсюдження в Азії після перегляду ролі ядерної зброї, як в Росії, так і в США у бік зниження порогу її застосування [316], а також у зв'язку з появою загрози нападу з боку «порогових» держав у безпосередній близькості від японських національних кордонів на Далекому Сході.

У 1990-ті роки офіційні представники японського політичного істеблішменту почали дозволяти собі робити заяви, суть яких зводилася до необхідності перегляду «без'ядерного статусу» Японії на користь володіння ядерною зброєю в інтересах захисту себе від загрози нападу з боку ядерних або «порогових» країн. Про це говорив, наприклад, у червні 1994 року японський прем'єр-міністр Цутому Хата, відповідаючи на питання депутатів Парламенту. Він знову підкреслив, що Японія володіє потенціалом виробництва ядерної зброї і за наявності політичного рішення без особливих витрат протягом короткого часу може налагодити у себе виробництво ядерних боеголовок для багатоступеневих балістичних ракет [317]. У жовтні 1999 року заступник начальника УНО Японії Сінго Нісімура також звернув увагу громадськості на необхідність перегляду «без'ядерного статусу» Японії, заявивши про доцільність обговорення у Парламенті питання про прийняття на озброєння у XXI столітті ядерної зброї [318].

Які ж об'єктивні передумови, що підштовхували частину політичної еліти Японії на межі XX і XXI століть до перегляду «без'ядерного статусу» країни та оснащення сил самооборони (відомо, що ще 1 липня 1954 року японський Парламент прийняв Закон про

перетворення «корпусу безпеки» у «сили самооборони» загальною чисельністю 130 тисяч чоловік) [319] ядерною зброєю? На думку авторки, можна виділити чотири найбільш суттєві фактори.

По-перше, це рішучість великих світових держав після «холодної війни» не тільки зберегти у себе ядерну зброю, але й підвищити її роль як найважливішого фактора стримування потенційного агресора від нападу та силового тиску на нього. Насправді, ядерна зброя, за відсутністю поки що рівноцінного їй еквіваленту, як і попередньо, забезпечує військово-стратегічний паритет між країнами-членами ядерного клубу, а головне, вона в змозі стримувати виникнення великомасштабних збройних конфліктів у глобальному вимірі. Ядерна зброя не втратила свого значення і після «холодної війни».

По-друге, режим нерозповсюдження ядерної зброї в Азії після «холодної війни» був серйозно підірваний політикою ряду країн, які приступили до виробництва такої зброї, що створювало нові, достатньо небезпечні виклики безпеці Японії, стимулюючи її (на фоні історичної недовіри азіатських держав одна до іншої) до перегляду своїх без'ядерних принципів. Разом із тим всі країни-учасниці Договору про переозброєння можуть на цілком законних засадах накопичувати збагачений плутоній та високозбагачений уран, бо дотримуються вимог МАГАТЕ щодо інспекції. Але за збагачення великої кількості відпрацьованого ядерного пального дуже важко прослідкувати за тим, щоб країна не «сховала» певну кількість урану, необхідну для вироблення ядерної зброї. Все це створює для Японії додаткові загрози ядерного шантажу, які вона могла б мінімізувати, якщо б використовувала технологічний потенціал виробництва ядерних зарядів для оснащення ядерною зброєю сил самооборони.

Географічно Японія знаходиться в оточенні країн, що мають ядерну зброю та засоби її транспортування, а також «пороговими» державами, враховуючи КНДР, Південну Корею і Тайвань, які у короткі терміни можуть активізувати свої ядерні програми, що призведе до розповсюдження ядерної зброї по всьому регіону Східної Азії. Якщо не буде впроваджено будь-яких виключних дій із боку Сполучених Штатів Америки та інших країн депозитаріїв Договору про нерозповсюдження, то Японія зі своїм «без'ядерним статусом» вже на початку ХХІ століття може залишитися «білою вороною» в оточенні шести ядерних держав, що приведе до суттєвої дестабілізації стратегічного поля навколо неї в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

По-третє, після «холодної війни» Японія з об'єктивних причин почала все більше сумніватися в тому, що США здатні виступати як

гарант нерозповсюдження у світі ядерної зброї, і, як наслідок, значення американської «ядерної парасольки» для безпеки Японії значно зменшилося.

У процесі формування нового світового порядку японські політичні та академічні кола занепокоєні, на погляд автора, не стільки можливим зниженням рівня зацікавленості США у забезпеченні ядерної безпеки Японії у XXI столітті, скільки тим реальним фактором, що США опинились безсилими повністю нейтралізувати амбіції та жах інших країн, які підштовхували їх на придбання або виробництво власної ядерної зброї. Як підкреслював журнал «Тайм», Вашингтон не зміг, навіть якщо б захотів, дати гарантії, наприклад, арабським країнам проти Ізраїлю, Індії проти Пакистану і Китаю, Пакистану проти Індії, Ірану проти Іраку [320]. Неспроможність США після «холодної війни» протистояти загрозі ядерного розповсюдження у Східній Азії стала настільки реальною для країн регіону, що спонукає їх правлячі кола вести розробку альтернативних концепцій стримування ядерної загрози. Російський дослідник В. Петровський наводить слова відомого американського теоретика ядерного нерозповсюдження Леонарда Спектора, який був змушений констатувати, що у 1990-ті роки у стратегічному співтоваристві віра в нерозповсюдження швидко зникла, і головні намагання держав зосередились на тому, як запобігти нерозповсюдженню, а не тому, як подолати його наслідки [321].

Політичні та військові кола Японії стали свідками того, як в американському пануючому істеблішменті після «холодної війни» все більше уваги отримувала концепція «неонерозповсюдження», згідно з якою процес розвитку ядерної зброї опинився важко контролюючим, а стримуючі його раніше структури безпеки були дезінтегровані, режими нерозповсюдження ядерної зброї демонстрували неефективність, а зупинити нових претендентів щодо їх членства в ядерному клубі стало просто неможливо. У цих нових умовах США приступили до розробки нових систем стримування, фактично об'явивши про своє безсилля стримати «розповзання» ядерної зброї старими методами часів «холодної війни». Прихильники концепції «неонерозповсюдження» представлені керівництвом Пентагону, консервативними елементами Республіканської партії та її прибічниками у Конгресі, а також тими, хто підтримує теорію академічними структурами [322].

По-четверте, до перегляду позиції з питання збереження і в майбутньому «без'ядерного статусу» Японію підштовхують зміни в оцінках провідних ядерних країн цього виду зброї масового знищення як фактора стримування після «холодної війни».

Протягом майже всієї другої половини ХХ століття відомі американські політики і вчені, теоретики в області ядерної безпеки, виходили з того, що утримання світу від сповзання до ядерної війни забезпечувалося, з одного боку, наявністю у США найбільш передової та могутньої ядерної зброї, а з другого – політикою США щодо обмеження цього виду озброєнь в інших країнах. Так, один із провідних у США спеціалістів з контролю за ядерним озброєнням, який довгі роки «холодної війни» займався цими питаннями в адміністрації американських президентів, Спержен Кіні, переконаний, що людству вдалося запобігти розвитку тотальної ядерної війни тільки завдяки тому, що США не дали себе нікому випередити стосовно потенціалу першого, попереджувального ракетно-ядерного удару. У майбутньому, на думку Кіні, ядерна зброя буде замінена ще більш могутньою зброєю стримування [323].

Дискусії 1990-х років у наукових колах Японії з проблеми ядерної зброї та її місця у майбутній системі національної безпеки привели до того, що деякі офіційні особи країни знову намагались порушити питання про доцільність перегляду «без'ядерного статусу» Японії. Особливо широкого резонансу отримав пропагандистськи визначальний факт – своєрідний «пробний шар», запущений у жовтні 1999 року заступником начальника УНО Японії Сінго Нісімура, треба думати, не без погодження з керівництвом країни, заявивши про необхідність обговорення у Парламенті питання про прийняття Японією на озброєння ядерної зброї. Нісімура був переконаний, що підняття цієї проблеми абсолютно правильне й відповідає інтересам безпеки Японії у ХХІ столітті [324]. Цей високий японський військовий чин звернув увагу громадськості, в першу чергу, на те, що ядерна зброя необхідна для Японії як ефективний засіб адекватного регулювання на можливий ядерний шантаж з боку сусідів по Східній Азії. На погляд автора дослідження, у подібного роду спланованих і добре зважених заявах необхідно розглядати бажання частини національно настроєної еліти Японії вивідати громадський настрій, а також прослідкувати реакцію ядерних держав на можливість входження країни до «ядерного клубу». Крім того, спираючись на поновлений «ядерний статус», Японія, можливо, хотіла б зміцнити у ХХІ столітті свої політичні позиції у світі та отримати більш вагому політичну незалежність від США.

Таким чином, рішення питання ядерного статусу Японії у ХХІ столітті, у свою чергу, буде прямо залежати від ряду факторів, які впливають на безпеку країни. По-перше, це наслідки розпочатих у

1990-ті роки реформ у колишній ядерній наддержаві – СРСР. На початку XXI століття Росія виглядає послабленою в економічному і військовому відношенні країною, яка втратила функції «полюса сили» і малоспроможна, з точки зору тієї ж японської сторони, виступати у ролі гаранта безпеки і стабільності у Східній Азії. Японія не може не враховувати цей фактор у своїй політиці безпеки. По-друге, це можливість Китаю, який володіє «прихованим» потенціалом дестабілізації, втягнути Східну Азію до хаосу. Якщо КНР за допомогою військової сили приєднає до себе Тайвань, то Японії не вдасться запобігти втручання у серйозний регіональний конфлікт, в якому, можливо, буде застосовуватися і тактична ядерна зброя. По-третє, це небезпека, що надходить від сусідньої КНДР. У випадку виникнення військового зіткнення між Північчю та Півднем, конфлікт може також перекинутися на територію Японських островів, і керівництво країни буде змушене вживати адекватних засобів захисту. По-четверте, Японія констатує значне збільшення торгівлі зброєю у регіоні Східної Азії, контроль за пересуванням якої здійснити дуже важко. На очах збільшується кількість регіональних держав, що виробляють сучасну ракетну техніку на експорт. Регіональні конфлікти стають все більш реальними та небезпечними через можливість їх переростання у локальні війни з застосуванням ядерної зброї. По-п'яте, для Японії існує ще одне джерело ядерної загрози – це протистояння Схід-Захід, але не в розумінні конфронтації між США і Росією, а в розумінні протистояння між Східною Азією, з одного боку, і Сполученими Штатами Америки – з іншого. Для Японії існує небезпечність загострення цієї дихотомії у XXI столітті.

Доводиться визнати, що у 1990-ті роки японський уряд під тиском Сполучених Штатів Америки намагався «будувати мости» у відносинах із північно-корейським керівництвом, регулярно подавав йому сигнали, які свідчили про його готовність піти на розширення торгівельно-економічних, технічних та фінансових зв'язків із КНДР, демонстрував готовність нормалізувати двосторонні відносини. Разом із тим складається враження, що Токіо не мав іншого виходу, крім того, щоб наполегливо продовжувати свою превентивну дипломатію, бо керівництво Японії як і раніше зберігало зацікавленість у мінімізації загрози нападу з боку КНДР та у встановленні заходів довіри на Корейському півострові [325, с. 399-400].

Таким чином, можна зробити висновок, що США продовжують використовувати Японію для подальшого зміцнення своїх зовнішньополітичних позицій на Далекому Сході. Проте було б невірним

виставляти Японію як «білу вівцю», а США як «хитрого лиса»; питання про те, хто кого використовує сьогодні, дуже спірне. Як підкреслювалось вище, Японії, завдяки союзу з США, вдалося розвинути і довести свою економіку до лідируючих світових позицій; Токіо, використовуючи союз з Вашингтоном, зумів домогтися всесвітнього визнання.

Щодо перспектив на майбутнє, то, швидше за все, Японія буде поступово відходити від США, продовжуючи прагнути до самостійності, але в межах союзу; це пов'язано із незначним послабленням позицій США на міжнародній арені, а також активізацією на далекосхідному напрямку Росії й особливо Китаю.

ВИСНОВКИ

З упевненістю стверджувати тільки про позитивні наслідки далекосхідної політики Сполучених Штатів Америки в 1945-1990-ті роки в межах існуючої Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин не можна, і це буде, насамперед, недоречно й політично шкідливо. Не варто також наполягати на домінуванні на Далекому Сході стійкої тенденції, за підтримки США, до широкого внутрішньо регіонального співробітництва і відходу від небезпеки виникнення збройних конфліктів. Це відбудеться тоді, коли всі гострі питання буде врегульовано мирними політичними засобами.

Процес стабілізації та конструктивного міжнародного співробітництва на Далекому Сході повинен розпочатися, перш за все, з вирішення проблеми Корейського півострова. Зміцнення саме тут безпеки допоможе у пошуку мирних шляхів при налагодженні інших складних регіональних негараздів.

У майбутньому США доведеться рахуватися зі створенням на Далекому Сході нового китайського центру сили. Це буде цілком самостійний та незалежний потужний гравець у системі міжнародних відносин як на регіональному, так й на глобальному рівнях. Американським керівникам доведеться або відмовлятися від проголошеної на початку ХХІ століття стратегії глобального контролю і навчатися співіснувати на рівних з іншими полюсами сил в Європі й Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, або приректи себе і весь світ на підготовку до третьої, «гарячої», світової війни, ситуаційні ознаки якої не тільки були присутні, але й кризово проявлялися в умовах Ялтинсько-Потсдамського порядку.

У результаті дослідження даної проблеми авторка прийшла до таких висновків.

1. Після закінчення Другої світової війни на міжнародній арені існувало два могутніх суперника – США та СРСР. Протистояння між двома країнами носило як позитивні, так і негативні наслідки як для обох країн, так і для системи міжнародних відносин в АТР. США, розуміючи, що здолати СРСР можна лише завдяки спільним зусиллям багатьох країн світу, почали шукати союзників, у тому числі й на Далекому Сході, заключаючи багатосторонні договори співробітництва і таким чином впливаючи на існуючу ситуацію.

2. Заслугує на увагу намагання США збільшити власну могутність після Другої світової війни за рахунок реалізації основних

компонентів своєї сили: економічних, технологічних, військових і культурних. Не слід забувати, що основою дій США було винятково вигідне географічне положення країни, яке поєднувало протяжний простір, територіальну монолітність і можливість вільного просування; все це формувало усвідомлення континентальної цілісності, достатнього рівня безпеки та можливостей для встановлення взаємодії з зовнішнім світом, насамперед із територіально причетними країнами Далекосхідного регіону.

3. Діяльність США в далекосхідному напрямку необхідно розглядати за допомогою найважливішої геополітичної категорії – геостратегії, що характеризує курс на міжнародній арені, спрямований на створення, підтримку і зростання своєї могутності за рахунок володіння найбільш сприятливим просторовим становищем, яке досягається за допомогою як воєнних, так і невоєнних засобів. Геостратегія, інтегруючи в собі військову і політичну спрямованість, становить фундаментальну основу зовнішньої політики США у післявоєнний період.

4. Прагнення США проводити після Другої світової війни цілеспрямовану далекосхідну зовнішню політику зіткнулися з певними труднощами, а саме ізольованістю, який де-факто вже не існував, але законодавчо ще не був скасований. 26 липня 1947 р. конгрес США прийняв Закон про національну безпеку, згідно з яким у США створювались Міністерство оборони, Рада національної безпеки, Управління ресурсів національної безпеки і Центральне розвідувальне управління (ЦРУ), що було, безумовно, вирішальним у стратегії американського глобалізму в першу чергу відносно країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

5. Особливо треба відмітити діяльність Комісії у справах Далекого Сходу у складі представників СРСР, США, Англії, Австралії, Канади, Китаю, Франції, Нідерландів, Нової Зеландії, Індії та Філіппін, яка працювала періодично у Вашингтоні та Токіо. Її завдання – формулювання принципів далекосхідної політики провідних країн-переможців, насамперед, щодо Японії та інших держав регіону – було, хоча й з недоробками, але в цілому виконано.

6. Суттєвим моментом у розробці стратегії далекосхідної політики США у повоєнні роки був Сан-Франциський форум 4-8 вересня 1951 року, який фактично став тріумфом американської дипломатії та забезпечив створення Сан-Франциської системи, наслідки якої, за переконанням автора, присутні та відчужаються у системі сучасних міжнародних відносин на Далекому Сході.

7. Заслугує на увагу політика проголошення США стратегії так званого «стримування комунізму». Протистояння, яке розгорнулося між

двома державами – США і СРСР, містило в собі не лише аспект конфлікту, а й співробітництво, об'єктивно закладене в прагненні переможців закріпити підлегле становище переможених Німеччини і Японії в новій системі міжнародних відносин як на Заході, так і Сході. У цьому сенсі консолідація «сфер впливу» кожної зі сторін консервувала підсумки війни, забезпечуючи «мовчазне співробітництво» у межах створеного Ялтинсько-Потсдамського порядку.

8. Корейська війна 1950-1953 рр., яка загострила американсько-китайські суперечності, підштовхнула Пекін до необхідності розвитку співробітництва з Москвою. Разом із тим поступово в радянсько-китайських відносинах накопичувалися суперечності, які в результаті призвели до конфронтації. Основною причиною стало геополітичне суперництво Радянського Союзу і Китаю: КНР залежала від СРСР, його матеріальної допомоги, підтримки в міжнародних справах, але посилення політично-економічного потенціалу Китаю зумовлювало його несприйняття ролі «молодшого брата». Пекін не лише домагався рівноправ'я в двосторонніх відносинах із Москвою, але все більш рішуче виступав проти провідної ролі СРСР на світовій арені, конкурував із ним за вплив у міжнародному комуністичному русі. Внаслідок геополітичних суперечностей радянсько-китайські відносини загострилися. У 1960 р. Китай висунув територіальні претензії до СРСР, а навесні 1969 р. в районі о. Даманський відбулося пряме зіткнення збройних сил СРСР та КНР, після чого Пекін остаточно зробив свій геополітичний вибір на користь Вашингтона. Введення радянський військ до Афганістану у 1979 р. і в'єтнамських до Кампучії було сприйнято Пекіном як ескалація спроб Москви «оточити» Китай. З приходом до влади в США Рональда Рейгана американська зовнішня політика набула агресивно-наступального характеру, причому в цій стратегії відновлення могутності і лідерства США, КНР відводилась особлива роль. Перебудова в СРСР 1985-1989 рр. прискорила еволюцію китайської зовнішньої політики щодо налагодження відносин, але разом із тим геополітичний фактор зберігає своє визначальне значення щодо формування зовнішньополітичної стратегії як США, так і Російської Федерації на «китайському напрямі» й на сучасному етапі.

9. Політико-юридичною основою китайсько-американських відносин у досліджуваній період є три спільні комюніке, прийняті у 1972, 1979 і 1982 роках. Після підписання «Шанхайського комюніке» 27 лютого 1972 р. в результаті першого офіційного візиту американського президента Р. Ніксона до КНР, американсько-китайські відносини розвивалася на засаді визнання Вашингтоном уряду КНР єдиним легітимним урядом усього Китаю та спробах американських політиків,

декларуючи зацікавлення в мирному вирішенні суперечностей між КНР і Тайванем, домогтися від Пекіна гарантій незастосування військової сили проти острова. 10 квітня 1979 р. «Закон про відносини з Тайванем» стає основним документом політики США стосовно Тайваню. Положення міжурядового «серпневого» комюніке 1982 року виявили наміри Вашингтона добитися від Пекіна гарантій щодо незастосування сили проти Тайваню. У цей же час для подолання своєрідного глухого кута в розв'язанні проблеми об'єднання Китаю тогочасний лідер КНР Ден Сяопін запропонував принцип «одна країна – дві системи». Ця формула не зустріла схвалення, насамперед, на самому Тайвані. Невизначеність тайванської проблеми має місце у «китайській політиці» США, які продовжують до сьогодні «балансувати» у цьому питанні залежно від регіональної ситуації.

10. Протиріччями характеризується політика США й щодо Корейського півострова: США, починаючи з 1950-х рр., фактично штучно гальмували процес об'єднання країн. Протягом ХХ ст. Корейський півострів був свідком зміни балансу сил та конфігурації взаємин між основними державами, залученими до врегулювання корейської проблеми і, зокрема, взаємодії двох протилежних тенденцій: з одного боку, наявним зміцненням впливу США, а також КНР, в умовах послаблення в першій половині 90-х рр. позицій Російської Федерації, і збереження на колишньому рівні впливу Японії; з іншого боку, активізованими зусиллями США, Японії та Республіки Корея зміцнити, формалізувати створений механізм військово-політичних, економічних тристоронніх зв'язків із метою вироблення спільного підходу до КНДР і формування відповідно до її інтересів умов нормалізації ситуації на Корейському півострові. Перераховані фактори створюють нові виклики стратегії США на Корейському півострові, ущільнюють міжнародне оточення, в якому їм доводиться діяти, що у свою чергу ускладнює здійснення їх кінцевої мети – досягнення одноосібного лідерства.

11. Структурування зовнішньополітичної стратегії США у середині 1940-х – початку 1990-х рр. відбувалося у відповідності з принципами американського лідерства. Основою їх є положення щодо життєздатності й досконалості американських (західних) демократичних цінностей і інститутів (насамперед у результаті перемоги в «холодній війні»), що робить американське домінування безальтернативним для формування стабільного світового порядку.

Разом із тим у 1990-х рр. традиційна модель американського лідерства опинилася в кризовому стані, у зв'язку з дезінтеграцією СРСР і розпадом «соціалістичного табору». США постали перед проблемою модернізації концепції власного домінування, у зв'язку із

зникненням «контрлідера» і новітніми зрушеннями та викликами, які відбувалися в системі міжнародних відносин. Але, враховуючи фінансово-економічну й військово-політичну могутність США, глобалістські тенденції зовнішньої політики країни в ХХІ ст. будуть і чітко виявлятимуть себе як в загальній системі міжнародних відносин, так і на Далекому Сході в умовах однополярності світу, хоча це не виключає застосування Сполученими Штатами Америки регіональної багатополярної зовнішньополітичної діяльності.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АЗПКІ	Архів Зовнішньої Політики Російської Імперії МЗС РФ.
АЗП	Архів Зовнішньої Політики МЗС РФ.
РДАДА	Російський Державний Архів Давніх Актів.
НВАК	Народна визвольна армія Китаю.
УНО	Управління Національної Оборони.
УНБ	Управління Національної Безпеки.
ПРО	Протиракетна оборона.
ТВД	Театр військових дій.
ВВП	Валовий внутрішній продукт.
НІК	Нові індустріальні країни.
КОКОМ	Координаційний комітет із торгівлі зі східноєвропейськими соціалістичними країнами.
МАГАТЕ	Міжнародне Агентство з контролю за атомною енергією.
ДНЯЗ	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї.
НДЕКР	Науково – дослідницькі та експериментально конструкторські роботи.
КЕДО	Організація сприяння розвитку енергетики Кореї.
НАФТА	North American Free Trade Area.
ТЕР	Тихоокеанська економічна рада (Pacific Basin Economic Council, РВЕС).
АТЕС	Азіатсько – Тихоокеанське економічне співробітництво (Asian Pacific Economic Cooperation, АРЕС).
ЯЦСТ	Японський центр сприяння торгівлі (Japan General Merchandise Promotion Center).
ЯОСРЗТ	Японська організація сприяння розвитку зовнішньої (ДЖЕТРО торгівлі (Japan External Trade Organization – JETRO).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ВСТУП

1. Шергин С. Азиатско-тихоокеанская дилемма / С. Шергин // Зеркало недели. – 2004 – 14 августа.
2. Пронь С. В. Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1914-1991 / С. В. Пронь. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2009. – 140 с.
3. Никитина Ю. А. Международные отношения и мировая политика / Ю. А. Никитина. – М. : Аспект Пресс, 2009. – 142 с.
4. Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1980-2000 роки / [Гайдуков Л. Ф., Кремінь В. Г., Чуберський Л. В. та ін.] / – Київ : Либідь, 2001. – 621 с.
5. The Hutchinson Pocket Encyclopedio. Oxford. – Москва : Внешсигма, 1995. – 665 с.
6. Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская Энциклопедия, 1980. – 1600 с.
7. Арин О. А. Стратегические контуры Восточной Азии в XXI веке / О. А. Арин. – М. : «Альянс», 2001. – 192 с.

РОЗДІЛ I

8. Говард М. Війни в європейській історії / М. Говард. – К. : Мегатайп, 2000. – 316 с.
9. Волков Ф. Д. За кулисами второй мировой войны / Ф. Д. Волков. – Москва : Мысль, 1985. – 304 с.
10. Мартиненко А. К. Міжнародні відносини 1945-1975р / А. К. Мартиненко. – К. : Кондор, 2007. – 358 с.
11. Системная история международных отношений: в 4 т. / [под ред. А. Д. Богатурова]. – М. : Культурная революция, – Т. 3. – 2003. – 720 с.
12. Клепацкий Л. Н. Современная европейская безопасность в контексте ялтинской конференции / Л. Н. Клепацкий // Международная жизнь. – 2010. – № 5. – С. 28–40.
13. FRUS. – Vol. 6. – Wash., 1969. – 874 p.
14. FRUS. – Vol. 6. – Wash., 1976. – 1286 p.
15. FRUS. – Vol. 6. – Wash., 1977. – 980 p.
16. История США. 1945-1980. – М. : Наука, Т. 4. 1987. – 285 с.
17. Европа: вчера, сегодня, завтра / [отв. ред. Н. П. Шмелев]. – М. : Международные отношения, 2002. – 823 с.

18. Ядерное нераспространение : [учебное пособие для студентов высших учебных заведений. В 2-х томах]. [Том I, П. Под общ. ред. В. А. Орлова. – 2-е изд]. – М. : ПИР-Центр, 2002. – 527 с.
19. Япония : справочник. – М. : Изд-во Республика, 1992. – 543 с.
20. Гончар Б. М. Всесвітня історія / Б. М. Гончар, М. Ю.Козицький. – К. : Знання, 2007. – С. 514–515.
21. Темиров Ю. Т. Всесвітня історія ХХ ст / Ю. Т. Темиров, Л. В. Шикова. – Донецьк : Вид-во ДНУ, 1998. – 340 с.
22. Мальський М. Теорія міжнародних відносин / М. Мальський, М. Мацях. – К. : Знання, 2007. – 461 с.
23. Наринский М. М. История международных отношений. 1945-1975: [учебное пособие.]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – 264 с.
24. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин / М. З. Мальський, М. М. Мацях. – К. : Знання, 2007. – 461 с.
25. Пронь С. В. Японія-США-Росія : співробітництво та суперництво в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. 1951-2007 роки : [монографія]. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 296 с.
26. Системная история международных отношений у 2-х томах / [под. ред. Богатурова А. Д.] [Том 2 : События 1945-2003 годов]. – М. : Культурная революция, 2006. – 720 с.
27. Мировая политика: теория, методология, прикладной анализ / [отв. ред. А. А. Кокошин, А. Д. Богатуров]. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 432 с.
28. Богатуров А. Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии / А. Д. Богатуров. 1945-1995. – М. : Сюита, 1997. – 352 с.
29. Пронь С. В. США та Японія в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (50-90-ті роки ХХ ст.) / С. В. Пронь. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – 244 с.
30. Кальвокоресси П. Мировая политика 1945-2000: в 2-х кн. / [пер. с англ.] Кн. 1. – М. : Международные отношения, 2003. – 624 с.
31. Кутовая Е. А., Бочков Л. Л. Политика США в Юго-Восточной Азии / Е. А. Кутовая, Л. Л. Бочков. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 126 с.
32. Уткин А. И. Американская футурология международных отношений в ХХ веке / А. И. Уткин. – М. : Наука, 1989. – 276 с.
33. Труш С. М. США-КНР. Боротьба за Лідерство / А. И. Уткин // США. Канада. Экономика. Политика. Культура. – 2005. – № 10. – С. 25.

34. История США. Хрестоматія : [пособие для вузов] / Э. А. Иванин. – М. : Дрофа, 2005. – 399 с.
35. Washington Post. – 1972. – February 13.
36. Reking Review. – 1972. – March 3.
37. Глобинський С. Китай и США / С. Глобинський [перев. с польск.] /– М. : Прогресс, 1975. – 384 с.
38. Sutler R. China-Watch: Toward Sino-American Reconciliation. – London : Baltimore, 1978. – 248 p.
39. Морис Валес. Международные отношения после 1945 года / Морис Валес. [пер. С. Ф. Колмакова]. – М. : ОАО. Изд. дом «Городец», 2005. – 336 с.
40. Дюрозель, Жан-Батій. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / [пер. з фр. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 903 с.

РОЗДІЛ II

41. Астафьев Г. В. Интервенция США в Китае, 1945-1949 / Г. В. Астафьев. – М. : Мысль, 1985. – 399 с.
42. Дедовский А. М. Китайская политика США и советская дипломатия 1942-1954 / А. М. Дедовский. – М. : Наука, 1985. – 288 с.
43. Архів зовнішньої політики Російської Федерації. Фонд А. Я. Вишенського. – О. П. 24. – П. 32. – Справа 193. – США. – Т. 3. – С. 6-7.
44. <http://www.taiwandocuments.org/mutual01.htm>.
45. Трифонов В. Тайваньский вопрос на современном этапе / В. Трифонов // Проблемы Дальнего Востока. – 2009. – № 3. – С. 28–32.
46. Севостьянов И. США в международных отношениях середины 70-х годов / И. Севостьянов // Вопросы истории. – 1982. – № 5. – С. 60–76.
47. <http://www.taiwandocuments.org/communique02.htm>.
48. Joint communiqué. February 28. Shanhei Peoples hepublic of China // The presidentrip of China ... Ed. by R. Wilson. – N.Y. Bantan books, 1972. – P. 151–155.
49. Лукин В. Америка и Китай друзьями не станут / В. Лукин // Эхо планеты. – 2009. – № 4 (январь/февраль). – С. 24–28.
50. Образование Китайской Народной Республики: Документы и материалы. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1950. – 136 с.
51. Владимиров П. П. Особый район Китая. 1942-1945 гг / П. П. Владимиров. – М. : Издательство Агентства печати Новости, 1974. – 656 с.

52. <http://www.taiwandocuments.org/assurances.htm>.
53. Давыдов А. США-КНР: партнёрство или соперничество? / А. Давыдов // *Азия и Африка сегодня*. – 2008. – № 6. – С. 2–4.
54. Дэн Сяопин. Основные вопросы современного Китая : / Дэн Сяопин [Пер. с кит.]. – М. : Политиздат, 1988. – 256 с.
55. Юй Сяотун. Стратегические подходы США к АТР и их влияние на китайско-американские отношения / Юй Сяотун // *Проблемы Дальнего Востока*. – 2007. – № 4. – С. 35–42.
56. Румянцев Е. Н. Острые проблемы китайской политики / Е. Н. Румянцев. – М. : Русина-пресс (Бэст принт), 2003. – 160 с.
57. Титаренко М. Л. Китай : цивилизация и реформы / М. Л. Титаренко. – М. : республика, 1999. – 240 с.
58. Лэмpton Д. Американско-китайские отношения: жизнь на краю обрыва / Д. А. Лэмpton / [пер. с англ.] // *Проблемы Дальнего Востока*. – 1996. – № 1. – С. 20–27.
59. Тихомиров В. Д. Корейская проблема и международные факторы (1945 – начало 80-х годов) / В. Д. Тихомиров / [Ред. А. В. Воронцов]. – М. : Вост. лит., 1998. – 280 с.
60. Ванин Ю. Окончание второй мировой войны и Корея / Ю. Ванин // *Проблемы Дальнего Востока*. – 1995. – № 6. – С. 61–72.
61. Иванов А. Полуостров свободы / А. Иванов // *Коммерсант Власть*. – 2000. – № 24. – С. 26–27.
62. Яговкин В. П. Корея: прошлое и настоящее / В. П. Яговкин. – Иркутск : ИГЛУ, 2000. – 210 с.
63. Богатуров А. Д. Великие державы на Тихом океане / А. Д. Богатуров. – М. : Наука, 1997. – 349 с.
64. Андрианов В. Роль государства в формировании устойчивого динамического развития в Южной Корее / В. Андрианов // *Проблемы Дальнего Востока*. – 1995. – № 1. – С. 80–91.
65. Торкунов А. В. Корейская проблема. Новый взгляд / А. В. Торкунов, Е. П. Уфимцев. – М. : Анкил, 1995. – 256 с.
66. Картер Э. Б. Превентивная оборона: новая стратегия безопасности США / Э. Б. Картер, У. Перри. – М. : Наука, 2003. – 211 с.
67. Ким Юн Дук. Великие державы и корейский вопрос / Юн Дук Ким // *Азия и Африка сегодня*. – 1996. – № 4. – С. 40–43.
68. Шин В. А. Китай и корейские государства во второй половине XX столетия / В. А. Шин. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 185 с.
69. Курбанов С. О. Курс лекций по истории Кореи: от древности до конца XX в / С. О. Курбанов. – СПб : Изд-во С. П. ун-та, 2002. – 626 с.

70. История Кореи (новое прочтение) / [под ред. А. В. Торкунова]. – М. : МГИМО, «Рос. полит. энциклопедия», 2003. – 430 с.
71. Кременюк В. А. США и конфликты в странах Азии / В. А. Кременюк. – М. : Наука, 1979. – 315 с.
72. Воронцов А. В. «Треугольник» США-Япония-Южная Корея / А. В. Воронцов. – М. : Высшая школа, 1991. – 240 с.
73. Орлов А. С. Тайны корейской войны / А. С. Орлов, В. А. Гаврилов. – М. : Вече, 2003. – 400 с.
74. Павлятенко В. Политика США в Восточной Азии: интересы, проблемы, перспективы / В. Павлятенко // Проблемы Дальнего Востока. – 2002. – № 6. – С. 30.
75. Полехин А. С. Корейско-американские торговые связи (середина XX – начало XXI в.) / А. С. Полехин. – Наука, 2003. – 166 с.
76. Брагина Е. Республика Корея: закономерности экономического чуда / Е. Брагина // Мировая экономика и международные отношения / Е. Брагина. – 1991. – № 10. – С. 146–151.
77. Володин Д. А. Эволюция американо-южнокорейского военного альянса после холодной войны / Д. А. Володин // США. Канада. Экономика – политика – культура. – 2003. – № 7. – С. 13–31.
78. Кутовая Е. А. Политика США в Юго-Восточной Азии / Е. А. Кутовая, Л. Л. Бочков. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 126 с.
79. Торкунов А. Корейский вопрос / А. Торкунов // Международная жизнь. – 2003. – № 5. – С. 61–74.
80. Бажанова И. Самая загадочная страна XX столетия / И. Бажанова // Новое время. – 1996. – № 6. – С. 29–31.
81. Арин О. АТР: безопасность и экономическая конъюнктура / О. Арин // Азия и Африка сегодня. – 1999. – № 4. – С. 31–35.
82. Молодяков В. Э. История Японии. XX век / В. Э. Молодяков, Э. В. Молодякова, С. Б. Маркарьян. – М. : ИВ РАН; Изд-во «Крафт+», 2007. – 528 с.
83. Актуальные проблемы внешней и внутренней политике Японии / [редкол. : В. И. Акимов (гл.ред.) и др.] – М. : Инт-т Дал. Востока, 1981. – 382 с.
84. Уткин А. И. Тихоокеанская ось / А. И. Уткин. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 159 с.
85. Япония: в поисках новых рубежей. – М. : Изд-кая фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – 231 с.
86. Березин В. Н. Курс на добрососедство и сотрудничество и его противники (из истории нормализации отношений СССР с послевоенной Японией) / В. Н. Березин. – М. : Международные отношения, 1977. – 144 с.

87. Алиев Р. Ш.-А. Внешняя политика Японии в 70-х начале 80-х гг. : (Теория и практика) / Р. Ш.-А. Алиев. – М. : Наука, 1976. – 312 с.
88. Славинский Б. Н. Ялтинская конференция и проблема «северных территорий» / Б. Н. Славинский. – М. : ТОО «Новина», 1996. – 224 с. : илл.
89. Иванов М. И. Япония в годы войны (записки очевидца) / М. И. Иванов. – М. : Главная ред-ция вост. лит-ры изд-ва «Наука», 1978. – 253 с.
90. Россия и Азия: состояние и перспективы сотрудничества / [отв. ред. А. М. Хазанов]. – М. : ИВ РАН, 1995. – 152 с.
91. Пронь С. В. США та Японія в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (50-90-ті роки ХХ ст.): [монографія] / С. В. Пронь. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – 244 с.
92. Дипломатический словарь. – Т. 2. – М. : Наука, 1986. – 500 с.
93. Япония: Справочник / [под общ. ред. Г.Ф. Кима] . – М. : Республика, 1992. – 543 с.
94. Reischauer E. O. The United States and Japan. – Cambridge (Massachussets), 1965. – 488 с.
95. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – Т. 6. Берлинская (Потсдамская) конференция. – М. : Политиздат, 1980. – 510 с.
96. Смирнов Л. Н. Суд в Токио / Л. Н. Смирнов, Е. Б. Зайцев. – М. : Международные отношения, 1978. – 236 с.
97. Эрнст Генри. Есть ли будущее у неофашизма / Эрнст Генри. – М. : Институт международных отношений, 1962. – 176 с.
98. Седнев В. В. Япония: тайфун милитаризма / В. В. Седнев. – К. : Политиздат Украины, 1987. – 199 с.
99. Эрнст Генри. Вказ. праця.
100. Бланк А. С. Старый и новый фашизм / А. С. Бланк. – М. : Политиздат, 1982. – 256 с.
101. Мазуров И. В. Японский фашизм / И. В. Мазуров. – М. : «Восточная литература» РАН, 1996. – 158 с.
102. Эрнст Генри. Вказ. праця.
103. Lewin R. The American Magic, Codes, Ciphers and the Defeat of Japan, Farrar Strans Jiroux. – N. Y, 1977. – 184 p.
104. Иванов М. И. Япония в годы войны (записки очевидца) / М. И. Иванов. – М. : Наука, 1978. – 253 с.
105. Toland G. The Rising Sun. The Decline and Fall of Japanese Empire. – N. Y., 1970. – 918 p.
106. Isamu Kanaji. Hirohito. Japan's Compassionate Emperor. – Tokyo, 1989. – 248 p.

107. Современная Япония. Справочник. – М. : Наука, 1973. – 810 с.
 108. Кузнецов Л. М. Стопроцентный американец: Исторический портрет генерала Макартура / Л. М. Кузнецов. – М. : Мол. гвардия, 1990. – 334 с.
 109. Reischauer E. O. The Japanese. – Токуо, 1977. – 194 р.
 110. Кистанов В. О. Япония в АТР: анатомия экономических и политических отношений / В. О. Кистанов. – М. : Изд-кая фирма «Вост. лит-ра» РАН. – 335 с.
 111. Архів зовнішньої політики Російської Федерації. Фонд А. Я. Вишенського. – Оп. 24. – П. 32. – Спр. 193. – США. – Т. 1 – С. 11-18.
 112. Пронь С. В. Сан-Франциска конференция 1951 года и её влияние на современную систему международных отношений на Дальнем Востоке. : автореф. диссерт. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук : спец. 07.00.05 «История межд. отношен. и внешн. полит. СССР» / С. В. Пронь. – М. : ИВ АН СССР, 1989. – 15 с.
 113. Шаповалова О. О. Російсько-японські відносини (2000-2008 рр.). : автор. дисертації к.і.н. – Спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. О. Шаповалова. – Харків, 2009. – 19 с.
 114. Архів зовнішньої політики Російської Федерації. Фонд А. Я. Вишенського. – Оп. 24. – П. 32. – Справа 193. – США. – Т. 3. – С. 5-30.
 115. Архів зовнішньої політики Російської Федерації. Фонд А. Я. Вишенського. – Оп. 24. – П. 32. – Спр. 396. – Ч. 2. – С. 91-116.
 116. Архів зовнішньої політики Російської Федерації. Фонд А. Я. Вишенського. – Оп. 24. – П. 32. – Спр. 193. – США. – Т. 1. – С. 22-23.
 117. Пронь С. В. Історія Японії (від реставрації Мейозі до сучасності: 1868-2009 рр.) / С. В. Пронь. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 559 с.
 118. Семин А. В. Внешнеполитические ориентиры Японии и Китай / А. В. Семин. – М. : Институт Дальнего Востока РАН, 2001. – 177 с.
 119. Япония и проблемы безопасности в АТР / [отв. ред В. Н. Бунин]. – М. : Центр по изучению современной Японии, 1996. – 319 с.
- РОЗДІЛ ІІІ.
120. Кудряченко А. І. Геополітика / А. І. Кудряченко. – К. : МАУП, 2004. – 296 с.
 121. Шергін С. О. З опорою на власні сили. Глобалізація в азійсько-тихоокеанському вимірі / С. О. Шергін, І. М. Загребельний // Політика і час. – 2005. – № 6. – С. 34–42.

122. Уткин А. И. Мировой порядок XXI в / А. И. Уткин. – М. : Изд-во Эксмо, 2002. – 512 с.
123. Reagan R. Ronald Reagan Talks to America. – Wash. : Old Greenwich, 1983. – 204 p.
124. Department of defense Anthorization Appropriations for Fy 1984. – Wash. : US Senate, 1983. – February 1. – P. 147–158.
125. Кутовая Е. А. Политика США в Юго-Восточной Азии / Е. А. Кутовая, Л. Л. Бочков. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 126 с.
126. Иवानян С. А. История США / С. А. Иवानян. – М. : Дрофа, 2008. – 517 с.
127. Место Китая в глобальной политике США. – М. : Наука, 1987. – 359 с.
128. Китай: угрозы, риски, вызовы развитию / [под. ред. В. Михеева]. – М. : Московский Цент Карнеги, 2005. – 647 с.
129. Міжнародні відносини та зовнішня політика 1980-2000 рр. / [Л. Ф. Гайдуков, В. Г. Кремень та ін]. – К. : Либідь, 2001. – 624 с.
130. Шевчук О. В. Китай між США та Росією: геостратегічні відносини / О. В. Шевчук. – Миколаїв : ТОВ : Фірма Іліон, 2008. – 448 с.
131. Hunter R. E. Starting at Zero: U.S. Foreign Policy for the 1990 s // The Washington Quarterly. – Winter 1992. – Vol. IS. – № 1. – P. 27–42.
132. Kennan I.F. On American Principles // Foreign Affairs. – 1995. – Vol. 74. – № 2. – P. 116–136.
133. Lieven A. Against Russophobia / A. Lieven // World Policy Journal. – Winter 2000/2001. – Vol. XVII. – № 4. – P. 25–32.
134. Talbott S. The Russia Hand. A Memoir of Presidential Diplomacy / S. Talbott. – N. Y. : Random House, 2002. – 478 p.
135. Стапран Н. В. Интеграционные процессы в азиатско-тихоокеанском регионе / Н. В. Стапран. – М. : Проспект, 2010. – 152 с.
136. Waller stein I. The Decline of American Power : The US in Chaotic World. – New York. – London : New York Press, 2003. – 324 p.
137. Нартов Н. А. Геополитика / Н. А. Нартов. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 359 с.
138. Богомолов А. О. Тихоокеанская стратегия США и АСЕАН / А. О. Богомолов. – М. : Наука, 1989. – 172 с.
139. Уткин А. И. США – Япония: вчера, сегодня, завтра / А. И. Уткин. – М. : Наука, 1990. – 231 с.
140. Молодяков В. Э. История Японии. XX век / В. Э. Молодяков, Э. В. Молодякова, С. Б. Маркарян. – М. : ИВ РАН; Крафт+, 2007. – 528 с.

141. Barnett Thomas P. M. The Pentagon new map. War and peace in the XXI century. – N. Y. : J. P. Putnam's Sons, 2004. – 435 p.
142. Пронь С. В. Японія-США-Росія: співробітництво в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. 1951-2007 / С. В. Пронь. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 296 с.
143. Владимир П. П. Особый район Китая. 1942-1945 / П. П. Владимир. – М. : Изд-во Агенство печати Новости, 1974. – 656 с.
144. Борзова А. П. Культура и политические системы стран Востока / А. П. Борзова, И. И. Бурдукова. – СПб : СПБКО, 2008. – 374 с.
145. Лю Цзайцы. Что впереди у КНР и США: вооруженный конфликт или потенциальный союз? / Цзайцы Лю. // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 6. – С. 76–85.
146. Архів МЗС України. Основний фонд. Політичний відділ. Справа № 497. Довідки відділу про економіку, зовнішню та внутрішню політику, державний устрій та політичні партії Китайської Народної Республіки, про агресивні дії Тайваню та стан радянсько-китайських взаємовідносин. – Т. 1: Про розвиток народного господарства, радянсько-китайські зв'язки та ін. – 138 с.
147. Пронь С. В. Роль і місце «доктрини Річарда Ніксона» в американсько-японських відносинах / С. В. Пронь // Історична пам'ять : [наук. збір]. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2003. – № 1-2. – С. 111–119.
148. Архів МЗС України. Основний фонд. Політичний відділ. Справа № 572. Довідки відділу про загальне становище на Тайвані, взаємовідносини між чайканшистами та США, їх агресивні дії проти КНР та ситуацію в районі Тайванської протоки. – Т. 1. – 150 арк.
149. Славинский Б. Н. Внешняя политика СССР на Дальнем Востоке. 1945-1986 гг / Б. Н. Славинский. – М. : Международные отношения. – 1988. – 336 с.
150. Величко В. Зовнішня політика Китаю / В. Величко // Політика і час. – 2007. – № 2. – С. 49–55.
151. Архів МЗС України. Основний фонд. Політичний відділ. Справа № 568. Тексти найважливіших заяв та інтерв'ю громадських і політичних діячів США та інших держав з аналізом питань міжнародної політики. – Т. 1. – 196 арк.
152. Китай в мировой политике. – М. : Московский гос-венный институт межд. отношений; РОССПЭН, 2001. – 528 с.
153. Романов А. Тайванская аномалия / А. Романов, С. Фролкин // Эхо планеты. – 1989. – № 43. – С. 29–44.

154. Архів МЗС України. Основний фонд. Політичний відділ. Справа № 376. Довідки відділу про діяльність військових агресивних блоків: Організації договору Північно-Східної Азії (СУАТО) (НАТО). – Т. 2. – 163 арк.
155. Сергейчук С. США и Китай / С. Сергейчук. – М. : Международные отношения. – 1983. – 238 с.
156. Шевчук О. В. Америко-китайські відносини за президентства Р. Рейгана: детермінуючі чинники та визначальні тенденції / О. В. Шевчук // Гілея. Наук. вісник : [збірник наук. праць]. – К. : Вид-во «Світогляд», 2008. – Вип. 16. – С. 192–203.
157. Барач Денеш. Ден Сонин / Барач Денеш / [пер. с венг. В. С. Иванова]. – М. : Международные отношения, 1989. – 264 с.
158. Дэн Сяопин. Основные вопросы современного Китая : / Дэн Сяопин / [пер. с кит.] – М. : Политиздат, 1988. – 256 с.
159. Ваисс М. Международные отношения после 1945 г / М. Ваисс. – М. : ОАО «Издат. дом «Городец», 2005. – 336 с.
160. Ильин И. А. Вашингтон – Пекин: новый этап сотрудничества (об итогах визита премьера Госсовета КНР Чжао Цзяяна в США) / И. А. Ильин, Ф. И. Ликин // Проблемы Дальнего Востока. 1984. – № 1. – С. 131–136.
161. Бажанов Е. П. Китай и внешний мир / Е. П. Бажанов. – М. : Международные отношения, 1990. – 253 с.
162. Вопросы и ответы, касающиеся Белой книги «Тайваньский вопрос и объединение Китая». – Пекин : Межконтинентальное издательство Китая, 1997. – 114 с.
163. Пышков Б. М. Пекин: в поисках «пятой колонны» / Б. М. Пышков, Б. С. Старостин. – М. : Политиздат, 1981. – 174 с.
164. Бовин А. Пекин: противоречия партнерства / А. Бовин // США. Экономика. Политика. Идеология. – 1984. – № 8. – С. 17–26.
165. Менгес К. Китай: нарастающая угроза / К. Менгес / [пер. с англ.] – М. : Изд-во «Независимая газета», 2006. – 608 с.
166. Полегаев Г. Китай и США в конфликте / Г. Полегаев // Эхо планеты. – № 16. – Апрель, 2001. – С. 16–19.
167. Мельниченко В. В. «Тайваньське питання» в працях вітчизняних та зарубіжних вчених / В. В. Мельниченко // Іст. архів: Наук. студії. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 1. – С. 179–184.
168. Шевчук О. В. Дискусія щодо «тайванської проблеми» в Конгресі США в 1990-ті р. / О. В. Шевчук // Гілея. Науковий вісник : [збірник наук. праць]. – К. : Вид-во «Світогляд» 2008. – Вип. 15. – С. 210–222.

169. Вашингтонский саммит и Тайвань // Свободный Китай. – 1998. – № 1. – С. 2–3.
170. Реакция в Китайской Республике на итоги визита Б. Клинтона в материковый Китай // Свободный Китай. – 1998. – № 4. – С. 65–68.
171. Secretary Albright. The Future of American Engagement in Asia and with Japan // U. S. Department of State Dispatch. – 1998. – April 28. – P. 36–42.
172. Внешняя политика стран Азии. – М. : Наука, 1983. – 223 с.
173. Синицын П. В. КНДР / П. В. Синицын. – М. : Мысль, 1985. – 72 с.
174. Денисов В. И. Корейская проблема: пути урегулирования в 70-80-е годы / В. И. Денисов. – М. : Международные отношения, 1988. – 120 с.
175. Жебин А. Южная Корея – занавес поднят / А. Жебин, В. Кучков // Эхо планеты. – 1991. – 13-19 апреля. – С. 5–7.
176. Воронцов А. Южная Корея / А. Воронцов // Агитатор. – 1988. – № 13. – С. 50–54.
177. Воронцов А. В. Южная Корея сегодня / А. В. Воронцов // Проблемы Дальнего Востока. – 1988. – № 2. – С. 160–165.
178. Забровская Л. В. Дальний Восток России в российско-северокорейских экономических отношениях (2000-2002 гг.) / Л. В. Забровская // Россия и Корея в меняющемся мировом порядке. – М. : ИДВ РАН, 2003. – С. 113–117.
179. Public Papers of the Richard M. Nixon. – Wash., 1970. – P. 181.
180. Kissinger H. White House Years. – Boston, 1979. – P. 192.
181. Nixon R. The Memories of Richard Nixon. – N. Y., 1978. – P. 562.
182. Japan Times. – 1972. – January 10.
183. Гломбиньский С. Китай и США / С. Гломбиньский. – М. : Прогресс, 1975. – С. 288.
184. Washington Post. – 1972. – March 1.
185. The New York Times. – 1972. – February 28.
186. Sutter R. China-Watch: Toward Sino-American Reconciliation. – Baltimore, London, 1978. – P. 109.
187. Foreign Affairs. – 1979. – n. 3. – P. 596.
188. The New York Times. – 1978. – October 31.
189. Япония. Справочник. – М., 1992. – С. 519.
190. 40 лет КНР. – М. : Наука, 1989. – С. 387.
191. Peking Review. – 1978. – n. 45. – P. 3.
192. Кунадзе Г. В поисках нового мышления: о политике СССР в отношении Японии / Г. Кунадзе // Мировая экономика и международные отношения. – 1990. – № 8. – С. 61.

193. Calvororessi P. World Politics Since 1945. – London, N.Y., 1982. – P. 75.
194. Thornton R. C. China: A Political History / R. C. Thornton. – Colorado, 1982. – P. 355.
195. The Sino-Soviet Conflict. A Global Perspective / [Ed. by Ellison H. J.]. Seattle, 1982. – P. 180.
196. Бажанов Е. П. Китай и внешний мир / Е. П. Бажанов. – М. : Международные отношения, 1990. – С. 85.
197. Демченко М. В. Договор, попустительствующий агрессору / М. В. Демченко // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 122.
198. Newsweek. – 1979. – January 29. – P. 4.
199. Japan Press servise. – 1978. – Oktober 24.
200. Pacific Affairs. – 1979. – Vol. 52. – n. 3. – P. 440.
201. Asian Security in the 1980: Problems and Politicies for Time of Transition. – Santa Monica, 1979. – P. 28.
202. Brzezinski Zb. The Fragile Blossom. – N. Y., 1972. – P. 136.
203. Setting National Priorities: Agenda for the 1980. – Wash., 1980. – P. 416.
204. International Herald Tribune. – 1978. – n. 17. – June 18.
205. Military Power and Policy in Asian States: China, India, Japan. – Boulder, Colorado, 1980. – P. 162.
206. Mainichi Daily News. – 1979. – January 3.
207. China's Economy and Foreign Trade 1978-1979. – U.S. Department of Commers. – Washington, 1979. – P. 19.
208. Pacific Affairs. – 1978. – № 3. – P. 310.
209. Japan Times. 1978. – August 13.
210. The Daily Yomiuri. – 1998. – May 4.
211. Национализм в международных отношениях России, стран Восточной Европы и Восточной Азии // Институт международных экономических и политических исследований. – М., 1992. – С. 45–50.
212. The Daily Yomiuri. – 1998. – December 4.
213. The Daily Yomiuri. – 1998. – July 11.
214. ИТАР-ТАСС. – Компас. – 1996. – № 40. – 3 октября.
215. Степанов Е. Д. Пограничная политика КНР / В кн.: Китай в мировой политике. – М. : Росспэн, 2001. – С. 169.
216. Япония: полвека обновления. – М., 1995. – С. 536.
217. Сборник документов по японо-китайским отношениям [перевод с японського]. – Токио, 1967. – С. 465.
218. Япония: полвека обновления. – М., 1995. – С. 536.

219. The Daily Yomiuri. – 1998. – November 29.
220. The Japan Times. – 1993. – September 14.
221. The Japan Times. – 1992. – October 28.
222. The Japan Times. – 1993. – August 14.
223. The Japan Times. – 1995. – November 19.
224. Kissinger H. U. S. Must Avoid Clash with China // The Daily Yomiuri. – 1999. – March 10.
225. U. S. Probing whether China Stole Nuclear Secrets // The Daily Yomiuri. – 1999. – March 8.
226. Public Feels Closer to South Korea, Anxious over Relations with China // The Daily Yomiuri. – 1999. – April 25.
227. Wang Chunyin. Looking Ahead to Asia: Pacific Security in the Early Twenty-First Century / Wang Chunyin. // World Outlook. – 1996. – February. – P. 27–36.
228. Yang Baijiang. Implications of Japan-U.S. Security Declaration Outlined // Contemporary International Relations. – 1996. – June 20. – P. 27.
229. Sugiyama H. China Reportedly Preparing to Test New Ballistic Missile // The Daily Yomiuri. – 1999. – June 4.
230. Петровский В. Е. Азиатско-Тихоокеанские режимы безопасности после «холодной войны» / В. Е. Петровский. – М., 1998. – С. 156.
231. China – in military Situation in the Asia-Pacific Region // Defense of Japan 1997. – Tokyo., 1997. – P. 47–54.
232. Taiwan's Military Strength // Defense of Japan. – 1998. – P. 51–53.
233. Rex Li. China and Asia-Pacific Security in the Post – Cold War Era. // Security Dialogue. – 1995. – № 3. – P. 337; Japan 1999. An International Comparison. – Tokyo, 1999. – P. 90–99.
234. Japan 1999. An International Comparison. – Tokyo, 1999. – P. 58.
235. Информационный бюллетень ИДВ РАН. – 1993. – № 5; Цит. за: Ощенко В. П. Россия и Китай в зеркале региональной политики. – М., 1998. – С. 83.
236. Chen Chimaο. New Approaches in China's Foreign Policy: the Post - Cold War Era // Asian Survey. – Vol. 33. – 1993. – № 3. – P. 240–241.
237. Kim S. Mainland China in a Changing Asia – Pacific Regional Order // Issues and Studies. – Vol. 30. – 1994. – № 10. – P. 9.
238. Вопросы и ответы, касающиеся Белой книги «Тайваньский вопрос и объединение Китая». – Пекин: Межконтинентальное издательство Китая, 1997. – С. 56–58.
239. Roy D. Hegemon on the Horison. China's Threat to East Asian security // International Security. – Vol. 19. – 1994. – № 1. – P. 23–29.

240. Vogel E. F. *Japan as Number One: Lessons for America*-Cambridge and London, 1979. – P. 31.
241. *The Economist*. – 1999. – June 19. – P. 89.
242. Bello W. *The answer: De-Globalize* // *Far Eastern Economic Review*. – 1999. – April 29. – p. 61.
243. На думку автора дослідження цей «урок» особливо актуальний для сьогодення України тому, що 8 липня 2002 року Президент України відповідно до статті 107 Конституції своїм указом увів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 року «Про стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)» // *Урядовий кур'єр*. – № 146. – 2002. – 10 серпня. – С. 11.
244. Huang J. *China's Food Economy to the 21st Century: Supply, Demand and Trade* / J. Huang, S. Rozelle And M. Rozengrant. – University of Adelaide Centre for International Economic Studies, 1996. – P. 27–29.
245. Thomas W. *Chinese Foreign Policy: Theory and Practice* / W. Thomas Robinson, David Shambaugh, eds. – Oxford, Eng. : Oxford University Press, 1994. – P. 135–138.
246. Baum R. *China after Deng: Ten Scenarios in Search of Reality* // *China Quarterly*. – 1996. – March.
247. Галенович Ю. М. Ипостаси Китая в современных международных отношениях / Ю. М. Галенович // *Китай в мировой политике*. – М. : РОССПЕН, 2001. – С. 448–576.
248. Hao Jufan and Zhai Zhihai. *China's Decision to Enter the Korean War: History Revisited* // *China Quarterly*. – № 212. – 1990. – March. – P. 94–115.
249. *Asia Week*. – 1994. – September 25.
250. *International Economy*. – 1996. – November-December. – P. 31–33.
251. Полехин А. С. Торговые связи Республики Корея и США во второй половине XX – начале XXI столетия : дисс. канд. экон. наук: 08.00.14 / А. С. Полехин. – Москва, 2004. – 220 с.
252. Большов И. Г. *Корейская Народно-Демократическая Республика* / И. Г. Большов, Г. Д. Толорая. – М. : Мысль, 1987. – 130 с.
253. Пронь С. В. «Корейський вузол» та сучасні зовнішньополітичні орієнтири США і Японії // *Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки* / С. В. Пронь. – Миколаїв : Вид-во Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили, 2002. – Т. 17. – Випуск 4. – С. 149–153.
254. Дудко І. Д. Зовнішньополітичні орієнтири США: новітні виміри історичних традицій / І. Д. Дудко // *Наукові праці: Науково-*

- методичний журнал. Т. 23. Вип. 10. Політичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. – С. 124–131.
255. Пронь С. В. Двосторонні взаємовідносини США та Японії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні: концептуальні підходи / С. В. Пронь // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 45. Вип. 32. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – С. 116–120.
256. Михайленко О. На межі нових перспектив: Японія у ХХІ столітті / О. Михайленко // Нова політика. – 2001. – № 1. – С. 24–25.
257. Добринская О. Отношения Японии с крупными державами АТР / О. Добринская // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 3. – С. 95–102.
258. Пронь С. В. Америко-китайські й китайсько-російські взаємовідносини та їх вплив на стан національної безпеки Японії: до постановки проблеми / С. В. Пронь // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Вип. 2. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. – С. 163–166.
259. Хироси Кимура. Японское направление внешней политики России / Хироси Кимура. // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 3. – С. 84–94.
260. Гафурова Б. Г. Хрестоматія по Новейшей истории в трёх томах / Б. Г. Гафурова, Л. И. Зубока. – Том 3. Часть 1 (1945-1960 гг. Документы и материалы). – Москва : Социально-экономическая литература, 1961. – 687 с.
261. Пронь С. В. Японія-США-Росія: співробітництво та суперництво в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. 1951-2007 роки / С. В. Пронь. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 296 с.
262. Шлындов А. Японо-американские отношения в политико-дипломатической и военно-стратегической областях / А. Шлындов // Проблемы Дальнего Востока. – 2003. – № 4. – С. 64–78.
263. Чугуров С. Мир «после холодной войны» в концепциях японских политологов / С. Чугуро // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 9. – С. 98–107.
264. Гаджиев К. Демократическое и имперское начала во внешнеполитической стратегии США / К. Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 8. – С. 35–40.
265. Арешидзе Л. Г. Международные отношения в Восточной Азии. Угрозы и надежды / Л. Г. Арешидзе. – М. : Международные отношения, 2007. – 296 с.

266. Лундестад Г. Восток, Запад, Север, Юг. Основные направления международной политики. 1945-1996 гг / Г. Лундестад. – М. : Весь мир, 2002. – 360 с.
267. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000-ні роки) / [Л. Ф. Гайдуков, В. Г. Кремень, Л. В. Губерський та ін]. – К. : Либідь, 2001. – 624 с.
268. Пронь С. В. «Корейський вузол» та сучасні зовнішньополітичні орієнтири США та Японії // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Вип. 4. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. – С. 149–153.
269. Tong C. Revolutionizing America's Japan Policy // Foreign Policy. – 1996/1997. – Winter. – P.17–18.
270. Современная Япония. – М., 1973. – С. 774–775.
271. Guidelines for Japan. – U. S. Defense Cooperation // Defense of Japan. – Токуо, 1997. – P. 319–323.
272. Japan Times. – 1996. – April 18.
273. Defense of Japan. – Токуо, 1997. – P. 167–169.
274. Сегодня. – 1998. – 20 ноября. – С. 5.
275. Pacific Economic Development Report 1992-1993. – PECC, Singapore, 1992. – P. 18.
276. Secretary Albright. The Future of American Engagement in Asia and with Japan. – April 28, 1998 // U.S. Department of State Dispatch. – May 1998.
277. The Nikkei Weekly. – 1991. – November 9. – P. 6.
278. The Japan Economic Journal. – 1990. – February 24. – P. 1.
279. The Japan Economic Journal. – 1990. – August 18. – P. 9.
280. Chalmers Johnson The Pentagon's ossified Strategy / Chalmers Johnson, E. B. Keehn // Foreign Affairs. – Vol. 74. – № 4. – August, 1995. – P. 104.
281. Ibidem... – P.105.
282. Thomas J. Christensen. Chinese Realpolitik / Thomas J. Christensen. // Foreign Affairs. – Vol. 75. – № 5. – September/October, 1996. – P. 40.
283. Richard Bernstein The Coming Conflict with China / Richard Bernstein and Ross H. Munro. – N.Y. : Alfred A. Knopf, 1997. – 245 p.
284. Donald Zagoria. Asia and Pacific / D. Zagoria. // Foreign Affairs. – Vol. 76. – № 3. – May/June 1997. – P. 144.
285. Foreign Affairs. – Vol. 76. – № 2. – March/April 1997. – P. 31.
286. Ibidem... – P. 32.
287. Herman Kahn. The Emerging Japanese Superstate. – Englewood Cliffs. – N. Y. : Prentice Hall, 1970. – P. 17.
288. Див. : U.S. Department of State Dispatch. – 1998. – July 3.

289. Див. : Secretary Albright. The Future of American Engagement in Asia and with Japan // U.S. Department of State Dispatch. – 1998, April 28.
290. East Asian Security in the Past-Cold War Era. – New York, 1993. – P. 46.
291. Компас. – 1995. – № 61. – С. 16.
292. Raymond Vernon. The Japan – U.S. Bilateral Relationship: Its Role in the Global Economy. – In: U.S. Foreign Policy after the Cold War. Edited by Brad Roberts. – MIT Press, Cambridge, 1992. – P. 63, 64, 67.
293. Orbis. A Journal of World Affairs. – 1995. – Winter. – № 1. – P. 43.
294. Orbis. A Journal of World Affairs. – 1995. – Winter. – № 1. – P. 49.
295. Pacific Community, Carnegie Endowment for International Peace. – Washington, 1994. – Pp. 11, 18, 19.
296. Korea Trade and Investment. – Vol. 12. – № 6. – 1994. – P. 41
297. Див. : Akio Watanabe. Japan – U.S. Alliance Assures Security // The Daily Yomiuri. – 1999, April 27.
298. Ibidem ...
299. Див. : Япония и проблемы безопасности в АТР. – М., 1996. – С. 118.
300. The Japan Times. – 1995. – June 23.
301. Ibidem ...
302. Япония и проблемы безопасности в АТР. – М., 1996. – С. 119.
303. The Daily Yomiuri. – 1996. – April 18.
304. The Japan Times. – 1992. – March 9.
305. Japan Economic Journal. – 1990. – April 24.
306. Peter W. Preston. Domestic Inhibitions to Leadership role for Japan in Pacific Asia / Peter W. Preston. // Contemporary South-East Asia. – Vol. 16. – 1995. – № 4. – March. – P. 371
307. The Daily Yomiuri. – 1996. – April 18.
308. Седнев В. В. Япония: тайфун милитаризма / В. В. Седнев. – Киев, 1987. – С. 128 – 133.
309. The Japan Times. – 1996. – April 11.
310. The Daily Yomiuri. – 1996. – April 18.
311. Asahi Evening News. – 1995. – October 4.
312. SDF Withdrawal to Need Approval of Both Houses // The Daily Yomiuri. – 1999. – February 2.
313. Chalmers J. U.S. Forces in Okinawa also Fret // The Daily Yomiuri. – 1999. – September 9.
314. Hagiwara S. Vote Likely to Advance U.S. Base Move // The Daily Yomiuri. – 1999. – October 19.

315. Див. : Дунаев В. Ядерная политика Кремля и Белого Дома не слишком отличаются / В. Дунаев // Независимая газета. – 2000. – 19 января.
316. Бунин В. Н. Япония в процессе формирования новой модели безопасности в США. – Информационный бюллетень ИДВ РАН / В. Н. Бунин. – М., 1994. – № 10. – С. 54.
317. Nishimura Stick to Junes on N-Arms // The Daily Yomiuri. – 1999. – October 21.
318. Miyazawa K. Asia's Development and Japan's Role. – Common Security in Asia. New Concept of Human Security. – Tokyo, 1995. – P. 30–31.
319. Time. – 1993. – June 21. – P. 36-37.
320. Петровский В. Е. Азиатско-Тихоокеанские режимы безопасности после «холодной войны» / В. Е. Петровский. – М., 1998. – С. 141.
321. Arms Control Today. – 1994. – July/August. – P. 9.
322. Kaiser R. Treaty Debate Misses Larger Issues // Washington Post. – 1999. – October 14.
323. Nishimura Stick to Junes on N-Arms // The Daily Yomiuri. – 1999. – October 21.
324. Пронь С. В. Історія Японії (від реставрації Мейозі до сучасності: 1868-2009) / С. В. Пронь. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 559 с.

ГЛОСАРІЙ

Антикомінтернівський пакт – договір, укладений 25.11.1936 р. в Берліні між Німеччиною і Японією, блок цих держав оформився (під прапором боротьби проти Комінтерну) з метою завоювання світового панування. У листопаді 1937 р. до «Антикомінтернівському пакту» приєдналася Італія, пізніше ряд інших держав; в 1939-40 рр. перетворений у відкритий військовий союз.

Берлінський пакт 1940 р. – угода про військовий союз між головними учасниками Антикомінтернівського пакту Німеччиною, Італією і Японією; укладений 27 вересня 1940 р. Пізніше приєдналися уряди ряду інших держав, залежних від Німеччини.

Декларація – документ, офіційна заява, де проголошуються основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики держави чи програмні положення партій та організацій.

Диктат – вимога, умова, що пред'являється сильною стороною і нав'язується слабкій стороні для безумовного виконання.

Експансія (лат. expansio – поширення) – розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за первинну межу (напр., територіальна, економічна, політична експансія).

Ідеологія – сукупність філософських, політичних, правових, моральних, релігійних та мистецьких поглядів, що характеризують те або інше суспільство, клас, політичну партію.

Канагавський договір – (англ. Treaty of Kanagawa, офіційна назва: Договір про мир і дружбу між Японською державою та Сполученими штатами Америки) – договір, підписаний 31 березня 1854 року в містечку Канагава між Японією і США; згідно з договором, Японія відкривала для США порти Сімода та Хакодате, покінчивши з курсом ізоляції.

Капітуляція – у міжнародному праві припинення боротьби і здача збройних сил однією з воюючих держав. Беззастережна капітуляція підписується, як правило, при повному розгромі збройних сил.

Китайська революція – серія великих політичних повстань в Китаї в 1911-1949 рр., що призвели до правління Комуністичної партії і встановлення Китайської народної республіки.

Коаліція – об'єднання, союз, угода держав, партій і т. ін. для досягнення спільної мети.

Конституція (лат. Constitutio – установа, устрій, порядок) – основний державний документ (закон), який визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та

судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян. Інші закони держави, як правило, спираються на конституцію.

Конференція – збори, нарада представників яких-небудь держав, партійних, громадських, наукових і т. ін. організацій для обговорення та розв'язання певних питань.

Корейська війна 1950-1953 років – збройний конфлікт між Корейською Народно-Демократичною Республікою та Південною Кореєю, який тривав з 25 червня 1950 р. до 27 липня 1953 р.

Коренізація – процес укорінення державних партій у національних республіках, сприяння розвитку культур та мов національностям та створення державного апарату з місцевих кадрів.

Лінія Керзона – умовна демаркаційна лінія, запропонована Джорджем Керзоном як можлива границя перемир'я у війні між більшовицькою Росією і щойно відновленою другою Польською республікою під час польсько-радянської війни 1919-1920 року.

Локідський скандал (англ. Lockheed bribery scandals) – політичний скандал в ФРН, Італії, Нідерландах та Японії, пов'язаний із корупцією політичних кіл цих країн та американською авіакомпанією Локід.

Менцзян (кит. 蒙疆) – держава, утворена японською військовою адміністрацією на окупованій території центральної частини Внутрішньої Монголії (провінції Чахар, Жехе та Суйюань) під час японсько-китайської війни (1937 – 1945 рр.). Ліквідована внаслідок радянсько-японської війни, наслідком якої були розгром Квантунської армії та звільнення території Менцзяну радянськими та монгольськими військами. Столиця – Чжанцзякоу (Калган).

Невідомий бунтар (англ. Tank Man) – ім'я, під яким стала відома людина, під час студентських заворушень на майдані Тяньаньмень (Китай) 4 червня 1989 року. Він протягом півгодини наодинці стримував колону танків.

Окупація (від лат. Occupatio – захоплення) – у військовій справі та в міжнародному праві тимчасове заняття озброєними силами території супротивника.

Опосередкована війна – війна, в якій дві держави воюють не безпосередньо, а використовуючи як сторони в конфлікті деякі треті країни, своїх союзників (сателітів), надаючи рішучу допомогу фінансами, технікою, військовими кадрами (радниками).

Події на площі Тяньаньмень 1989 року, також відомі як «події 4 червня» (六四事件) у Китаї і «різанина на площі Тяньаньмень» (англ. Tiananmen Massacre) на Заході – серія демонстрацій в Китайській Народній Республіці, що тривали з 15 квітня до 4 червня 1989 р.,

головними учасниками яких були студенти. Демонстрація 4-го червня була розігнана із застосуванням армійських підрозділів, у результаті чого загинули сотні протестувальників.

Потсдамська Декларація 1945 р. – ультимативна заява урядів США, Китаю і Великобританії урядові Японії про беззастережну її капітуляцію у другій світовій війні 1939-1945 рр.

Потсдамська конференція – конференція глав держав-переможниць у Другій світовій війні СРСР, США, Великобританії Й. Сталіна, Ф. Рузвельта (Г. Трумена), В. Черчилля (К. Етлі), що відбулася 17 липня – 2 серпня 1945 року.

Пусанський периметр – лінія, що обмежує район на крайньому південному сході Кореї, утримуваний американськими і південнокорейськими військами під напором армії КНДР влітку й восени 1950 року під час Корейської війни.

Ратифікація – затвердження верховним органом державної влади міжнародного договору, який із цього моменту набирає юридичної сили для даної держави.

Репарація – повне або часткове відшкодування збитків, завданих державі, що перемогла у війні, за рахунок переможеної держави, яка розв'язала війну.

Сессьо («той, хто бере управління») – Імператорський регент в Японії. Призначався у випадку неповноліття правлячого Імператора або обіймання престолу Імператором-жінкою. Традиційно обирався зі членів Імператорської родини, але з IX століття став призначатися зі членів аристократичного роду Фудзівара. Пост регента сессьо передбачений чинним японським законодавством, зокрема Законом про Імператорський Дім 1949 року.

Токійський судовий процес – проведений над головними японськими воєнними злочинцями з 3 травня 1946 р. до 12 листопада 1948 р. у Міжнародному військовому трибуналі для Далекого Сходу.

Трибунал – військовий суд, що розглядає військові та інші злочини, віднесені законом до його компетенції.

Хабаровський процес – судовий процес, що проходив з 25-го до 30 грудня 1949 року у Військовому трибуналі Приморського військового округу (місто Хабаровськ) у справі 12 військових злочинців – колишніх вищих офіцерів японської армії, винних у підготовці й застосуванні бактеріологічної зброї.

Холодна війна – це війна, яка ведеться без офіційного використання військових засобів фізичного знищення супротивника.

Ялтинська конференція 1945 р. (Кримська) – дипломатична зустріч лідерів США, Великобританії й СРСР 4-11 лютого 1945 р. з метою вирішення питань закінчення Другої світової війни та повоєнного ладу.

ДОДАТКИ

Палац Цецілієнхоф у Потсдамі

Й. В. Сталін, Г. Трумен, К. Етлі, В. М. Молотов
Потсдамська конференція 17 липня – 2 серпня 1945 р.

Зал, де проходили засідання Потсдамської конференції 1945 р.

**Марка на честь 40-річчя з дати проведення
Потсдамської конференції 1945 р**

Учасники Ялтинської конференції 1945 р.

Лівадійський палац, Ялта

Війська 10-го організаційного армійського корпусу генерал-майора Едварда Елмонда у Інчхоні Вересень, 1950 р.

Відправлення додому з Йогогами перших американських жертв війни 11 березня 1951р.

Будівля японського парламенту 1960 р.

**Віце-прем'єр Ден Сяопін з президентом Джіммі Картером
Вашингтон, 29 січня 1979 р.**

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

**ПДБЕРЕЗНИХ
Інна Євгеніївна**

**США та КРАЇНИ ДАЛЕКОГО СХОДУ:
1945 – початок 1990-х років**

Навчальний посібник

Редактор *Ю. Рябова.*

Технический редактор, компьютерная верстка *М. Шевчук.*
Печать *О. Полівцова.* Фальцевально-палитурные работы *Ю. Шаповалова.*

Подп. к печати 23.01.2013 г.

Формат 60x84¹/₁₆. Бумага офсет.

Гарнитура «Times New Roman». Печать ризограф.

Усл. печатн. л. 9,53. Уч.-изд. л. 9,20

Тираж 100 пр. Заказ № 4073.

Издатель и изготовитель: ЧГУ им. Петра Могилы.

54003, г. Николаев, ул. 68 Десантников, 10.

Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: vrector@chdu.edu.ua.

Свидетельство субъекта издательского дела ДК № 3460 от 10.04.2009 г.